A-18620

G. Ivanov • A. Dobcov

# MAAILMAJAGUDE JA TÄHTSAMATE VÄLISRIIKIDE GEOGRAAFIA

ÕPIK VI KLASSILE

★ Eesti Riiklik Kirjastus ★

ARH

8639

A-18620

G. IVANOV JA A. DOBROV

Sundeksemplar

# MAAILMAJAGUDE JA TÄHTSAMATE VÄLISRIIKIDE GEOGRAAFIA

ÕPIK VI KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1950

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt 20. apr. 1950.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
8639

# ARHIIVKOGU

Maailmajagude füüsilis-geograafilised ülevaated ja peatükid rahvastikust on koostanud
G. IVANOV.

Ülevaated riikidest ja üksikute maailmajagude poliitilisest kaardist ning samuti peatüki Antarktika üle on koostanud
A. DOBROV.

# EUROOPA.

## FÜÜSILIS-GEOGRAAFILINE ÜLEVAADE.

*Pindala — 11,6 milj. km². Rahvastik — 531 milj. inimest.*

### Suurus, asend ja randjoone iseloomustus.

Teiste maailmajagudega võrreldes on Euroopa oma pindalalt üsna väike: ta hõlmab ainult üht viieteistkümnendikku osa kogu maismaast, kuid siin elab siiski üks veerand kogu maailma rahvastikust. Euroopa liitub Aasiaga; leppepiiriks on Uurali mäestik, Uurali jõgi ja Kaukasuse ahelik.

Euroopa on põhjast, läänest ja lõunast ümbritsetud meredega. Neid mööda lähevad mitmes suunas mereteed teistesse maailmajagudesse. **La Manche'i** (loe: lamanš) väina koonduvad kõik tähtsad mereteed Põhja- ja Lõuna-Ameerikast, Aafrikast, Aasiast ja Austraaliast.

Euroopa randjoon on väga kääruline. Ükski teine maailmajagu pole niisugusel määral meredest liigestatud kui Euroopa. Poolsaarte ja saarte all on Euroopas kolmandik kogu ta pindalast, Aasias viiendik, Aafrikas aga viiekümnendik. Sellise liigestuse tõttu ümbritsevad mered Euroopat peaaegu igast küljest ja tungivad kaugele maasse. Nõnda tekib

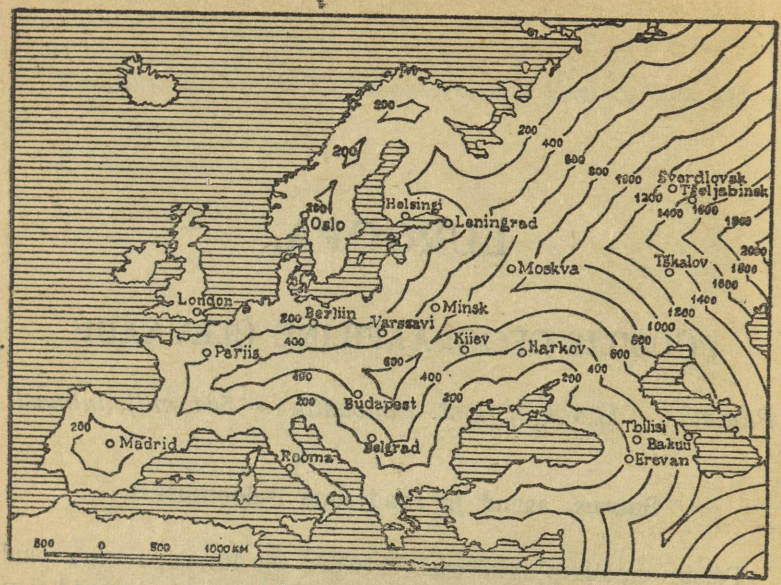


**Joon. 1. Mere kaugus Euroopa mandril.**
Arvud sellel kaardiskeemil märgivad kaugust merest kilomeetreis. Kohad, mis on võrdsel kaugusel merest, on ühendatud samakauguse-joontega. Leida merest kõige kaugemal asuvad kohad Lääne- ja Ida-Euroopas. Kui kaugel on need kohad merest?

rohkesti lahekesi, mis on kaitstud lainetuse eest ja on seega sobivad paigad sadamaile.

Euroopa randjoon on nii kääruline, et suurim kaugus merest on Kesk-Euroopas 700 km, Ida-Euroopas 1400 km (joon. 1).

Atlandi ookean ei külmu Euroopa rannikul sooja hoovuse tõttu kunagi.

Lõunast uhub Euroopat sügav (üle 4000 m sügavune) Atlandi ookeani osa — **Vahemeri.** See meri ühes **Marmara, Musta** ja **Aasovi** merega tungib kaugele mandrisse. Musta ja

Aasovi mere vahel, mis on isekeskis ühendatud **Kertši** väinaga, asetseb **Krimmi** poolsaar.

Saared ja poolsaared jaotavad Vahemere reaks meredeks. Need on Türreeni, **Aadria,** Joonia ja **Egeuse** meri. Läänes on Vahemeri **Gibraltari** väina kaudu ühendatud Atlandi ookeaniga, idas aga **Dardanellide** ja **Bosporuse** väina kaudu Musta merega. Lõunas ühendab Vahemerd Punase merega Suessi kanal.

Vahemeri on Euroopale tähtis meretee. Meresõidu arenemisloos on Vahemeri etendanud suurt osa: siin õppisid Euroopa elanikud esmakordselt sõitma purjelaevadega. Mitte ainult vana-ajal, vaid ka veel keskajal läbisid Vahemerd Euroopa peamised ühendusteed.

Vahemerre ulatuvad Lõuna-Euroopa kolm suurt poolsaart: **Pürenee, Apenniini** ja **Balkani.** Lõuna-Euroopasse kuuluvad ka **Korsika, Sardiinia, Sitsiilia, Kreeta** ja paljud teised saared. Egeuse meres on arvutu hulk väikesi saari. Nad moodustavad **Kreeka saarestiku.**

Ka läänes on Euroopa väga liigestatud Atlandi ookeani meredest ja lahtedest. Siin leiame **Biskaia** lahe ja **Põhjamere,** mida ookeanist lahutavad kaks suurt saart: **Suur-Britannia** ja **Iirimaa.** Põhjas liitub Põhjameri ookeaniga otseselt, lõunas aga **Pas de Calais'** (loe: paa dö kalee) ja **La Manche'i** väina kaudu. Põhjameri ja ta väinad talvel ei külmu, sest siia tungib soe Põhja-Atlandi merehoovus, mida tavaliselt nimetatakse Golfi hoovuseks. Suur-Britanniast põhja pool on suur **Islandi** saar. Igal pool Lääne-Euroopa põhja- ja läänerannikuil vahelduvad suured tõusud ja mõõnad, mis kergendavad laevasõitu. Lääne-Euroopa madala veega sadamatesse ja jõgede alamjooksule pääsevad tõusu ajal ka suure süvisega laevad. Vahemeres tõusu ja mõõna peaaegu ei ole.

Põhjamere jätkuks ida poole on **Balti meri (Läänemeri).** Põhjamerest lahutab teda **Jüüti** poolsaar, mille rannikut uhub

mitu väina. Neist kaks laia väina — **Skagerrak** ja **Kattegat** — tavaliselt Golfi hoovuse mõjul talvel ei külmu. Neist lõuna poole jäävad saarte vahele kitsad väinad, milledest tähtsaim on **Sund**, mis talviti sageli kattub jääga. Balti meri on madal, magedavõitu veega (soolsus ligi 1%) ja külmab talviti rannikuil kinni. Selle mere lahed — **Botnia** laht (Põhjalaht), **Soome** ja **Riia** (ehk Liivi) **laht** — tungivad kaugele põhja ja itta. Pikk

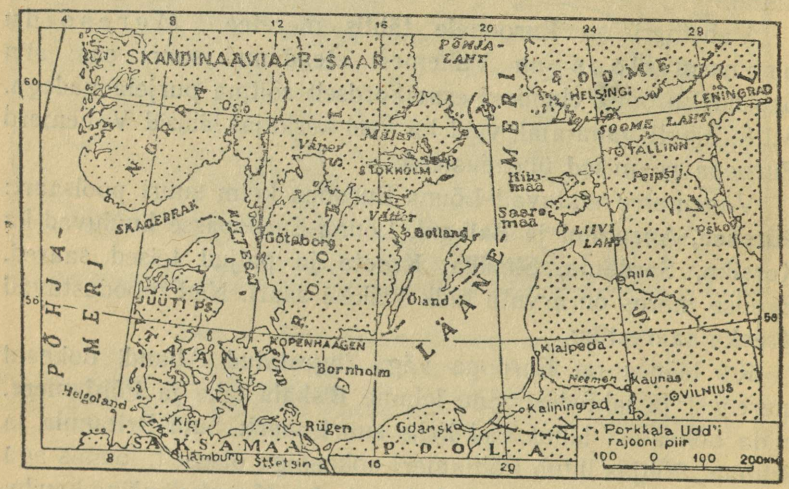


**Joon. 2. Balti mere ühendus Põhjamerega.**
Leida väinad, mis ühendavad Balti merd Põhjamerega, ja Kieli kanal, mis lühendab teed mõlema mere vahel.

meretee Balti merest Põhjamerre ümber Jüüti poolsaare lühemeb nüüd **Kieli kanali** kaudu, mis on kaevatud läbi Jüüti poolsaare lõunaosa.

**Skandinaavia** poolsaar on Euroopa poolsaartest suurim. Läänes on ta ülimal määral liigestatud pikkadest ja sügavatest lahtedest — f j o r d i d e s t, mille kaldad on kõrged ja järsud (joon. 3).

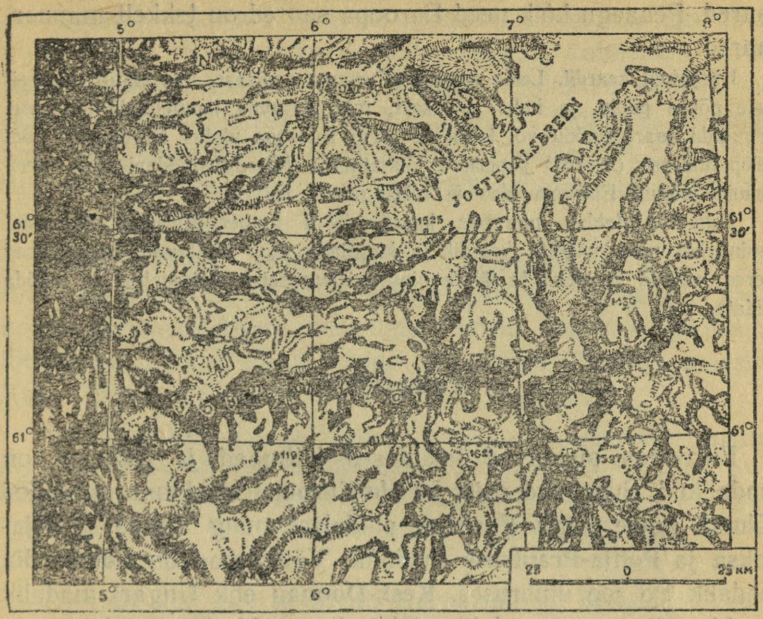


**Joon. 3. Osa Skandinaavia poolsaare läänerannikust. Suured fjordid (Sognefjord ja Nordfjord).**

Mustana on märgitud veealad, valgena — massiivide lamedad pinnad. Arvud märgivad nende kõrgusi meetreis. Mõõta Sognefjordi laius (tema kõige laiemas kohas) ja pikkus. Leida fjordi lähedal arvudega märgitud kõrgused: jääajal laskus neilt alla liustikke. Panna tähele fjordi harunemist.

Golfi hoovus uhub Iirimaa rannikut, liigub edasi Islandi saare ja Skandinaavia poolsaare vahelt ning tungib **Barentsi** merre, kus üks tema harusid ulatub kuni **Koola** poolsaare rannikuni. Sellest hoolimata, et Barentsi meri on Euroopa põhjapoolseim meri, on ta Muurmani rannikul läbi aasta jäävaba. **Valge** meri aga oma suuremas osas kattub kuueks kuuks paksu jääkattega. Põhja-Jäämerest kerkivad **Svalbard** (Teravmägede saared), **Franz Josephi maa, Novaja Zemlja** jt.

saared. Peaaegu kõik need Euroopa saared on tekkelt mandersaared.

**Harjutusi kaardil.** Leida kaardil Euroopa poolsaar, mis ulatub kaugeimale põhja poole, ja kaks poolsaart, mis ulatuvad kaugeimale lõunasse. Arvutada kaardimõõdu või kraadide järgi Euroopa ulatus Nordkapist kuni Peloponnesose (Morea) poolsaare lõunatipuni. Missuguse idapikkuse meridiaanini ulatub Euroopa idas ja missuguseni läänes?

Teha kujuteldav merereis kaardi järgi ümber Euroopa Odessast Leningradi ning näidata kaardil ja kirjutada oma vihikusse, missugused mered, väinad ja lahed te läbite ning missuguseist poolsaartest te mööda sõidate.

## Pinnaehitus.

Euroopas puuduvad laialdased kiltmaad ja esikohal on madalikud. Suurimad neist on **Ida-Euroopa** lauskmaa, mis üksi hõlmab poole kogu Euroopa pindalast, ning **Poola, Põhja-Saksa** ja **Põhja-Prantsuse** madalik. Väiksemad on **Lombardia** madalik Po jõe ümbruses, **Kesk-Doonau** ehk **Ungari** madalik ja **Alam-Doonau** madalik. Üldiselt on Ida-Euroopal enamvähem tasane pinnamood, Lääne-Euroopas aga on rohkesti mäestikke.

**Noorte kurdmäestike ala.** Lääne-Euroopa tähtsaim mäestik on **Alpid.** Alpid ulatuvad kaarena Vahemere rannikult Ungari madalikuni. Kõrgeimad mäetipud, **Mont Blanc** [loe: monblaan] Prantsusmaal, Monte Rosa Itaalias, Matterhorn Šveitsis jmt., tõusevad üle 4,5 km ja on kaetud igilumega. Mägede nõlvadelt liugleb mööda orge allapoole jääliustikke. Aletši jääliustik, mis on suurim Alpides, on 24 km pikk. See on üks neid liustikke, millede vetest toitub Rhône'i [loe: rooni] jõgi. Igilume piirist madalamal haljendavad kõrgmägede ehk alpiaasad, veel madalamal aga kasvavad metsad.

Alpid koosnevad suures ulatuses peamiselt pikkadest paralleelseist ahelikest, mille vahel on pikiorud. Mäeharjad on

hambulised, mäetipud teravad, mägede nõlvad on uuristatud põikorgudest. Sellist vormide mitmekesisust võimaldas kurdusid koostavate kivimite mitmekesisus. Kivimeist esineb siin pudedaid savisid ja mergleid, kõvemaid — lubja- ja liivakive, ning isegi kõige kõvemaid — graniiti ja gneissi. Pudedad kivimid kuluvad ruttu, kõvemad aga säilivad teravate hambuliste harjade ja tippudena.

Alpide jätkuks lõunasuunas on **Apenniinid**, Sitsiilia mäed ja Atlase mäestik Põhja-Aafrikas. Gibraltari väina kaudu ulatuvad Atlase mäestiku kurrud Pürenee poolsaare lõunaossa. Läänes liitub Alpide süsteemiga **Pürenee** mäestik. Kagus läheb Alpi mäestik üle **Dinaari** mägedeks.

Dinaari mäestik koosneb hallidest, kollastest või punastest lubjakividest, mis kergesti vett läbi lasevad. Sügaval maakoores leidub palju koopaid, kus voolavad maa-alused ojad ja jõed. Sõites laevaga Aadria meres, võib näha Dinaari mägede kaldajärsakuis tohutu palju koobaste suid.

Alpidest ida pool kerkivad **Karpaadid** ja **Balkani, Krimmi** ning **Kaukasuse** mäestik. Kaukasuse peaaheliku kõrgeimad tipud on Elbrus (5630 m) ja Kazbek (5043 m). Kõik need on kurdmäestikud ja tekkisid ühel ajal Alpidega.

**Vanad mäed ja lauskmaad.** Alpidest põhja ja lääne pool levivad vanad mägimassiivid — **Kesk-Saksa** mäestik ja **Prantsuse keskmassiiv.** Need esinesid juba ammu enne Alpisid ning olid omal ajal kõrged kurdmäestikud, kuid on hiljem hävitatud. Vihma- ja vooluveed on neid pika aja jooksul järjest madalamaks kulutanud.

Seks ajaks, kui hakkasid kerkima uued mägede kurrud (Alpid jt.), olid vanad kurdmäestikud kulunud juba tasandikeks. Alpiinsete kurdude poolt avaldatud surve mõjul murdusid vanade mägismaade jäänused pankadeks. Osa neist pankadest tõsteti kõrgele laiade mäeahelikena, teine osa aga vajus sügavamale lõhede vahele; neist said murrangulised alangud — orud ja nõod.

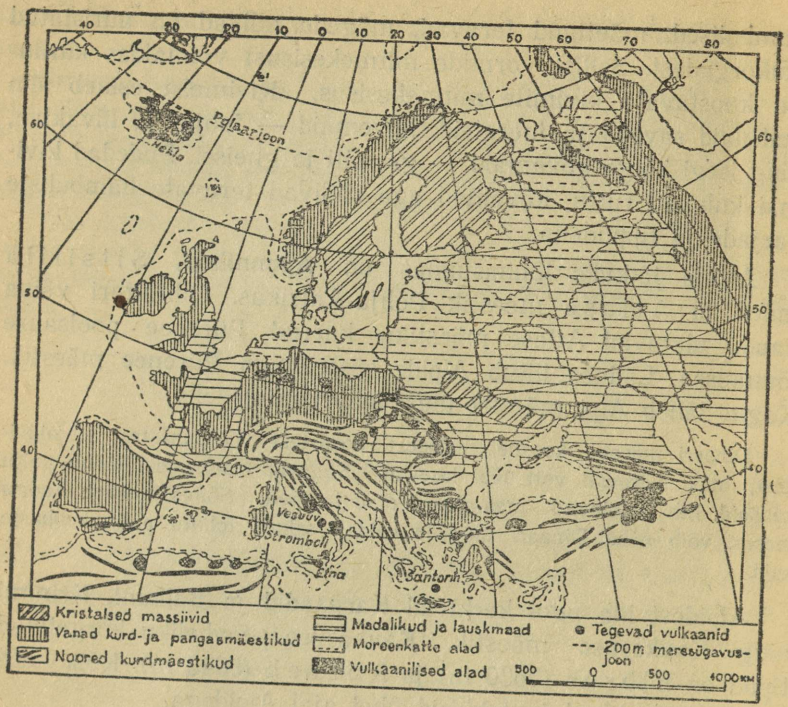


**Joon. 4. Euroopa pinnaehitus.**
Leida noorte kurdmäestike ja vanade mägede alad.

Saksa ja Prantsuse vanades mägimassiivides kerkib kohati kustunud vulkaane, kus on hästi säilinud mäekoonused kraatritega. Need vulkaanid tekkisid murrangulõhede kohal ning kaua tegutsedes paiskasid maapinnale vulkaanilist tuhka ja laavavoolusid. Nüüdisajal on neis paikades sooje mineraalvete allikaid.

Vanadel mägedel on enamasti lauged nõlvad ja kumerad või tasased ladvad. Nende mägede hulka kuuluvad **Donetsi** kõrgustik ja **Uurali** mäestik NSV Liidus, **Sudeedid, Maagimäestik** ja **Šumava** (Böömi metsamäestik) Tšehhoslovakkias ning **Penniini** ja **Šoti** mäestik Suur-Britannia saarel.

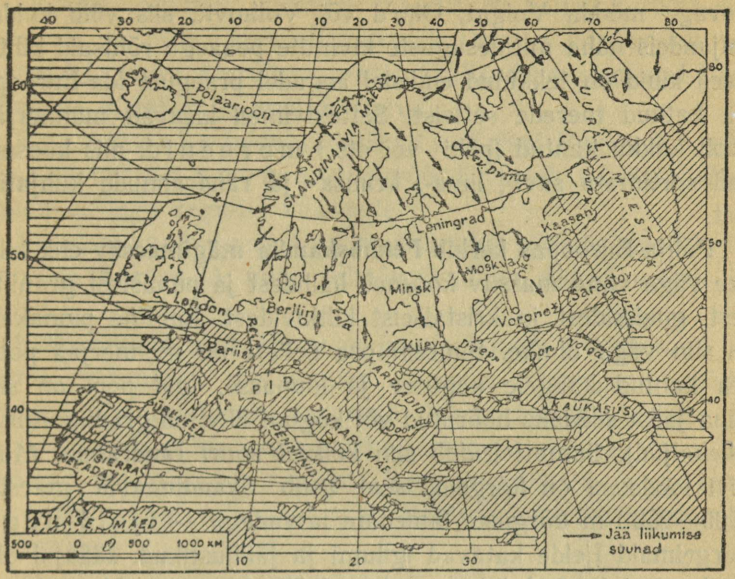


Joon. 5. Mannerjää levikuala Euroopas.

Leida alad, kust valgus laiali mannerjää. Näidata, milline osa Euroopast oli kaetud mannerjääga. Millised mäestikud olid kaetud jääga? Kust valgus jää Ida-Euroopa lauskmaale? Kust valgus jää Poola ja Põhja-Saksa madalikule?

**Põhja-Saksa** ja **Põhja-Prantsuse** madalik esinevad nüüdisajal pinnamoelt lauskmaadena.

**Ida-Euroopa lauskmaa ja Fennoskandia massiiv.** Hoopis teistsugune ilme on Ida-Euroopal, kus tohutul alal laiub kohati künklik **Ida-Euroopa** (ehk Vene) lauskmaa — laialdane madalik, mis ulatub kuni Uurali mäestikuni idas. Ainult üksikud madaliku alad tõusevad kõrgustikena üle 200 m meretasemest kõrgemale, nagu **Kesk-Vene, Volga, Volõõnia-Podoolia** jt. kõrgustikud. Kaspia mere ümbruses laskub Ida-Euroopa lauskmaa allapoole ookeanitaset **(Kaspia alamik).** Kui sõita

laevaga mööda Volgat, Oka'd või Volhovit, siis võib kaldapaljandeis näha mitmesuguste kivimite peaaegu rõhtsaid kihte. Need kihid on tekkinud endistel aegadel praegust Ida-Euroopa ala katnud merede setteist. Settekivimeil lasuvad mannerjää poolt kokku kantud (põhi- või ots-) moreenid, mis koosnevad sortimata savi-, liiva-, kruusa- ja rändrahnude kuhjatistest.

Põhja-Euroopas kerkib **Fennoskandia mägimassiiv** ehk kilp. See väga vana massiiv koosneb hallidest ja punastest graniitidest, gneissidest ja kristalseist kiltkividest. Lahtine pinnakate on siin väga õhuke. Suurem osa sellest on mannerjää poolt ära kantud kaugele kagusse ja lõunasse. Igal pool on siin näha jääst siledaks hõõrutud või koguni lihvitud graniitkaljusid (silekaljud). Samuti leidub siin kõikjal suuri rändrahne. Massiivi loodeosa on kõrgem, seal asub **Skandinaavia** mäestik 1500—2500 m kõrguste lamedate latvadega — fjeldidega. Kõrgeimaid fjelde katavad igilumi ja jääliustikud. Jääajal olid need mäed kaetud tohutu paksu jääliustikuga (rohkem kui 1 km paksusega). Siit liikus jää kagusse NSV Liidu piiridesse ja lõunasse Saksamaa ja Poola piiridesse.

Läänes laskus jää Atlandi ookeanile ja kujundas Skandinaavia mäestiku läänenõlva pinnamoe. Jääliustikud süvendasid mäestiku orgusid ja viisid neist ära kogu lahtise pinnakatte, muutes need orud sügavaiks kuristikeks. Pärast jää sulamist valgus kuristikesse meri; kujunesid pikad kõrgete järsakutega merelahed — fjordid. Mõned fjordid on üle 150 km pikad (joon. 3).

**Maavarad.** Euroopas leidub maavarasid peamiselt vanade mägimassiivide sisemuses. Nii on Reini kiltmäestiku põhjapoolsel jalamil, Reini lisajõe Ruhri orus, pakse kivisöelademeid. Seda ala tuntakse **Ruhri basseini** nime all. Väga palju sütt ja tsinki leidub **Sileesia basseinis.** Palju kivisütt on ka Suur-Britannia saarel. Vanades kurdmägedes Hispaanias, Prantsusmaal (Lotring) ja Skandinaavia poolsaarel on rikkalikult rauamaake.

**Donetsi** kõrgustik ja **Uurali** mäestik on vanad kurdmäestikud, mis on juba tugevasti kulunud. Donetsi kõrgustikus on suured *kivisöe*, Uuralis — eriti rikkalikud *rauamaakide*, värviliste metallide ja soolade varud.

*Rauamaake* leidub rikkalikult ka **Krivoi Rog'is.** *Kurski magnetilise anomaalia* vööndis lasub tohutul hulgal rauamaakidega segatud kvartsiite.

Noortest kurdmägedest on maavaradelt silmapaistvad Kaukasus ja Karpaadid, mille eelmäestikud on rikkad naftalt ja soolalt.

**Vulkaanilised alad.** Euroopa juurde kuuluv **Islandi** saar on jäänus maismaast, mis kunagi ühendas Euroopat Grööni-maaga. Pinnaehituselt sarnaneb Island Skandinaaviaga ja Suur-Britannia põhjaosaga, kuid erineb neist sellega, et siin on tegevaid tulemägesid, rohkesti kuumaveeallikaid ja *geisereid*. Kõrgemad vulkaanid, näit. **Hekla**, on kaetud igilume ja jääliustikega.

Islandi jääliustikud on pindalalt mitu korda suuremad Alpide omadest. Vulkaanilise tegevuse puhul sulavad jää ja lumi tulemägede nõlvul ning kuuma vee massid, segatud vulkaanilise tuhaga, voolavad kiiresti mägedelt orgudesse, kandes kaasa kive ja jääpanku.

Peale Islandi on Euroopas veel tegevaid vulkaane Vahemere rannikmail, nimelt **Vesuuv** Apenniini poolsaarel, **Etna** Sitsiilia saarel, **Santorin** saarte rühmas Balkani poolsaarest lõunas. Sellel maa-alal on sageli tugevaid, hävitavaid maavärinaid, milledega kaasneb sügavate lõhede tekkimine maakoores. See toimub seoses Egeuse ja Türreeni merepõhja vajumisega.

*Maavajumisi* esineb ka mujal Euroopas, kuid ilma teravate tõugete ja maavärinateta. Nii vajub pikkamisi Põhjamere lõunarannik. Hollandi rannik vajub ligikaudu 3 m võrra saja aasta jooksul ja tunduv osa maast asetseb allpool ookeani-

taset. Seetõttu on Hollandis ja Loode-Saksamaal ehitatud madala ranniku kaitseks mere üleujutamise vastu suured tammid. Põhja-Skandinaavia ja Soome rannikmaad aga kerkivad — Botnia lahe rannikul ligikaudu 1 m saja aasta jooksul.

**Harjutusi kaardil.** Leida kaardil madalikud (0 kuni 200 m) ja alamikud (alla 0 m), madalmäestikud ja lavad (200 kuni 1500 m) ja kõrgmäestikud (üle 1500 m). Näidata Alpi, Pürenee, Apenniini, Balkani ja Karpaadi mäestikke. Leida nende kõrgeimad tipud ja märkida nende kõrgus.

## Kliima.

Euroopa on ainuke maailmaosa, mis peaaegu tervenisti asub parasvööndis.

Euroopa kliimat iseloomustab suur mitmekesisus: tunduvad erinevused on siin mitte ainult põhja- ja lõunaosade, vaid ka lääne- ja idaosade vahel.

**Golfi hoovus.** Euroopa kliimale on Golfi hoovusel, maakera kõige võimsamal soojal merehoovusel, väga suur mõju. Golfi hoovus toob Euroopa lääne- ja põhjapoolseile rannikmaile tohutu hulga troopika-päikese kiirtest soojenenud vett.

Golfi hoovuse tõttu ei külmu Põhjameri kunagi. Ka Balti meri on oma keskosas jäast vaba; Botnia ja Soome laht külmuvad mõneks kuuks, kuna Hudsoni laht, mis asub samal laiusel Ameerikas, ei ole suvelgi ajujäast päris vaba. Atlandi ookean Skandinaavia rannikul ei külmu iialgi, kuna aga selle vastasoleval Gröönimaa rannikul on ta peaaegu läbi aasta jääkatte all. Golfi hoovus jätkub ka Põhja-Jäämeres; seal tõrjub ta Euroopa rannikult eemale ujuvat polaarjääd.

Golfi hoovuse mõjul on kliima Euroopas soojem kui samal geograafilisel laiusel Ameerikas ja Aasias. Gröönimaa on kaetud mannerjääga, kuna Skandinaavia poolsaarel kasvavad samal geograafilisel laiusel toredad okasmetsad. Labradori poolsaare rannikmail laiuvad külma merehoovuse tõttu tund-

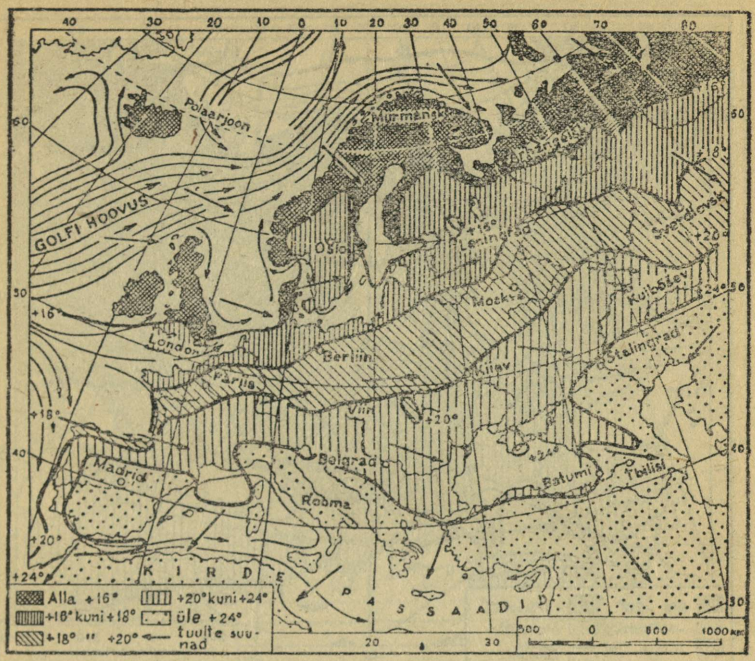


**Joon. 6. Juulikuu keskmised õhutemperatuurid ja tuuled Euroopas.** Kuidas seletub see, et 20° isoterm Ida-Euroopas kulgeb 54-nda rööbiku lähedal, kuid Lääne-Euroopas laskub 43-ndale rööbikule? Vaadelda juulikuu 18° ja 16° isotermi suunda.

rad ja kogu sel poolsaarel on põllutöö võimatu. Euroopas aga kasvavad samal geograafilisel laiusel (50° kuni 60°) hästi põlluviljad ja viljapuud.

Aasias läbib 50° põhjalaiuse rööbik Sahhalini saart; aasta keskmine temperatuur on seal 0° ümber. Euroopas aga külvatakse samal geograafilisel laiusel igal pool nisu ja mõnes kohas kultiveeritakse ka viinamarjapõõsast; aasta keskmine temperatuur on siin 10° ümber.

**Läänetuuled.** Kõik see ei sõltu üksnes Golfi hoovusest. Euroopa hõlmab parasvööndi seda osa, kus valitsevad Atlandi ookeanilt puhuvad läänetuuled.

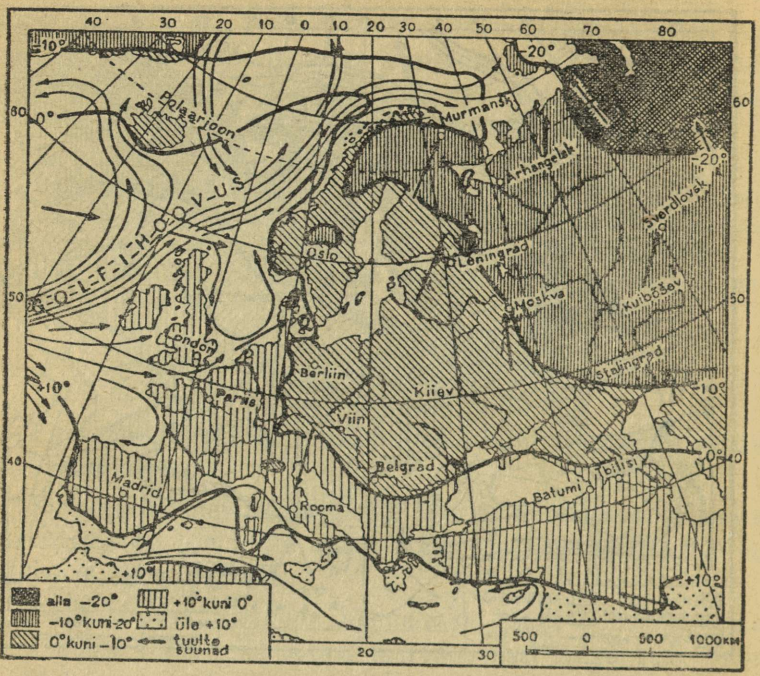


**Joon. 7. Jaanuarikuu keskmised õhutemperatuurid ja tuuled Euroopas.**
Panna tähele 0° isotermi kulgu. Miks laskub ta nii järsult põhjast lõunasse? Miks jaanuari —10° isoterm pöördub Koola poolsaarelt järsult Skandinaavia poolsaarele ning sealt niisama järsult pöördub lõunasse, kuni Kaspia mereni?

Läänetuuled ei puhu Euroopas küll pidevalt, kuid siiski sagedamini ja tugevamini kui teiste ilmakaarte tuuled. Golfi hoovuse kohal soojenenud ja veeaurust küllastunud läänetuuled kannavad niiskust veeauruna ja pilvede näol laiali üle kogu Euroopa mandri. Talvel pehmendavad nad pakast, suvel aga leevendavad palavust.

Euroopa isotermid. Kui tõmmata kaardile jooned, mis ühendavad võrdse aastatemperatuuriga kohti (aastaiso-

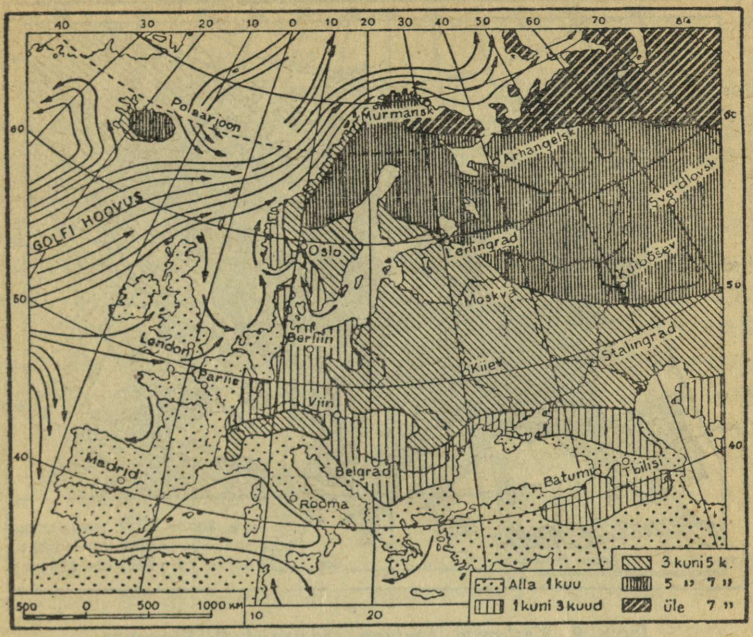


**Joon. 8. Külmade kestus Euroopas.**

Näidata vöönd, kus külmad kestavad kolmest kuni viie kuuni. Kus on külmade kestus üle viie kuu ja kus alla ühe kuu? Seletada, millest see tuleneb.

termid) siis ilmneb, et nad ei ühti rööbikutega: Euroopa lääneosas on nad enam põhja pool, idaosas aga enam lõuna pool, sest Atlandi ookeani mõjul on Euroopa lääneosa idaosast soojem (vt. kaart 10).

Kui kaardile tõmmata talvised (jaanuari-) isotermid (kaart 7), siis esineb erinevus ida ja lääne vahel veelgi teravamalt, sest talv idas on palju külmem kui läänes. Suvel (juulis), vastupidi, kalduvad isotermid Ida-Euroopas enam põhja poole

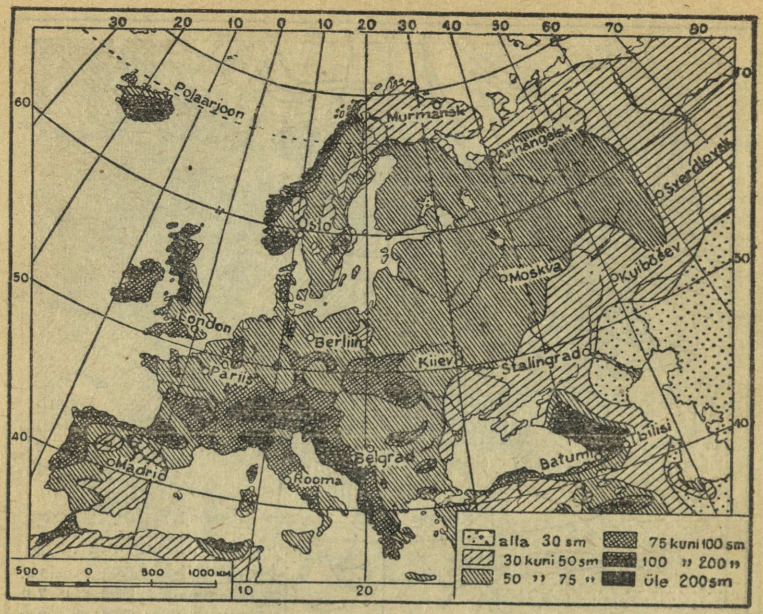


**Joon. 9. Keskmine aastane sademetehulk Euroopas.**
Näidata, kus on sademeid enam kui 100 sm aastas, ja selgitada selle põhjused. Kus on sademeid alla 50 sm?

kui Lääne-Euroopas (kaart 6), sest suvi mandri siseosas on soojem kui ookeani lähedal.

**Lääne- ja Ida-Euroopa kliima.** Suvi Lääne-Euroopas pole palav, sest ookeanilt puhuvad tuuled toovad jahedat õhku ja rohkesti pilvi, mistõttu sajab sageli vihma.

Läänetuulte liikudes üle Euroopa ida poole väheneb nende niiskuse sisaldus, eriti aga seal, kus nad kohtavad teel mägesid.

Ida-Euroopas on suvi kuiv ja palav, eriti aga lõuna pool 50° põhjalaiuse rööbikut, kus valitsevad suvel kuivad kirdetuuled.

Põud Ida-Euroopas ei püsi tavaliselt siiski väga kaua ja vaheldub vihmaste ilmadega.

Talv on Lääne-Euroopas pehme ja vihmane. Kuigi siin sajab lund, püsib see kauemini ainult mägedes. Rannikmaad ja saared, näiteks Suur-Britannia ja Iirimaa, on sageli kattunud tiheda uduga.

Talvel ida poole puhudes kohtavad läänetuuled üha külmemaid paiku. Nad muutuvad ka ise külmemaks ning niiskus langeb lume näol maha. Seepärast ongi Euroopa ida-, eriti aga kirdeosas talviti paks lumikate (kuni 1 m). Talvel toovad läänetuuled lumetuiske ja -torme. Vahel toovad nad ka sulailmu. Tavaliselt on talvel Ida-Euroopas selge ja tuulevaikse ilma puhul kõva pakane. Päeval küll päike paistab, aga soojendab vähe. Öösel lumepind jahtub tugevasti, jahutades ka õhku. Pakane ulatub siin —20°, —30° ja isegi —40°-ni ja on mõnikord väga kestev.

Lääne-Euroopa kliima (joon. 6—10) eriti Atlandi ookeani rannikmail, on üldiselt ühtlane, m e r e l i n e. Läbi aasta valitsevad sompus ilmad. Suvel pole suurt palavust, talvel tugevat pakast. Sademeid on rohkesti, eriti mägedes.

I d a - E u r o o p a kliima on k o n t i n e n t a a l n e. Pilvitu taeva puhul suvel päike kõrvetab ja on suur palavus, talvel aga on tugev pakane. Sademeid on parajal määral, kagus aga vähe.

**Põhja-Euroopa kliima.** Põhja-Euroopa ja polaarsaarte kliima on karm: talv kestab 7—10 kuud (joon. 8), suvi on aga lühike ja jahe.

**Lõuna-Euroopa kliima.** Vahemere rannikmail on s u b t r o o p i l i n e (lähistroopiline) kliima. Suvi on palav ja väga kuiv. Eriti tugev on palavus siis, kui lõunast puhub š i r o k o — kuum tuul Saharast. Vihma suvel peaaegu ei olegi. Talv on Lõuna-Euroopas pehme, pakaseta ja vihmane. Lõuna-Euroopa kliimat nimetatakse v a h e m e r e k l i i m a k s.

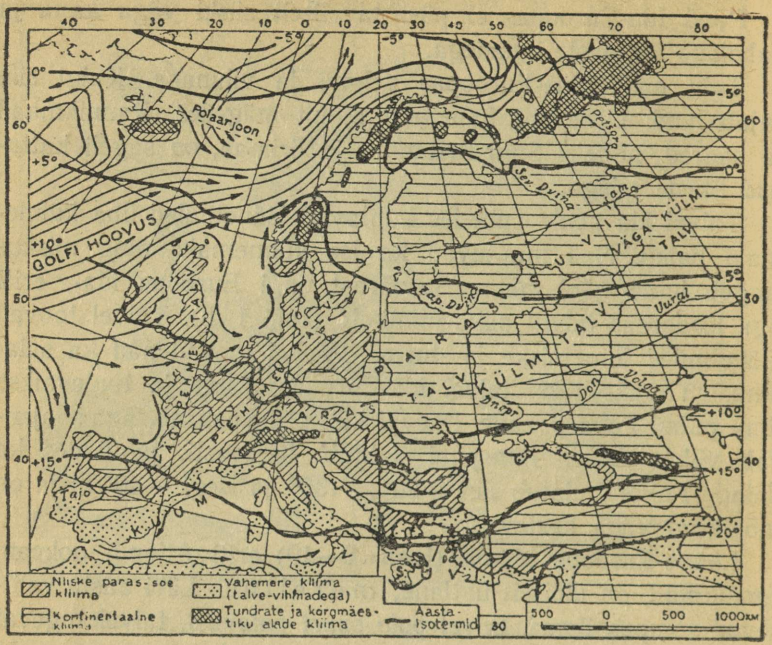


**Joon. 10. Euroopa kliimavaldkonnad.**
Kus on Euroopas talv väga pehme ja miks? Kus on talv väga külm ja miks? Kus on suvi kuiv ja talv vihmane?

## Jõed ja järved.

Euroopas on rohkesti jõgesid. Selles suhtes on ta järel ainult Lõuna-Ameerikast. Eriti rohkesti jõgesid on Lääne- ja Põhja-Euroopas; läänes sellepärast, et seal on palju sademeid, põhjas sellepärast, et seal on temperatuur madal ja sademete vesi aurab vähe. Kuid jõgede pikkuselt jääb Euroopa teistest maailmajagudest kaugele maha. (Vt. lisa 1.)

Lääne-Euroopa kõige pikem jõgi on **Doonau.**

Doonau algab Schwarzwaldist (Saksamaa edelaosast) ja voolab idasse, murdes endale tee läbi Viini värava Alpide ja Karpaatide vahel ning läbi Raudvärava Karpaatide ja Balkani mäestiku vahel. Parempoolsed lisajõed saab Doonau Alpidest, igilumeväljult, vasakpoolsed aga Karpaatidest. Teised Lääne-Euroopa jõed on tublisti lühemad, kuid nad on kõik veerikkad, eriti need, mis algavad Alpidest. Sellised on **Rein, Rhône** ja **Po**. Peaaegu kõigis Lääne-Euroopa jõgedes on palju vett nii talvel kui suvel. Kevadel tõusevad nad vähe üle kallaste, suvel aga jäävad veerohkeks alatiste sademete tõttu ja seepärast, et nad palju vett saavad mägedest — mägiallikaist, lumest ja jääliustikelt. Nende veevool on kiire, eriti mägedes, kus tekivad joad. Keskjooksul voolavad need jõed rahulikult, olgugi et veevool on kiire. Erandiks on Skandinaavia jõed, mis on kärestikurikkad, sest nende voolu takistavad sageli kõvust kristalseist kivimeist seljandikud.

Jõgedel, mis suubuvad lahtistesse meredesse, näit. Põhjamerre, on laiad ja sügavad jõesuudmed. Setteist puhastavad neid tõus ja mõõn. Sellised on **Elbe** (Laba), **Weser, Thames** (loe: temz), **Seine** (loe: seen).

Nende jõgede suudmed on sügavad ka veel sellepärast, et Põhjamere rannikmaa ja merepõhi pikkamööda vajuvad, ühes sellega vajuvad ka jõgede orud sügavamale ja täituvad mereveega.

Peaaegu kõik jõed, mis suubuvad sisemeredesse, näit. Rhône, Po, Doonau jmt., moodustavad delta, sest nende suudmeisse koguneb palju muda.

Talvel Lääne-Euroopa jõed harva kattuvad jääga. Küll külmuvad tavaliselt Kesk-Euroopa jõed — **Oder** (Odra) ja **Visla** ning samuti Skandinaavia jõed.

Ida-Euroopa jõed on pikemad kui Lääne-Euroopa omad. Suurimad neist on **Volga** ühes **Oka** ja **Kamaga, Dnepr, Dnestr, Don, Uural, Zapadnaja Dvina** (Daugava), **Severnaja**

**Dvina** ja **Petšora**. Need jõed on veerikkad, sest nad koguvad vett laialdastest jõgikondadest. Kevadel, kui lumi sulab, tõusevad nad üle kallaste, suvel aga madalduvad. Nende sängis tekivad leetseljakud ja põikmadalikud. Peale mõne erandi on nende jõgede veevool allikaist kuni suudmeni rahulik. Talvel kattuvad Ida-Euroopa jõed pikemaks ajaks jääga, näit. Zapadnaja Dvina, Neeva, Volhov ning Volga — keskmiselt viieks kuuks.

Lõuna-Euroopa kolme poolsaare jõed on lühikesed ja ainult talvel veerikkad. Suvel madalduvad nad tugevasti, näit. Itaalia jõgi Tiber ja Hispaania jõed Tajo ja Duero.

Järvi on Euroopas väga palju ja nad on oma tekkelt mitmesugused. Eriti palju järvi on Fennoskandia massiivil; siin on nad tekkinud osalt mägede-vahelistes orgudes, osalt aga mannerjääst uuristatud süvendeis. Palju on järvi ka Baltimail; siin on nende asemeks mannerjää otsmoreenide vahelised nõod. Suurimaid järvi leiame Fennoskandia massiivi lõunaosas, nimelt **Laadoga** ja **Onega** (ehk Äänisjärv).

Alpi järved asetsevad jääliustikest süvendatud ja laiendatud orgudes. Suurimad on **Genfi** järv, millest voolab läbi Rhône'i jõgi, **Bodeni** järv, mida läbib Reini jõgi.

Soolase veega väljavooluta järvi leidub ainult Euroopa kaguosas, kus auramine on suur ja sademeid väga vähe. Siin on maailma suurim soolase veega järv **Kaspia**, mida tavaliselt nimetatakse mereks. Endisaegadel ta oligi ühenduses ookeaniga, kuid eraldus sellest maapinna kerke tõttu. Kaspia mere pind on 28 m madalam ookeani pinnast.

Jõgede ja järvede tähtsus Euroopas on väga suur. Nad on kasutatavad sobivate ja odavate teedena, mis katavad tiheda võrguna kogu Euroopat. Paljudes kohtades lähenevad Euroopa jõed üksteisele, ja see võimaldab neid kanalite kaudu ühendada. Seetõttu on võimalik sõita ühest vesikonnast teise, näit. Balti mere vesikonna jõgedest Musta mere vesikonna jõgedesse.

Kanalid ühendavad Reini Doonauga, Zapadnaja Dvina'd Dnepriga, Neevat Volgaga (Maria süsteem). Suurimad Euroopa kanalid on NSV Liidus. Need on Moskva-nimeline kanal ja Stalini-nimeline Valge mere — Balti mere kanal.

Paljud jõed, peamiselt meil, NSV Liidus, sisaldavad suuri energiavarusid. Lääne-Euroopa jõgede kärestikurikkad ülemjooksud sobivad samuti elektrijõujaamade ehitamiseks, eriti Alpides ja Skandinaavia mäestikus.

**Harjutusi kaardil.** Leida kaardil Euroopa sellised kõrgustikud ja mäestikud, kust voolab laiali palju jõgesid. Näidata veelahkmed Põhja-Jäämere vesikonna jõgede ja Kaspia, Musta mere, Balti mere, Põhjamere ja Vahemere vesikonda kuuluvate jõgede vahel.

## Mullastik.

Euroopa mullastik on tekkinud tuhandete aastate jooksul peamiselt kliima ja taimestiku kaastegevusel.

Seal, kus valitsevad niisked läänetuuled ja kus kasvavad (või kasvasid) metsad, tekkisid leetunud mullad (joon. 11). Need sisaldavad vähe huumust, sest metsapinnas säilitab alati niiskust ja orgaanilised jäänused (lehed ja taimede maa-alused osad) lagunevad seal ruttu. Osa kõdunenud ainet muutub gaasideks, osa lahustub vees ja kandub sellega eemale; kohale jääb ainult väike osa huumuse näol. Huumust sisaldavad leetunud mullad kõigest 2% ümber. Püsima jääb huumus kõige ülemisse, ligikaudu 10 sm paksusse mullakihti. Sellest kihist sügavamal on tavaliselt hele tuhalaadiline huumuseta leetekiht. Seetõttu nimetataksegi metsamuldi leetunud muldadeks.

Kõik leetunud mullad nõuavad sõnnikväetist, sest nad on vaesed lämmastiku poolest. Hästi mõjub ka «haljasväetis», s. o. kasvavate liblikõieliste taimede, näit. lupiinide maassekündmine. Lupiinide juurtel elavad bak-

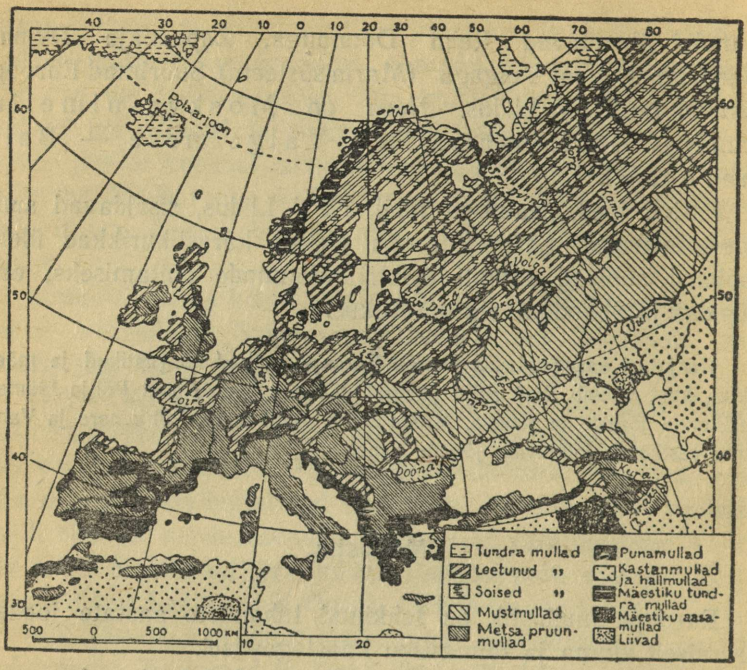


**Joon. 11. Euroopa mullastik.**

Millised kolm mullastikuliiki on levinumad Euroopas? Näidata mustmullavöönd. Kus on levinud metsa-pruunmullad? Kus on levinud leetunud mullad?

terid, mis võtavad õhust lämmastikku; rohelise lupiini maasseküindmine rikastab leetunud mulda lämmastikuga. Ka r i s t i k kogub palju lämmastikku oma paksudesse mahlakatesse juurtesse.

L i i v a k a d l e e t u n u d m u l l a d on väheviljakad. Nad nõuavad mitmesugust väetist. S a v i k a d l e e t u n u d m u l l a d ja metsa-pruunmullad on viljakamad. Veel viljakamad on nõrgalt leetunud mullad lössi peal.

Kõrvuti leetunud muldadega esineb metsavööndi niiskemais paikades ka s o o m u l d i. Need on kas tumepruunid või täiesti

mustad. Kuid see värvus ei olene huumusest, vaid turbast, s. o. vees osaliselt kõdunenud taimejäänuste massist, kus sageli on säilinud nende kujugi. Kõdunemist soodes takistavad liigne vesi ja õhupuudus. Soomullad on viljatud; kui aga inimene neid kuivatab ja väetab, muutuvad nad viljakaks.

Euroopa kaguosas, kus suvi on palavam ja kus omal ajal laiusid puutumatud stepid, tekkis mustmuld. Mustmullas on palju huumust (ligi 10%). Huumus ei uhtu siin pinnasest välja nagu metsavööndis. Vihma sajab mustmullavööndis vähem, seepärast siia ongi kogunenud palju huumust. Mustmulla paksus on tavaliselt ¾ m ja enamgi. Mustmuld on väga viljakas. Suurem osa Euroopa mustmullast jääb NSV Liidu piiridesse.

Lõuna- ja Kesk-Euroopa laialdastel aladel levivad lubjarikkad lehtmetsade pruunmullad. Lõuna-Euroopa poolsaartel ja Kaukaasias asenduvad need pinnased kohati punamullaga. Huumust on punamullas vähe: selle uhuvad välja tugevad vihmad. Kuid punamuld on rikas mineraalaineist ja annab väetamise puhul häid saake. Lõuna-Euroopa punamullale annavad punase värvuse lubjakivides ja neist tekkinud muldades sisalduvad raua-ühendid.

## Taimestik.

Euroopa paras ja niiske kliima soodustab metsade kasvamist. Metsade ala katab üle poole Euroopast: ta ulatub idast, Uurali mäestikust läände — Püreneedeni, põhjas piirneb ta tundraga, kagus stepiga ja lõunas igihaljaste puude ja põõsaste valdkonnaga.

Endisajal oli kogu see ala kaetud läbipääsematu põlismetsaga. Aegade jooksul on neid metsi rohkesti maha raiutud. Laialdastel aladel on nad oma koha loovutanud põl-

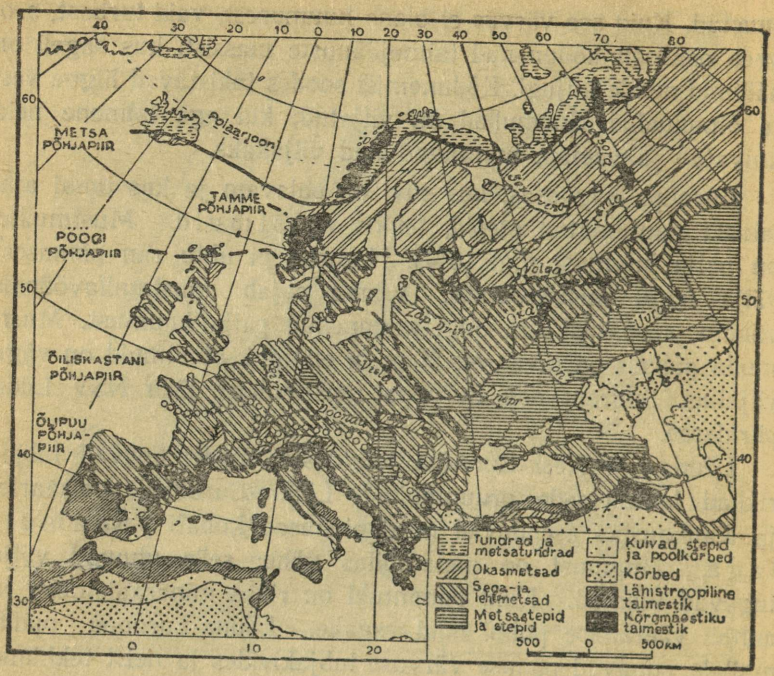


**Joon. 12. Euroopa taimestikuvaldkonnad.**

Selgitada kaardi järgi, milline taimestikuvaldkond on pindalalt suurim Euroopas. Millised kaks taimestikuvaldkonda asuvad sellest põhja ja millised kaks lõuna pool? Kuidas muutub taimestik Biskaia lahe rannikult kuni Kaspia mere rannikuni? Leida õlipuu, pöögi ja tamme levikuala põhjapiirid.

dudele, eriti Lääne-Euroopas. Aga metsade ala põllud, mis mingil põhjusel on jäetud harimata, kattuvad juba 15—20 aasta jooksul iseenesest metsaga.

Metsade ala põhjaosas, Uurali mäestikust kuni Skandinaavia mäestikuni, esineb okasmetsade laialdane vöönd. Peamised puud on seal kuusk ja mänd. Tihedad ja pimedad kuusemetsad kasvavad peamiselt niiskeil saviseil pinnaseil,

palju hõredamad ja valguserikkamad männimetsad aga kuivemais ja liivasemais paikades. Tavaliselt siiski kasvavad okasmetsades kõrvuti kuused ja männid ning koos nendega ka kased ja lepad. Need puud ei nõua kasvamiseks palju soojust ega karda ka külmi.

Juba ammust ajast külvatakse selles vööndis raiesmikele ja metsatulekahju kohtadele teravilju, milledest kõige põhjapoolsem on oder. Põhjamail valmib oder kahe kuu jooksul. Seda soodustavad pikad päikesepaistelised päevad kestusega 18—20 tundi ja enamgi.

Okasmetsade vööndist lõuna pool, kus suvi on pikem ja talv pehmem, kasvavad *segametsad*; kõrvuti okaspuudega esinevad neis nii kased ja lepad kui ka laialehelised lehtpuud, nagu tamm, vaher, saar jmt. Mida rohkem lõunasse ja lääne, seda rohkem on lehtpuid ja vähem okaspuid. Läänes kaob esmalt kuusk, siis ka mänd. Prantsuse madalikus okaspuid enam ei olegi, kui mitte arvestada Biskaia lahe rannikmaal luiteile istutatud mände.

Tavalisemateks puudeks Lääne-Euroopa metsades on tamm ja pöök. Tamm on soojus- ja valguslembene ning nõudlik pinnase suhtes; ta ei kasva liivadel ega lubjakividel. Pöök kardab veel rohkem külma kui tamm, kuid samal ajal vajab ta enam niiskust.

Segametsade vööndis näeme nüüdisajal kõikjal põlde ja niite. Metsad on säilinud ainult künkail ja mägede nõlvul ning liivaseil pinnaseil. Selle vööndi põldudel on peamisteks viljadeks talirukis ja nisu, aga ka suhkrupeet. Suured maaalad segametsade vööndis on söödaheinte (eriti ristikheina) ja -juurikate all. Nii ühed kui teised kasvavad siin parajalt sooja ja niiske kliima tõttu hästi. Aedades kasvatatakse rohkesti õuna-, pirni-, ploomi- ja kirsipuid. Selle vööndi läänеosas kultiveeritakse eduga ka viinamarjapõõsast.

Lääne-Euroopa *kõrgmäestikes* kasvavad alamal

segametsad, kõrgemal okasmetsad; veel kõrgemal haljendavad alpiaasad ja põõsastikud, mis kirendavad eredate alpirooside (rododendronite) õitest; igilume-väljade läheduses on kaljud kaetud ainult sammalde ja samblikega — samasugustega nagu kaugel põhjas.

Põhjas, Jäämere rannikmail, valitsevad tundrad, kuid Euroopas nad ei kata suuri maa-alasid.

Lõuna-Euroopas on subtroopiline taimestik. Siin kasvavad igihaljad lehtpuud, näit. õlipuu, loorberipuu, jaanileivapuu, ja igihaljad põõsad — mürdid, oleandrid jt. Kevadel nad õitsevad ja lõhnavad. Oma pikkade juurtega imevad nad niiskust suurest sügavusest. Lehed on neil karedad ja kaetud tiheda marrasknahaga. See kaitseb neid suvel liigse auramise eest, talvel aga võimaldab taluda kergeid külmi.

Lõuna-Euroopa peamine teravili on talinisu. Seda külvatakse seal enne talvevihmade tulekut oktoobris-novembris ja lõigatakse mais-juunis. Aedades kasvatatakse lõunamaisi puuvilju — apelsine ja sidruneid.

Euroopa kaguosas, kus sademeid on vähem, kuid auramine on palju suurem kui põhjas, levivad laialdased rohutasandikud — stepid. Suvi on stepis palav, lühikeste vihmahoogudega ja põudadega, mis kestavad kuu ja rohkemgi. On aastaid, mil stepis suvel sademeid üldse ei ole; see toob hävitust külvidele. Talv on steppides külm, kuid lumevaene. Lagedas stepis vabalt puhuvad tuuled pühivad lume kõrgemaist paikadest madalamaisse, eriti uhteorgudesse ja nõgudesse. Kevadel sulab lumi kiiresti. Sulamise ajal kihutavad mööda uhteorge sogased kollased vooluveed. Stepp muutub peagi haljaks ja rohi hakkab jõudsasti kasvama.

Puutumata stepis, s. o. säärases, mida ei ole kunagi küntud või mis ammu — 15 kuni 20 aastat tagasi — oli põllumaa, ilmub kevadel palju punaseid, lillasid ja kollaseid lilli: tulpe, adooniseid, stepi võhu-

mõõku jt. Suveks areneb peamine mustmulla-stepi rohttaim sulgrohi — kõrreline, millel on kitsad harjaslehed (väikese auramispinnaga) ja pikkade sulgedega seemned. Kui sulgrohi valmib, siis katavad ta hõbedakarvalised suled tuule käes lainetades kogu stepi. Sulgrohu ja teiste metsikult kasvavate stepikõrreliste juured on pinnase kõige pealmises osas, kust nad pärast lühikest vihmahoogu ahnelt vett imevad. Kaunviljalised, nagu lutsern jt., tungivad sügavamale ja seal kasvavad nende juurtele mügarakesed lämmastikubakteritega. Need bakterid võtavad õhust lämmastikku, rikastades sellega pinnast.

Stepitaimede juurte ja heinakamara kõdunemisest on aegade jooksul tekkinud väga viljakas mustmuld.

Mida kaugemale lõuna, eriti aga kagu, s. o. Kaspia mere poole, seda kuivemaks jääb stepp ja ta pinnas muutub esmalt kastanpruuniks, siis — poolkõrbe-alal — punapruuniks ja soolakaks. Sellises stepis kasvab hall puju ühes liivakaera ja sulgrohuga, solonetsidel aga must puju.

Suve keskpaiku stepp koltub ja muutub tolmust halliks. Kuumenenud õhk tõuseb suurte tuulepööristena taeva poole. Tuul ajab mööda lagedat steppi «perekati poljeks» (eesti keeles: «veere üle välja») nimetatud taimede vartelt lahtimurdunud veerevaid kuivi kerasid, mis levitavad seemneid.

Looduse ümberkujundamine inimese poolt võib seisneda metsade istutamises stepivööndisse. Kuid kapitalistlik ühiskond pole selle ülesande teostamiseks võimeline. Euroopa kaguosas, Volgamaa, Põhja-Kaukaasia ja Ukraina steppides hõlmasid kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini kunstlikud metsaistandikud kõigest 10 000 ha. Nõukogude võimu aastail on kunstlik metsaistutamine võtnud laia ulatuse. Kunstlike metsaistandike ala on kasvanud sajakordseks — kuni 1 milj. ha. A. 1949 asuti teostama hiiglaslikku stalinlikku metsaistutusplaani, mis on arvestatud 16 aastale. See plaan näeb ette tohutute metsaistandike

loomist NSV Liidu Euroopa-osa stepivööndisse, et kaitsta põldusid kuivade tuulte (suhhoveide) eest ning paremini säilitada lund ja niiskust. Suuri kaitsemetsavööndeid rajatakse piki Uurali jõge ning kummalegi poole Volgat ja Doni. Põllukaitse metsaribadega ümbritsetakse kolhooside põldusid. Mainitud metsaistandike üldine pindala ulatub 6,1 miljonile hektaarile.

Peamiseks teraviljaks stepivööndi lõuna- ja kaguosas on nisu, lõunas ka veel mais. Palju on maad ka päevalille, suhkrupeedi, viljapuuaedade, arbuusi ja meloni ning aedviljade all.

Meie sotsialistlikul kodumaal tehakse plaanikindlat tööd loodusvarade kasutamise alal. Siin muutub kultuurtaimestik tunduvalt. Puuvill, mida varemalt kultiveeriti ainult Kesk-Aasias ja Taga-Kaukaasias, on nüüd ilmunud ka Ukraina, Põhja-Kaukaasia ja Volgamaa põldudele. Endisajal peeti Nõukogude Liidu põhjapoolse mittemustmulla ala looduslikke olusid vähesobivaks nisu kasvatamisel.

Kuid nüüd levib see hinnaline kultuur kiiresti mittemustmulla vööndi kolhoosides ja sovhoosides, tungides koguni kaugeisse põhjarajoonidesse. Nii on nõukogude võimu ajal rajatud Koola poolsaarele, Hibini mäestiku külje alla sovhoose, kus kasvatatakse teravilju. Siin, teispool polaarjoont, keset metsi ja tundraid asuval «saarel» annab sovhooside poolt ülesharitud maa häid saake odra- ja kaerapõldudelt ning vahel on hea ka nisusaak.

## Loomastik.

Sel ajal, kui Euroopa laialdasi alasid katsid läbipääsematud põlismetsad ja kui ülesharimata steppides lainetas kõikjal sulgrohi, elutses siin tohutul arvul suuri metsloomi. Nüüdisajal on aga Euroopa loomastik vaesunud.

Vahemere rannikmail suuri metsloomi peaaegu üldse ei leidu. Siin on nad juba vanal ajal hävitatud.

Ainult mägilambaid on veel leida kohati Korsika ja Sardiinia mägismaa ligipääsematute kaljude vahel.

Kevadel ja sügisel lendavad neist maist läbi suured parved rändlinde. Väsinuina istuvad nad rannikukaljudele puhkama ning paljud neist satuvad siin küttidele saagiks.

Ka koduloomi pole Lõuna-Euroopas palju. Siinsed karjamaad on rohuvaesed ja heinamaid on väga vähe. Siinsed talupojad peavad peamiselt väikeloomi — lambaid ja kitsi, kes lepivad kehvade mägikarjamaadega. Peetakse ka eesleid ja muulasid (hobuse ja eesli segaverelisi järglasi), neist viimased on tugevuse poolest hobustest ainult veidi nõrgemad. Toidu suhtes on eeslid vähenõudlikud: nad söövad karedat ning okkalist heina; harva antakse neile maitsvaid jaanikaunu (jaanileivapuu *vilja*).

Ka Euroopa segametsade alal on peaaegu kõik suuremad metsloomad hävitatud. Ainult mõnes paigas mägimetsades (Karpaatides) on leida hunte ja karusid. Saksamaa mägimetsades on veel mõnel pool hirvi ja metskitsi, kuid nad on kõik loendatud.

Seevastu peetakse mitmes Euroopa riigis koduloomi niivõrd rohkesti, et oma maa heinast ja viljast ei jätku kaugeltki nende toitmiseks. Neisse maisse veetakse välismailt sisse suurel hulgal kaera, maisi ja õlikooke. Peamine koduloom on siin veis — esmajoones mitut tõugu piimalehmad. Kasvatatakse ka rohkesti sigu ja hobuseid. Piimalehmi peetakse nii madalikel, näit. Hollandis, kus neid peaaegu läbi aasta karjatatakse rohelistel aasadel, kui ka mägedes.

Mägistel maadel — Šveitsis, Norras — karjatatakse lehmi mägikarjamail; sedamööda kuidas lumi sulab, tõusevad karjad mägedes üha kõrgemale, kuni nad suve lõpuks jõuavad igilume piirini. Värske piim kas

veetakse siit iga päev alla orgudesse või sellest valmistatakse juustu. Mägikarjamail peetakse ka palju peenevillalisi lambaid. Nende vill läheb kudumisvabrikuisse, liha aga toiduks.

Kagu-Euroopa steppides on metsloomadest säilinud peamiselt närilised — suslikud, hamsterid, hüpikhiired ehk maajänesed, kes toituvad põldviljadest ning teevad seega põllupidajaile määratu suurt kahju. Inimene püüab neid igapidi hävitada, kuid see pole siiski kerge töö: need loomad elutsevad maa sees sügavais urgudes. Nad on Euroopas levinud Reini jõeni. Stepilinde, nagu suurt ja väikest trappi jt., on säilinud ainult vähesel arvul.

Koduloomad meie steppides on samad mis segametsade vööndiski.

Okasmetsade ja tundravööndis on loomastiku endisaegne ilme peajoontes säilinud, olgugi et ka siin on loomastik tublisti hõrenenud. Metsades elab palju oravaid, jäneseid, rebaseid ja hunte. Ka okasmetsade suurimaid asukaid — pruunkarusid ja põtru — võib sageli kohata. Talveks jääb metsadesse rohkesti linde, näiteks tetri, laanepüüsid, metsiseid, põldpüüsid. Metsloomade küttimine on tähtis tegevusala.

Tundras, eriti aga Novaja Zemljal ja Teravmägedes leidub veel vähesel arvul metsikute põhjapõtrade karju. Palju on tundras ka lumekanu ja polaarrebaseid. Suvisel ajal pesitsevad tundras rändlinnud, nagu metshaned, luiged, pardid jt.

Koduloomadest on okasmetsade vööndis piimalehmi, lambaid ja hobuseid. Tundras on peamine koduloom põhjapõder ja osalt ka sõidukoer.

Põhja-Jäämere rannikul pesitseb miljonite viisi kajakaid ja teisi merelinde. Ujuvate vetikate ja väikeste loomakeste rohkuse tõttu elutseb Põhja-Jäämeres määratu suurel hulgal kalu, kes on toiduks lindudele, samuti hülgeile ja harva siin leiduvaile merihobudele ja vaaladele. Kogu see loomariigi

rikkus on seniajani säilinud, eriti aga neil aladel, mis on inimese poolt hõredasti asustatud.

Meredes, mis külgnevad Euroopa põhja-, lääne- ja lõunapoolsete rannikmaadega, on väga palju kalu. Suurimad neist on lõunas — tuunikala, põhjas — tursk. Kuid ka väiksemail kaladel, keda siin püütakse määratu suurel hulgal (põhjas heeringad, lõunas sardiinid ja anšoovised), on suur majanduslik tähtsus.

## RAHVASTIK.

Euroopas elab 531 miljonit inimest — peaaegu veerand kogu inimkonnast. Keskmine tihedus on Euroopas 46 inimest 1 km²-l.

Euroopa rahvastiku jaotus ei ole sugugi ühtlane. Kõige tihedam on asustus Suur-Britannia saarel, Reini jõe suudmealal ja Saksa mägimassiivide jalameil. Need paigad on tähtsaimate mereteede ja kivisöelademete läheduses. Siin on tekkinud arvukalt suuri tööstus- ja kaubanduslinnu. Rahvastiku keskmine tihedus on neis kohtades enam kui 100 inimest 1 km²-l.

Tihedasti on asustatud ka Euroopa keskvöönd Biskaia lahest läänes kuni Musta mere rannikuni idas. Siin elab 1 km²-l 25 kuni 100 inimest. Siingi leidub tööstusrajoone, kus rahvastiku tihedus ulatub 150 inimesele 1 km²-l.

Euroopa rahvastik koosneb paljudest rahvustest, kes kõnelevad eri keeli. Euroopas võib eristada kolme suurt rahvarühma, mis on keelelt üksteisele lähedased, nimelt slaavi, romaani ja germaani rühm.

Slaavi rühma kuuluvad: venelased, ukrainlased ja valgevenelased, keda ühendatakse ida-slaavi alarühmaks; poolakad, tšehhid ja slovakid, kes moodustavad lääne-slaavi alarühma; bulgaarlased, serblased, horvaadid (kroaadid) ja sloveenid, kes kuuluvad lõuna-slaavi alarühma.

**Joon. 13. Rahvastiku tihedus piiritaguses Euroopas.**

Võrrelda seda kaarti Euroopa poliitilise kaardiga ja selgitada, millistes piiritaguse Euroopa riikides on tihedaima rahvastikuga rajoonid (üle 100 inimese ruutkilomeetril). Kus on rahvastiku tihedus madalam kui 50 inimest ühel ruutkilomeetril?

Romaani rühma (milliste rahvaste keeled põlvnevad vana-rooma ehk ladina keelest) kuuluvad itaallased, prantslased, hispaanlased, portugallased ja rumeenlased.

Germaani rühma kuuluvad sakslased, hollandlased, rootslased, taanlased, norralased ja inglased.

Peale mainitud kolme rühma elab Euroopas rida rahvaid, kes kuuluvad teistesse keelterühmadesse: lätlased, leedulased, iirlased, kreeklased jt.

Eriti tuleb mainida soome-ugri rühma (ungarlased, soomlased, eestlased, karjalased jt.) ja türgi rühma (türklased, tatarlased).

Peamiselt Ida- ja Kesk-Euroopa maades (NSV Liidus, Poolas, Rumeenias) elab juute.

## EUROOPA POLIITILINE KAART.

Euroopa poliitiline kaart on tugevasti muutunud. Ajaloo vältel on mitmeid kordi muutunud riikide piirid, on muutunud ka riigitüübid vastavalt ühiskondliku korra ja majanduse muutumisele. Näiteks kuni 18. sajandi lõpuni valitsesid enamikus Euroopa riikides mõisnikud, ekspluateerides sunnismaisi talupoegi, kes moodustasid suurema osa rahvastikust. Riigikorralt olid tolleaegsed Euroopa riigid isevalitsuslikud monarhiad, kus kuningail oli väga suur võim. Pärast tööstuslikku pööret Inglismaal 18. sajandil ja Prantsuse revolutsiooni 1789. a. tekkis Euroopas kodanliku riigi tüüp, kus valitsevad kapitalistid ja mõisnikud. Neile kuuluvad vabrikud, tehased, enamik maast, kaevandused, kauplused, majad. Sunnismaisuse-õigus on kodanlikus riigis likvideeritud, kuid kapitalistid ekspluateerivad töötajaid. Riigikorralt on Euroopa kodanlikud riigid kas vabariigid valitavate valitsusorgani-

tega või konstitutsioonilised monarhiad, kus kuningavõim on tähtsuseta ja juhtiv osa kuulub kodanlusele.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena 1917. a. võttis töölisklass Venemaal riigivõimu enda kätte ja lõi maailma esimese nõukogude sotsialistliku riigi. NSV Liidus pole ekspluataatorlikke klasse ja võim kuulub töötajaile.

Pärast Teist Maailmasõda 1939.—1945. a. kujunesid reas Kesk- ja Kagu-Euroopa mais, mis vabanesid fašistlikust rõhumisest Nõukogude armee võitude tõttu, uut tüüpi riigid — rahvademokraatlikud vabariigid. (Neid nimetatakse ka rahvademokraatia maadeks.) Neis riikides on kehtestatud linna ja maa töötava rahva võim töölisklassi juhtimisel. Kuid neis esineb veel tunduvaid kapitalismi igandeid (on säilinud kulakud, kaupmehed, väiketehaste omanikud). Kasutades Nõukogude Liidu toetust ja vennalikku abi, sammuvad rahvavabariigid sotsialismi ülesehitamise teed.

Seega esineb tänapäeva Euroopa poliitilisel kaardil kaks järsult erinevat riikide rühma: 1) demokraatliku leeri riigid ja 2) kapitalistlikud riigid.

Demokraatliku leeri riigid asetsevad Ida-, Kesk- ja Kagu-Euroopas.

Ida-Euroopat hõlmab Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Euroopa-osa.

Läänes külgnevad NSV Liiduga neli rahvavabariiki: Poola (pealinn Varssavi), Tšehhoslovakkia (pealinn Praha), Ungari (pealinn Budapest) ja Rumeenia (pealinn Bukarest).

Lõuna pool, Balkani poolsaarel, on rahvavabariigid Bulgaaria (pealinn Sofia) ja Albaania (pealinn Tirana).

Kapitalistlikele riikidele kuulub umbes kolmandik Euroopa territooriumist. Nende seas tähtsamad on Inglismaa, mis asub Briti saartel (pealinn London), Prantsusmaa Euroopa

lääneosas (pealinn Pariis), Saksamaa Kesk-Euroopas (pealinn Berliin) ja Itaalia Euroopa lõunaosas (pealinn Rooma).

Prantsusmaa ja Saksamaa vahel Põhjamere rannikul asetseb kaks väikest, kuid tööstuslikult arenenud ja tihedasti asustatud riiki — Belgia (pealinn Brüssel) ja Holland ehk Madalmaad (pealinn Haag).

Inglismaast läänes, Iiri saarel, asub Iiri vabariik ehk Eire (pealinn Dublin) ning kaugemal loodes, Islandi saarel — Islandi vabariik (pealinn Reykjavik).

Euroopa põhjaosas, Skandinaavia poolsaarel, asuvad Norra (pealinn Oslo) ja Rootsi (pealinn Stokholm) ning nendest idas — Soome (pealinn Helsingi).

Jüüti poolsaarel ja Taani saartel, Põhjamere ja Balti mere vahel, asub Taani (pealinn Kopenhaagen).

Euroopa keskosas, Alpi mägedes, on kaks riiki — Šveitsi (pealinn Bern) ja Austria (pealinn Viin).

Euroopa edelaosas, Pürenee poolsaarel, asetsevad Hispaania (pealinn Madrid) ja Portugal (pealinn Lissabon).

Balkani poolsaarel on Jugoslaavia (pealinn Belgrad) ja Kreeka (pealinn Ateena). Väike osa Balkani poolsaarest, mis külgneb Marmara mere ja Bosporuse ning Dardanellide väinadega, kuulub Türgile, kelle territooriumi peamine osa asub Aasias.

Kapitalistliku maailma riikide seas esineb imperialistlike riikide rühm. Need riigid rõhuvad teisi, nõrgemaid riike. Euroopa riikidest Inglismaa ja Prantsusmaa valdavad tohutuid territooriume (kolooniaid) teistes maailmajagudes, eriti Aafrikas ja Aasias. Peale nende kolooniate ekspluateerivad nad ka mitmeid iseseisvaid, kuid nõrku riike. Euroopas on ka väikesi imperialistlikke riike, näiteks Belgia ja Holland, kes omavad suuri kolooniaid.

# *Rahvademokraatia maad.*

Teise Maailmasõja tulemusena sai maailma kapitalistlik süsteem tõsise kaotuse osaliseks.

Kesk- ja Kagu-Euroopa maades langes kapitalistliku maailma käest ära rida riike: Poola, Tšehhoslovakkia, Ungari, Rumeenia, Bulgaaria, Albaania. Nõukogude Liit vabastas nende maade rahvad saksa fašistlike anastajate käest. Need maad said võimaluse mõisnike ja kapitalistide võimu kukutamiseks ja rahvademokraatliku korra kehtestamiseks.

## POOLA.

*Pindala — 323 000 km². Rahvastik — 24,2 mlj. inimest.*

Poola asetseb Kesk-Euroopas, Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel. Lõunas piirneb ta Tšehhoslovakkiaga, põhjas uhub ta rannikut Balti meri.

Sajandite vältel tuli Poolal taluda oma naabrite germaanlaste pealetungi, kes tükk-tükilt anastasid poola maid ja püüdsid neid saksastada. Samal ajal Poola ise anastas mitmeid alasid Leedult ja Venemaalt. 18. sajandi lõpus toimus Poola jaotamine (kolmes järgus) Preisi, Austria ja Venemaa vahel. Nii lakkas Poola 1795. a. olemast iseseisev riik. Alles Suur Oktoobrirevolutsioon Venemaal andis Poolale võimaluse iseseisvuse taastamiseks. Seejuures jäi rida põliseid poola maid, mis olid ammu anastatud sakslaste poolt, Saksamaa külge.

1939. a. tungisid fašistliku Saksamaa väed Poolasse ja anastasid selle. Poola lakkas taas olemast iseseisev riik.

Teise Maailmasõja lõpus, 1944. aastal, vabastas Nõukogude armee Poola territooriumi saksa fašistlike anastajate rängast ikkest ja Poolas kehtestati rahvademokraatlik võim. 1945. a. teostunud kolme võitja-riigi — NSV Liidu, USA ja Inglismaa — valitsusjuhtide kokkuleppe järgi sai Poola Saksamaalt tagasi ka need põlised poola maad, mis sakslased olid varem anastanud ning olid seni püsinud Saksamaa koosseisus.

## Peamisi jooni loodusest.

**Mererannik.** Poolale kuulub üsna pikk randjoon, mida uhub Balti meri. Poola rannik on madal ja liivane; kohati kerkivad sellel kõrged liivaluited, mis on kinnistatud männiistandikega. Siin ulatub kaugele madal rannikumeri. Poola rannikul puuduvad suuremad lahed, mis lõikuksid mandrisse. Tähtsamad on Gdanski ja Pomorze laht.

**Pinnaehitus ja jõed.** Pinnaehituselt on suurem osa Poolat lauskmaa. Põhjaosa hõlmab künklik **Poola madalik,** mis ühendab Ida-Euroopa lauskmaad Põhja-Saksa madalikuga. Poola madalik kannab ürgse mannerjää jälgi — moreeni, rändrahne, järvi. Eriti tähelepandav on suur Masuuria järvede rühm kirdes.

Lõunas asendub madalik **Väike-Poola kõrgustikuga,** mis kerkib kuni 600 m üle merepinna.

Veelgi rohkem lõuna pool kerkivad kuni 2500 m üle merepinna **Karpaadi mäestiku** metsased ahelikud. Need mäed eraldavad Poolat Tšehhoslovakkiast ja jätkuvad edasi Rumeenias ning Nõukogude Ukrainas. Poola edelaosas, Sileesias, on madalad (kuni 1000 m) Sudeedi mäed, mis samuti on piiriks Poola ja Tšehhoslovakkia vahel.

Poola peamised jõed on **Visla** ja **Odra** (Oder). Need voolavad lõunast põhja, Balti merre. Visla algab Karpaatidest ja läbib Väike-Poola kõrgustiku ning voolab edasi Poola madali-

kul, kus tema kaldail on Poola pealinn Varssavi. Visla suudme lähedal asetsevad sadamalinnad Gdansk ja Gdynia. Odra saab alguse Sudeetidest (Tšehhoslovakkias). Poola territooriumil voolab ta mööda Poola madalikku. Odra kallastel asub Alam-Sileesia keskus Wroclaw. Odra suudmes on sadamalinn Szczecin (loe: štšetsin) (Stettin).

**Kliima ja taimestik.** Poola kliima on paras-kontinentaalne. Talv on siin pakaseline, kuid tunduvalt soojem kui Ida-Euroopas. Näiteks on Varssavis keskmine jaanuaritemperatuur ainult —3,5°. Sademetehulk on sama kui NSV Liidu Euroopa-osa lääne- ja keskoblasteis (50—60 sm aastas). Lumi püsib väljadel umbes kolm kuud. Jõed talviti tavaliselt külmuvad.

Poola asub metsavööndis. Eriti suuri metsi esineb Karpaatide nõlvadel (ulatuvad kuni 1500 m kõrgusele üle merepinna) ja Sudeetides, samuti ka põhjas, mereäärseis rajoonides. Puuliikide koostiselt on Poola metsad valdavalt segametsade tüüpi.

**Maavarad.** Poola maavaradest on tähtsaim kivisüsi. Poola edelaosas, Ülem-Sileesias paiknev kivisöebassein kuulub oma varudelt Euroopa suurimate hulka. Sütt leidub ka Alam-Sileesias.

Poolal on ka suuri polümetallimaakide (seatina-tsingi) paht-laid (leiukohti). Ülem-Sileesias ning Poola keskosas leidub rauamaaki. Lõunas, Krakowi lähedal on suured kivisoola lademed.

## Rahvastik ja linnad.

Poolas elab 24,2 miljonit inimest. Elanike arvult on Poola esikohal rahvademokraatia maade seas. Rahvastiku põhimassi moodustavad poolakad. Poola keel kuulub slaavi keelte rühma, selle lääneharru. Poola rahvas omab kõrgele arenenud kultuuri — kirjandust, teadust ja kunsti.

Poola lääneosades, mis sajandeid olid Saksamaa rõhumise all, asus palju sakslasi, kes olid poolakaid välja surunud. Nüüd, pärast nende vanade poola maade taasühendamist Poolaga on saksa rahvastik siit ümber asustatud Saksamaale.

Poola rahvastiku suurem osa elab maalistes asulates. Linnadesse on koondunud vähem kui pool kogu elanikkonnast.

Teise Maailmasõja aastail tapeti palju Poola elanikke sõjategevuse tagajärjel, kuid veel enam hukati ja piinati surnuks saksa fašistlike fanaatikute poolt vanglais ja koonduslaagreis. Üldse vähenes Poola rahvastik tema praegustes piirides peaaegu 7 miljoni inimese võrra. Tugevasti kannatasid sõja ajal paljud linnad: neis purustati majad, elektrijaamad, trammiteed, veejuhtmed. Poola valitsuse energiliste abinõude ja Nõukogude Liidu abi tõttu on purustatud linnad osalt juba taastatud, osalt aga jätkatakse taastamist. Tühjenenud linnadesse asuvad elanikud teistest kohtadest.

Poola arvukatest linnadest on neli üle 200 000 elanikuga: Varssavi (nüüd umbes ½ miljonit, enne sõda üle ühe miljoni), Lodz, Krakow ja Poznan.

**Varssavi** asetseb Visla keskjooksu vasakul kaldal. Kasvades levis linn ka paremale kaldale ja ühendas endaga seal tekkinud eeslinnad. Varssavi kodanlikud kvartaalid olid silmapaistvad oma ilu ja hea korrastusega. Sõda muutis Varssavi varemetehunnikuks, ent kolme aastaga (1946—1948) on sooritatud hiigeltöö Varssavi taastamise alal.

Elanikkond võtab sellest tööst aktiivselt osa ja peab oma pealinna taastamist üldrahvalikuks ülesandeks. Seejuures on poola rahvas saanud vennalikku abi NSV Liidult. Juba on taastatud suurepärane Poniatowski sild üle Visla, on taastatud ka üks kaunimaid Varssavi tänavaid — Jeruusalemma allee. Uue Varssavi peamagistraaliks kujuneb uus ehitatav Lääne-Ida tänav roheliste bulvarite, sildade ja tunnelitega. Teiseks magistraaltänavaks kujuneb taastatav Marszalkowska. Uuesti ülesehitatuna kujuneb Varssavi veel kaunimaks linnaks, kui ta oli enne. Taastatakse samuti arvukaid vabrikuid ja tehaseid pealinna ümbruskonnas.

Teiseks Poola suurimaks linnaks on **Lodz**, mis asub Varssavist läänes. See on tekstiiltööstuse keskus arvuka tööliselanikkonnaga.

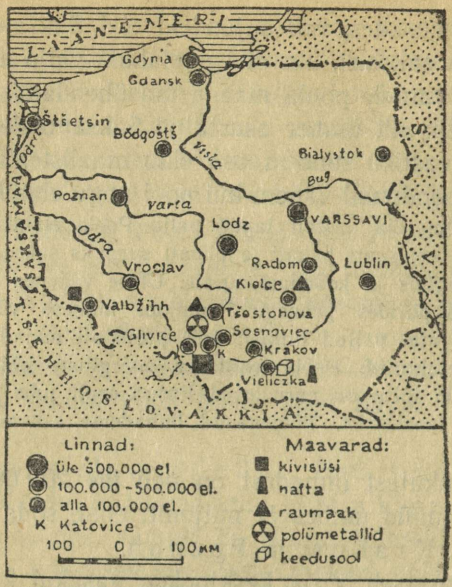


**Joon. 14. Poola. Tähtsamad linnad ja maavarad.**

Leida kaardil kaks suuremat Poola linna. Näidata kaardil, millises Poola osas on linnu tihedamini. Leida Poola kolm meresadamat. Millises Poola osas esineb kivisöe-leiukohti? Kus esineb rauamaaki ja polümetalli (seatina-tsingi) maaki?

Elanike arvult kolmas linn on **Poznan,** mis asub riigi põhjaosas. See on toiduainetetööstuse (jahuveskid, õlivabrikud) ja põllumajandusmasinate ehituse keskus.

Teistest suurematest linnadest (elanike arvuga 100 000—200 000) on tähtsamad **Katowice** (Ülem-Sileesias), kivisöebasseini keskus suurte metallurgiatehastega, **Wroclaw** (end. Breslau) Odra jõel Alam-Sileesias, tööstuskeskus, **Krakow** Visla jõe ülemjooksul, **Gdansk,** sadamalinn Balti mere rannikul.

## Majanduse iseloomustus ja poliitiline kord.

Poola valitsus, juhituna Poola töölispartei poolt, on teostanud suuri ümberkujundusi Poola ühiskondlikus korras ja majanduses. Esiteks võeti kodanluselt ja anti rahvavõimu kätte kaevandused, suured ja keskmised tehased ning vabrikud, transport, pangad, suurkaubandus. Teiseks võeti maa (ilma tasuta) suurmaaomanikelt, kellel oli maad üle 50 ha, samuti kõigilt neilt, kes töötasid koos sakslastega, sõltumata maavalduse suurusest; see mõisnikelt ja reetureilt võõrandatud maa anti omandiks talupoegadele, tasu eest, mis nad maksavad riigile.

Nende abinõude tagajärjel kaotasid kodanlus ja mõisnikkond oma endise tähtsuse riigi majanduses. On loodud riiklik majandus, mis hõlmab natsionaliseeritud kaevandusi, suuri ja keskmisi tehaseid ning vabrikuid, transporti, panku, suurkaubandust. See riiklik majandussüsteem kujuneb loodava sotsialistliku majanduse tuumaks. Et natsionaliseeritud ettevõtete tulud lähevad riigile, siis on valitsusel võimalus kulutada neid tulusid uute, maale vajalike riiklike ettevõtete ehitamiseks. Majanduse arendamine toimub plaani järgi, mis on välja töötatud rahvavalitsuse poolt. Esimene seesugune plaan töötati välja kolmeks aastaks — 1947.—1949. a. Teine koostati järgnevaks kuueks aastaks.

Varem etendas Poola majanduses peamist osa põllumajandus. Nüüd, seoses kolme aasta plaani täitmisega, läheb juhtiv osa tööstusele. Valdav osa Poola tööstusest — peaaegu $^{9}/_{10}$ — kuulub riigile. Poola tööstuse peamised harud on kivi-, söe-, tekstiil- ja toiduainetetööstus. Sütt toodetakse Poolas väga palju. Poola sütt kasutatakse mitte ainult Poolas, vaid seda veetakse ka välja Rumeeniasse, Ungarisse ja teistesse rahvavabariikidesse, samuti ka Rootsi ja Soome. Poolas areneb metallurgia- ja mitmesugune masinaehitustööstus. Söetootmise ja metallurgia peamine

rajoon on **Ülem-Sileesia,** keskusega Katowice. Tekstiiltööstuse peakeskus on Lodz. Tööstuskeskustest on tähtsamad Varssavi, Wroclaw, Gdansk.

Poola põllumajanduses valitsesid varem mõisnikud, nüüd aga kuulub maa talupoegadele. Kuid kõrvuti töötava talurahva massiga, väike- ja kesktalunikega, on Poolas säilinud ka kulaklikke majandeid. Kulakud on vaenulikud maa sotsialistliku arengu suhtes ja rahvavõim peab nendega võitlust. Mitmed töötavate talupoegade majandid on ühinenud kooperatiividesse maa ühiseks harimiseks. Tulevikus on ette näha seesuguse kooperatsiooni suurt arengut. See on sotsialistliku põllumajanduse loomise tee. Töötavate talupoegade majandeile ja eriti kooperatiividele osutab riik suurt abi, varustades neid inventariga, mineraalväetistega, seemnega jne. Organiseeritakse ka masina-traktorijaamu.

Poolas kasvatatakse peamiselt rukist ja kartulit, samuti ka nisu ja suhkrupeeti. Loomadest kasvatatakse peamiselt veiseid ja sigu.

**Poliitiline kord.** Võim Poola rahvavabariigis on töötajate kätes, kelle eesotsas on töölisklass. Riigivõimu kõrgeimaks organiks on seim, keda valib kogu rahvas. Seim annab välja vabariigi seadusi ja valib riigipea, vabariigi presidendi. Valitsuse ehk Ministrite Nõukogu nimetab president, kusjuures valitsuse koostis ja tema tegevusprogramm peavad olema heaks kiidetud seimi poolt. Valitsus annab aru seimi ees. Kohtadel — linnades, külades, vojevoodkondades — valib rahvas kohalikud võimuorganid (s. o. rahvanõukogud). Juhtivat osa Poolas etendab Poola Ühendatud Töölispartei (PÜT). Kasutades Nõukogude Liidu kogemusi, juhib ta poola rahvast sotsialismile.

# TŠEHHOSLOVAKKIA.

*Pindala — 128 000 km². Rahvastik — 12 milj. inimest.*

Majanduse arengu poolest kuulub rahvademokraatia maade seas esikoht Tšehhoslovakkiale. Tema tööstus on suur ja mitmekülgne.

Tšehhoslovakkia territoorium asub Kesk-Euroopas ja on välja venitatud idast läände 670 km pikkuselt. Vahetut väljapääsu merele Tšehhoslovakkial ei ole. Tema naabreiks on kolm riiki demokraatlikust leerist — Nõukogude Liit, Poola ja Ungari — ning kaks kapitalistlikku maad — Saksamaa ja Austria.

1938. — 1939. a. langes Tšehhoslovakkia fašistliku Saksamaa anastuslike taotluste ohvriks. Saksamaa sõjaline kokkuvarisemine 1945. a. tõi Tšehhoslovakkiale täieliku vabastamise. Seejuures suurema osa tema territooriumist vabastasid vahetult Nõukogude väed. Pärast vabanemist fašistlikust ikkest organiseeris Tšehhoslovakkia rahvas rahvademokraatliku valitsuse ja asus riigi ühiskondliku korra ja majanduse põhilisele ümberkujundamisele sotsialismi suunas.

Tšehhoslovakkia koosneb kahest osast: läänеosa, **Tšehhimaa,** on asustatud tšehhidega; idaosa, **Slovakkia** — slovakkidega. Need osad erinevad teineteisest looduslikelt tingimustelt kui ka majanduslikult.

Tšehhoslovakkia koostisse kuulus varem ka väike ukrainlastega asustatud maa-ala, mis piirnes Ukraina NSV-ga, — Taga-Karpaadi Ukraina. 1945. a., kooskõlas kohaliku rahva sooviga ja vastavalt kokkuleppele Tšehhoslovakkia ja NSV Liidu valitsuse vahel, ühines Taga-Karpaadi Ukraina taas Nõukogude Ukrainaga.

## Peamisi jooni loodusest.

Tšehhoslovakkia läänеosa kujutab endast kõrglava — **Tšehhi-Moraavia kiltmaad.** Seda lõikavad läbi jõgede orud. Neist suurim on **Laba** jõe (mis Saksamaal jätkub Elbe nime

all) org ja teisena **Morava** (Doonau lisajõe) org. Tšehhi-Moraavia kiltmaa kliimat iseloomustavad kuum suvi ja pakaseline talv. Kuid talv on siin soojem kui vastavatel laiustel Ida-Euroopas: Tšehhi lavamaal on keskmine jaanuaritemperatuur —1° kuni —3°. Riigi selle osa kliimat võib nimetada *paraskontinentaalseks*. Talvekülmade mõõdukust põhjustab Tšehhimaa suurem lähedus Atlandi ookeanile, võrreldes Ida-Euroopaga. Tšehhi-Moraavia kiltmaa on riigis kõige asustatum ja majanduslikult arenenum osa. Siin on palju tehaseid ja vabrikuid, väga arenenud on ka põllundus ja karjandus. Kiltmaa keskosas, Vltava (Laba lisajõe) kaldal asub Tšehhoslovakkia pealinn *Praha*. Sellest läänes on kivisõe- ja pruunsõe-lademed, mille baasil on arenenud rida tööstuslinnu.

Tšehhi-Moraavia kiltmaa kirdeosas on Tšehhoslovakkia peamine *kivisõe-bassein* ja suured metallurgiatehased Moravska Ostrava linna ümbruskonnas.

Tšehhi-Moraavia kiltmaa on ümbritsetud madalate metsastunud mägedega: läänes kerkib **Šumava** (*Böömi metsamäestik*), põhjas **Krušne** (Maagimäestik). Mõlemad ahelikud on looduslikuks piiriks Tšehhoslovakkia ja Saksamaa vahel. Idapoolne mäestik — **Sudeedid** — eraldavad Tšehhoslovakkiat Poolast. Tšehhimaa madalad mäed, nende orud ja eelmäestikud on üsna tihedasti asustatud ja väärivad tähelepanu oma tööstusliku arengu poolest (peamiselt puidutöötlemis- ja tekstiiltööstus).

Krušne mäestikus esineb tervisvete allikaid, mille baasil on arenenud mitmed kuurordid; neist tähtsaim on *Karlovy Vary* (end. Karlsbad).

Tšehhoslovakkia idapoolmikus suuremaid tasandikke ei esine. Seda katavad peaaegu terveni Karpaatide ahelikud, mis oma kõrguselt (kuni 2600 m) kahekordselt ületavad Tšehhimaa mägesid. Karpaate katavad võimsad *metsamassii-*

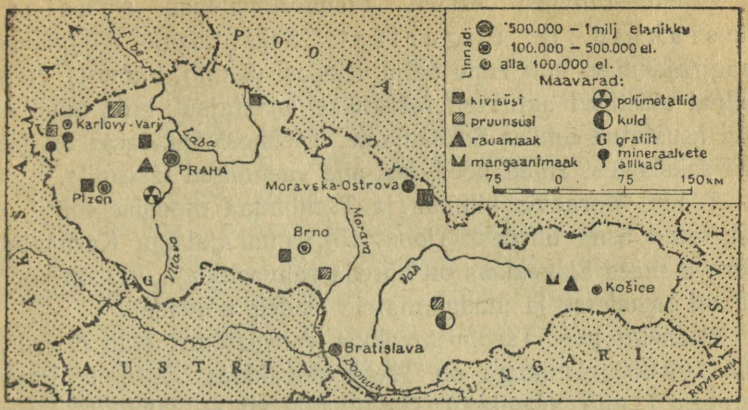


**Joon. 15. Tšehhoslovakkia. Tähtsamad linnad ja maavarad.**
Leida kaardil Tšehhimaa ja Slovakkia linnad. Millisel jõel asub Praha ja millisel Bratislava? Näidata kivisõe ja pruunsõe leiukohad.

vid, kõrgemaid osi aga aasad. Kliima on siin kontinentaalsem kui läänes.

Mägedes on avastatud söe- ja teiste maavarade leiukohti ning on alanud nende tootmine.

Slovakkia lõunaosa ulatub väike riba Kesk-Doonau madalikust. Siin voolab **Doonau**, mis Tšehhoslovakkiat eraldab Ungarist.

## Rahvastik ja linnad.

Tšehhoslovakkia rahvastik koosneb kahest lääne-slaavi rahvast, kes on teineteisele väga lähedased keelelt ja kultuurilt, — tšehhidest ja slovakkidest. Need rahvad on võrdõiguslikud.

Tšehhoslovakkia kultuur on kõrgel tasemel. Rikkalik on tšehhi kirjandus. Kogu maailmale on tuttavad tšehhoslovakkia kirjanikud, muusikud ja teadlased. Rahvahariduse tase on Tšehhimaal kõrge.

Vähemusrahvaist esineb Tšehhoslovakkias sakslasi, poolakaid ja ungarlasi. Saksamaaga külgnevais mägirajoonides elas enne palju sakslasi (3 milj. inimest). Neist paljud abistasid aktiivselt fašistlikke anastajaid, kuid nüüd on nad asustatud ümber Saksamaale. Tšehhoslovakkiasse on jäetud sakslastest ainult need, kes olid vaenulised fašismile.

Tšehhi-Moraavia kiltmaa ja Tšehhimaa madalad mäed on asustatud üsna tihedasti (joon. 15), samal ajal aga Karpaatide kõrged mäed Slovakkias on hõreda rahvastikuga, kes on koondunud orgudesse ja madalamatele aladele nõlvadel.

Peaaegu pool Tšehhoslovakkia rahvastikust elab linnades. Üle 100 000 elanikuga on Tšehhoslovakkias viis linna. **Praha** (umbes 1 milj. elanikku), Gotvaldov — jalatsitetööstuse suurim keskus, **Bratislava** — Slovakkia keskus Doonau ääres; Moravska Ostrava — Tšehhimaa kirdeosas, kivisöebasseini ja metallurgiakeskus.

Tšehhoslovakkia pealinn Praha, mis asetseb keset Tšehhimaad Vltava jõel, on Euroopa kaunimaid linnu. Praha on mitte ainult riigi poliitilise elu keskus, vaid ka tema kultuuriline keskus: siin asuvad Teaduste Akadeemia, Kunstide Akadeemia ja rida kõrgemaid õppeasutisi. Prahasse on koondunud ka mitmesugune tööstus.

## Majanduse iseloomustus ja poliitiline kord.

Tšehhoslovakkia majanduse arengutase oli kõrge ka enne rahvavõimu kehtestamist. Rahvavalitsus on teostanud suuri ümberkujundusi.

Kõik kaevandused, suured ja keskmised tehased ning vabrikud, raudteed ja laevandusettevõtted, pangad ja suured kaubandusettevõtted on natsionaliseeritud, s. t. on läinud üle riigi omandiks. Mõisnike ja osalt ka kulakute maad on võõrandatud ja antud üle maata ja vähese maaga talupoegadele. Kodanlus ja mõisnikud on kaotanud oma endise rikkuse ja poliitilise mõju.

Natsionaliseerimise alusel loodi riiklik majandus, mis on baasiks maa sotsialistliku majanduse ehitamisele.

Majandust juhitakse plaani järgi, mille töötavad välja valitsusorganid. Edukalt täidetakse 1949.—1953. a. viie aasta plaani. Selle viie aasta plaani järgi suureneb tööstustoodang enam kui poolteisekordseks.

Kuid hoolimata sellest, et kodanlus kaotas oma endise valitseva seisundi, omab ta veel mõningat tähtsust väiketööstuses, kaubanduses ja põllumajanduses (kulaklikud majandid) ja püüab takistada maa arenemist sotsialistlikul teel. Seetõttu pole klassivõitlus Tšehhoslovakkias veel lõpule jõudnud.

Tšehhoslovakkia majanduses etendab peamist osa tööstus. Suured vabrikud, tehased ja kaevandused kuuluvad riigile. Riiklik tööstus toodab umbes $^{9}/_{10}$ kogu maa tööstustoodangust.

Tšehhoslovakkias on väga arenenud rasketööstuse harud (malmi ja terase tootmine, mitmesugune masinaehitus, põllumajandusmasinate, vedurite, elektriseadmete, autode, traktorite, lennukite jne. tootmine). Ent niisama arenenud on ka kergetööstus: tekstiil-, jalatsite-, paberi-, suhkru- ja klaasitööstus.

Tööstus on koondunud peamiselt riigi lääneossa, Tšehhimaale, kuid nüüd, vastavalt rahvavõimu plaanidele, toimub tööstuse tugev arenemine ka Slovakkias. Peamised tööstuskeskused on Praha, Plzen, Brno, Moravska Ostrava, Bratislava.

Tšehhoslovakkia põllumajanduses valitsesid enne mõisnikud ja kulakud. Rahvuselt olid mõisnikud enamikus sakslased ja ungarlased, kes aktiivselt abistasid fašistlikke anastajaid. Osa mõisnikke ja paljud kulakud olid rahvuselt küll tšehhid ja slovakid, kuid Tšehhoslovakkia anastamise perioodil sakslaste poolt osutusid nad oma kodumaa reetureiks ja abistasid anastajaid. Kõigilt neilt isikuilt konfiskeeris rahvavõim 1945. — 1946. a. nende maavaldused ja jaotas ära talupoegade vahel.

Talupojad organiseerivad põllumajanduslikke kooperatsioone — ühistuid maa ühiseks harimiseks.

Abiks töötavate talupoegade majandeile ja põllumajanduslikele kooperatsioonidele ning põllunduse taseme tõstmiseks on valitsus organiseerinud masina-traktorijaamu.

Peamisteks põllumajanduslikeks kultuurideks on Tšehhoslovakkias nisu, rukis, oder, suhkrupeet, kartul.

Suurt tähtsust omab loomakasvatus. Kasvatatakse veiseid, sigu ja lambaid.

Tšehhoslovakkia mägistes rajoonides on arenenud metsamajandus.

**Poliitiline kord.** Tšehhoslovakkia rahvavabariigi kõrgeimaks riigivõimu-organiks on Rahvuskogu. See valitakse kogu rahva poolt ning see omakorda valib riigipea, vabariigi presidendi. President nimetab valitsuse, Ministrite Nõukogu, kes peab omama Rahvuskogu usaldust. Rahvuskogu annab välja seadusi ja kontrollib valitsuse tegevust. Rahvavõimu kohalikeks organeiks Tšehhoslovakkias on rahvuslikud komiteed linnades, külades ja maakondades. Need valitakse rahva poolt. Juhtiv osa maa poliitilises elus kuulub Tšehhoslovakkia Kommunistlikule Parteile.

## UNGARI.

*Pindala — 93 000 km². Rahvastik — 9,0 milj. inimest.*

Ungari rahvavabariik asetseb Kesk-Euroopas, Doonau basseinis. Tal puudub vahetu väljapääs merele. Ungari piirneb viie riigiga: põhjas Tšehhoslovakkiaga, idas Rumeeniaga, lõunas Jugoslaaviaga, läänes Austriaga ning kirdes omab ta väikeses ulatuses ühist piiri Nõukogude Liiduga.

Kuni 1918. a. kuulus Ungari Austria-Ungari monarhia koostisse, mille lagunemisel sai iseseisvaks riigiks. Teisest Maailmasõjast võttis Ungari osa fašistliku Saksamaa poolel.

Nõukogude armee võitude tagajärjel vabanes ungari rahvas saksa ja ungari fašistide valitsuse alt. Pärast pikka võitlust sisevaenlastega saavutas ungari rahvas eesotsas töölisklassiga rahvademokraatliku vabariigi kehtestamise Ungaris.

## Peamisi jooni loodusest.

Suurem osa Ungarist asub **Kesk-Doonau** ehk **Ungari madalikul.** Valdavas osas koosneb siinne pinnas viljakast must-mullast. Ainult kohati esineb viljatut pinnast — solontšakke. Veerikas D o o n a u läbib Ungari põhjast lõunasse, ühendades teda teiste riikidega. Ungari madalikku läbivad samuti Doonau lisajõed, millest suurim on T i s z a (loe: tissa).

Ungari lääneosas, mida nimetatakse T a g a - D o o n a u - m a a k s, asub suur soolase veega järv B a l a t o n.

Madalad P õ h j a - U n g a r i m ä e d kerkivad riigi kirdeosas, külgnedes Tšehhoslovakkia Karpaatidega.

Ungari k l i i m a on paras-kontinentaalne, küllaldaste sademetega. See soodustab nisu, maisi ja rea teiste kultuuride kasvatamist.

Ungari madalik oli kunagi kogu ulatuses puutumata s t e p p (siin nimetatud p u s t a k s), kuid nüüd on suurem osa stepist üles haritud ja muudetud viljaväljadeks. Ainult kohati, eriti idas, on säilinud ka endist pustat. Metsa esineb ainult mägede nõlvadel.

Ungari m a a v a r a d e s t väärib tähelepanu b o k s i i t, mille varud oma suuruselt omavad ülemaailmset tähtsust. Leidub ka nafta-, pruunsöe- ja rauavarusid.

## Rahvastik ja linnad.

Ungari keskmine rahvastiku tihedus on võrdlemisi kõrge: 100 elanikku ruutkilomeetril. Ungaris on valdav enamik elanikke rahvuselt u n g a r l a s e d ehk madjarid. Nad kuulu-

TRÜ Raamatukogu

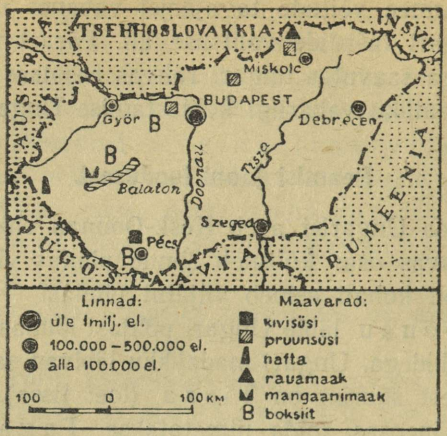


**Joon. 16. Ungari. Tähtsamad linnad ja maavarad.**

Näidata boksiidi- (alumiiniumi tooraine), söe- ja naftaleiukohad. Millisel jõel asub Budapest? Millised kaks jõge läbivad Ungari ja mis suunas?

vad soome-ugri rahvaste rühma. Ungarlased asusid Doonau-äärseisse steppidesse juba 10. sajandil, mil mongoli suguharude massid idast Euroopasse liikusid.

Üle kahe kolmandiku Ungari rahvastikust elab maalistes asulates. **Budapestis,** Ungari pealinnas, ja selle eeslinnades on 1,5 milj. elanikku. Ta asetseb keset riiki Doonau kummalgi kaldal. Varem oli Doonau paremal, künklikul kaldal linn Buda ja vasakul, madalal kaldal teine linn Pest (P e š t). Neid eraldas 400 m laiune jõgi. 19. sajandi 70-ndail aastail ühendati Buda ja Pest üheks linnaks. Pealinna mõlemaid pooli ühendavad nüüd üle Doonau ehitatud sillad. Budapest on Ungari poliitiline ja kultuuriline keskus; ta on ka suur tööstuslinn.

## Majanduse iseloomustus ja poliitiline kord.

Ungari kujundab põhjalikult ümber oma majandust. Natsionaliseeritud on ja kuuluvad riigile suur- ja kesktööstus, transport, pangad, suurkaubandus. Natsionaliseeritud ettevõtete tulusid kasutatakse uute riiklike ettevõtete ehitamiseks.

Maa, mis kuulus mõisnikele, on antud talupoegade omandiks. Endises Ungaris etendasid mõisnikud väga suurt osa majanduses ja riigi valitsemises. Nüüdses Ungaris on nad selle osa kaotanud. Kuid Ungaris on säilinud palju kulaklikke majandeid ning nende omanikud kulakud püüavad takistada maa sotsialistlikku arengut. Ungari külas, nagu linnadeski, käib klassivõitlus. Ka Ungaris arenevad kooperatiivid maa ühise harimise alal.

Rahvavalitsus on asunud majanduse plaanimisele. Edukalt teostatakse 1947.—1949. a. kolme aasta plaani. Ungari majanduses kuulub esikoht tööstusele. Toiduainetetööstuse (jahu-, suhkru- ja lihatööstus) kõrval esinevad Ungaris masinaehitus- ja keemiatööstus ning teisi tööstusharusid, eriti boksiidi, nafta, söe, alumiiniumi ja terase tootmine. Peamiseks tööstuskeskuseks on Budapest.

Ungari tähtsamad põllukultuurid on nisu, mais ja kartul, samuti ka suhkrupeet. Põhja-Ungari mägede nõlvadel on arenenud viinamarjakasvatus ja veinitootmine. Väga levinud on karjandus.

**Poliitiline kord.** Ungari kõrgeimaks seadusandlikuks organiks on rahva poolt valitav Rahvuslik Seadusandlik Kogu. Viimane moodustab Ministrite Nõukogu. Tähtsaimaks poliitiliseks parteiks riigis on Ungari töötajate partei, kes juhib ungari rahvast sotsialismile.

# RUMEENIA.

*Pindala — 238 000 km². Rahvastik — 16 milj. inimest.*

Rumeenia asetseb Kagu-Euroopas, Doonau alamjooksu ja Karpaadi mäestiku alal. Ta piirneb NSV Liidu, Ungari, Jugoslaavia ja Bulgaariaga; idas uhub ta rannikut Must meri.

Teises Maailmasõjas oli Rumeenia fašistliku Saksamaa liitlane. Sõja lõpus astus võidukas Nõukogude armee Rumeenia territooriumile, Rumeenias kukutati fašistlik diktatuur ning Rumeenia ühines NSV Liidu ja tema liitlastega sõjaks Saksamaa vastu. 1947. a. lõpus rumeenia töötajad, juhituna töölisklassist, kujundasid Rumeenia kuningriigi ümber rahvademokraatlikuks vabariigiks.

## Peamisi jooni loodusest.

Rumeenia lõunaosa **Valahhia** hõlmab viljaka **Alam-Doonau madaliku.** Idas, Doonau alamjooksu ja Musta mere vahel on **Dobrudža** kõrgustik, kirdes **Moldaavia** lauskmaa. Lõuna- ja Ida-Rumeenia tasandik kuuluvad mustmullasteppide vööndisse, millesse kuuluvad ka naaberrajoonid Nõukogude Moldaavias ja Lõuna-Ukrainas.

Laia kaarena läbib Rumeenit **Karpaadi mäestik** (kõrgusega kuni 2600 m). Karpaadid äärestavad Moldaavia lauskmaad läänest ja Valahhiat põhjast. Karpaatide lõunaosa nimetatakse **Transilvaania Alpideks.** Karpaatidest läänes ja põhjas asub jõgede orgudest lõhestatud **Transilvaania kiltmaa.** Mäed ja suur osa kiltmaast on kaetud metsaga. Peamiselt esinevad siin lehtmetsad (tamm, valgepöök, pöök, pärn), nõlvade ülemises osas aga okasmetsad.

Rumeenia kliima on kontinentaalne. Keskmiste temperatuuride alusel ei ole talv eriti külm, kuid esineb ka kahekümnekraadilisi pakaseid.

Rumeenia tähtsaim jõgi on Doonau. Ta on Rumeeniale looduslikuks piiriks Bulgaariaga ja osalt ka Jugoslaaviaga,

idas aga läbib ta Rumeenia territooriumi, eraldades madalat Valahhia tasandikku Dobrudža kõrgustikust. Doonau ulatus Rumeenias on üle 1000 km. Doonau on Rumeenias veerikas, sügav ja laevatav. Piki Rumeenia-Jugoslaavia piiri voolab ta mägede vahel, mis, lähenedes kohati tema sängile, ahendavad teda. Üks seesugune kitsas koht, kus põhjast ulatuvad Doonauni Karpaadi ja lõunast Balkani mäed, kannab «Raudvärava» nimetust. Doonau laius väheneb siin 400 meetrilt 150 meetrile, kust edasi taas laieneb ning ulatub kaugemal kuni 700 meetrini. Oma suudmealal moodustab Doonau kolmeharulise delta. Põhjapoolne haru Kilia on piiriks Rumeenia ja NSV Liidu vahel. Kuna see haru täitub sageli liivaga, siis toimub laevaliiklus keskmisel harul. Oma alamjooksul külmub Doonau talvel kuni 1,5 kuuks. Rumeenias on Doonaul palju lisajõgesid, mis voolavad Karpaatidest. Deltast lõuna pool ehitatakse Doonau—Musta mere kanalit läbi Dobrudža keskosa.

Rumeenia maavaradest on tähtsaim nafta, mille varud on väga suured. Need asuvad Valahhias, Karpaatide jalameil. Esineb ka väiksemaid põleva gaasi, söe- ja rauamaagi-varusid.

### Rahvastik ja linnad.

Omades 16 miljonit elanikku jääb Rumeenia rahvastiku tiheduselt kaugele taha Tšehhoslovakkiast ja Ungarist, sest siin tuleb ühele ruutkilomeetrile 67 elanikku.

Rahvuslikult koostiselt pole Rumeenia rahvastik ühtlane. Üle kahe kolmandiku rahvastikust moodustavad rumeenlased. Rumeenia keel kuulub ladina (ehk romaani) keelte rühma (vt. lk. 35), kuigi sisaldab palju sõnu, mis on laenatud slaavi keeltest. Muu rahvastik koosneb ungarlastest (läänerajoonides), juutidest ja bulgaarlastest.

Rumeenia rahvastikust elab neli viiendikku maal ja ainult üks viiendik linnades. Linnu on võrdlemisi vähe. Suurim neist

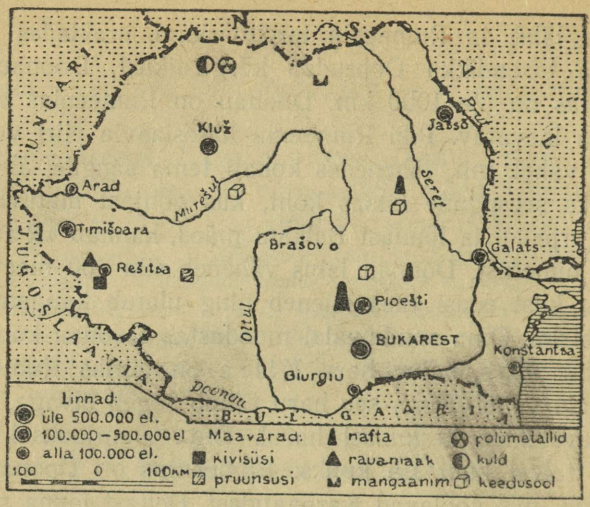


**Joon. 17. Rumeenia. Tähtsamad linnad ja maavarad.**

Millise linna lähedal asub Rumeenia suurim naftaleiukoht? Millise linna lähedal leidub kivisütt ja rauamaaki? Näidata kaardil Rumeenia sadamad Doonaul ja Musta mere rannikul.

on **Bukarest** (700 000 elanikku), pealinn ning riigi tähtsaim kultuuri- ja tööstuskeskus. Ta asub Dâmbovita (loe: dömbovitsá) jõel, mis on Doonau lisajõgi. Bukaresti keskosa jätab suurlinna mulje, kuid kesklinnast kaugemal olevates kvartaalides on tänavad kitsad ja majad väikesed.

Bukaresti äärealadele on ehitatud uusi kvartaale laiade tänavate ja ilusate majadega. Neist tänavaist paistab eriti silma Stalini prospekt, mille mõlemad ääred on täis istutatud roosipõõsastega.

Muudest Rumeenia linnadest on tähtsamad **Ploesti** (loe: ploešti) — naftatööstuse keskus põhja pool Bukaresti, **Brašov** — uus masinaehituse keskus.

## Majanduse iseloomustus ja poliitiline kord.

Ühiskonnakorra ja majanduse ümberkujundamine toimus Rumeenias aeglasemalt kui teistes rahvademokraatia maades. Alles pärast kolm ja pool aastat kestnud ägedat võitlust rahvavaenuliste reaktsiooniliste jõududega suutis rumeenia rahvas teostada suurtööstuse, transpordi ja pankade natsionaliseerimise. Kuni selle ajani oli läbi viidud maareform — maade võõrandamine mõisnikelt (bojaaridelt) ja üleandmine talupoegadele.

Natsionaliseerimine, mis vabastas Rumeenia majanduse suurkodanluse ja väliskapitali valitsuse alt, pani aluse maa sotsialistliku majanduse ülesehitamisele. Põllumajanduses luuakse kooperatiivseid ühinguid. Samal ajal on Rumeenias veel küllaltki tähtsal kohal eraomanduslik väike- ja kesktööstus, kulaklus, kaupmehed. Rumeenia majanduse arenemine sotsialismi poole ja industrialiseerimine toimuvad väljatöötatud viie aasta plaani alusel.

Rumeenia põllumajanduses on peamisteks kultuurideks, nagu Ungariski, nisu, mais, oder, viinamari, suhkrupeet. Samuti on arenenud tubakakasvatus ja puuviljakasvatus. Suurt tähtsust omab karjakasvatus, mis kasutab arvukaid karjamaid.

Tööstuses omab suurimat tähtsust nafta tootmine ja nafta töötlemine bensiiniks, petrooleumiks ning muudeks naftatoodeteks. Rumeenia naftatööstusel on ülemaailmne tähtsus. Minevikus oli selle arenemisest huvitatud väliskapital (inglise, prantsuse, ameerika ja ka saksa oma). Nüüd kuulub kogu naftatööstus riigile. Naftatoodangult on Rumeenia teisel kohal Euroopas (NSV Liidu järel). Rumeenia naftatooteist peaaegu kolmveerand veetakse välismaile. Naftatööstuse peamine keskus on Ploesti linn, kus töötab poolteistkümmend naftatöötlemise tehast. Siit pumbatakse naftatooted juhtmete

kaudu Bukaresti, Constanta (loe: konstantsa) sadamasse Mustal merel ja ka Doonau äärde.

Samuti on Rumeenias arenenud toiduainete-, tekstiil- ja puidutöötlemise tööstus. Viimaseil aastail on hakanud arenema ka metallurgia ja masinaehitus. Oma tööstuse arendamisel saab Rumeenia suurt abi Nõukogude Liidult. Nii on Nõukogude Liidu poolt ehitatud traktoritehas Brašovis.

Rumeenia peamised tööstuslinnad on Ploesti, Bukarest ja Cluj (loe: kluž).

**Poliitiline kord.** Rumeenia rahvavabariigi kõrgeimaks organiks on Suur Rahvuskogu, mille valib kogu rahvas. Vastavalt konstitutsioonile ei ole Rumeenia rahvavabariigis presidenti. Riigipea funktsioone täidab Suure Rahvuskogu Presiidium. Valitsus, Ministrite Nõukogu, moodustatakse Rumeenias tema valimise teel Suure Rahvuskogu poolt. Juhtivat osa etendab töölispartei, kes on võtnud endale eesmärgiks hävitada kapitalismijäänused ja üles ehitada sotsialism.

## BULGAARIA.

*Pindala — 111 000 km². Rahvastik — 7 milj. inimest.*

Bulgaaria asetseb Balkani poolsaare idaosas ja külgneb idas Musta merega.

Peaaegu viis sajandit oli Bulgaaria Türgi valitsuse all selle provintsina. Bulgaaria riik moodustati Venemaa nõudmisel, kui viimane oli võitnud Vene-Türgi sõja 1877.—1878. a. Venemaa osa Bulgaaria rahvuslikus vabastamises kutsub alati esile bulgaarlaste palava tänulikkuse ja sümpaatia Venemaa suhtes. Hoolimata rahva seesugustest tunnetest kiskusid Bulgaaria valitsevad ringkonnad Bulgaaria siiski nii Esimesse kui ka Teise Maailmasõtta liidus Venemaa vaenlastega.

Pärast Nõukogude armee võitusid ja tema astumist 1944. a.

sügisel Bulgaaria territooriumile moodustas bulgaaria rahvas rahvademokraatliku valitsuse ja ühines Nõukogude armee võitlusega Saksamaa vastu. 1946. a. sai Bulgaaria rahvavabariigiks.

### Peamisi jooni loodusest.

Bulgaariat läbivad tema keskosas läänest itta **Balkani mäed,** mille paljud tipud kerkivad enam kui 2000 m üle merepinna. Balkani mägedest põhja pool asub Doonau suunas alanev madalavõitu **Bulgaaria kiltmaa,** mägedest lõuna pool asub **Lõuna-Bulgaaria madalik.** Kiltmaa ja madaliku vaheline ühendus toimub Balkani mägede keskosas oleva Šipka mäekuru kaudu. Bulgaaria edelaosa hõlmavad **Rhodope mäed.**

Bulgaaria ainus laevatav jõgi on Doonau, mis on suuremalt jaolt Bulgaaria-Rumeenia piiriks. Bulgaaria piirides on Doonau laius 400—1400 meetrit. Bulgaarias suubub Doonausse palju mägijõgesid, mis voolavad Balkanitelt. Need jõed on suureks energiaallikaks.

Muudest Bulgaaria jõgedest tuleb märkida **Maritsat,** mis suubub Egeuse merre Türgi ja Kreeka piiril. Maritsa org on Bulgaaria asustatumaid osi, tema kõige arenenum põllundusrajoon. Piki seda orgu kulges juba vanal ajal tähtis kaubatee Kesk-Euroopast Bosporuse äärde.

Bulgaaria kliima on paras-kontinentaalne. Tasandikel on suvi kuum: keskmine juulitemperatuur on 20—24°. Maa suuremas osas on talv pakane, kuid pakased tasandikel pole tugevad: Doonau madalikul on keskmine jaanuaritemperatuur —2° ning lumi püsib 40—60 päeva.

Soojem on talv lõunasse avanevas Maritsa orus (jaanuari keskmine —2°). Sademeid on maa suuremas osas mõõdukalt: 50—60 sm aastas. Mägedes on kliima karmim; siin on jahe suvi ja mitmekuine pakane talv.

Metsa esineb Bulgaarias peamiselt Balkani mägedes ja

nende põhjapoolseil eelmäestikel. Valitsevad laialehelised puuliigid — tamm ja pöök; esinevad ka valgepöök ja saar. Lehtmetsad levivad kuni 1700 m üle merepinna, kust kõrgemal asenduvad okasmetsadega — kuuse ja nuluga; nendest veel kõrgemal on mägiaasad. Jõgede orgudes esineb suurepäraseid kõrgerohulisi aasasid.

Bulgaaria maavaradest omavad suurimat tähtsust pruunsüsi ja kivisüsi. Maa peamine söebassein asub Sofiast lääne pool.

Esineb samuti rauamaagi, vase, teiste metallide ja soola leiukohti. Seni on Bulgaaria maapõue uuritud puudulikult; alles nüüd teostatakse selle tõelist geoloogilist uurimist.

## Rahvastik ja linnad.

Bulgaaria rahvastikust peaaegu $^{9}/_{10}$ koosneb bulgaarlastest, kelle keel kuulub slaavi keelte lõunarühma. Bulgaaria rahval on kauaaegseid kultuurilisi sidemeid vene rahvaga. Suurt mõju bulgaaria kirjandusele on avaldanud vene kirjandus.

Teistest rahvustest tuleb märkida türklasi, kes moodustavad umbes $^{1}/_{10}$ kogu rahvastikust. Türklased elavad Bulgaaria ida- ja kaguosas.

Enam kui kolmveerand rahvastikust elab maalistes asulates. Suurematéks linnadeks Bulgaarias on Sofia ja Plovdiv.

**Sofia,** Bulgaaria pealinn, asub riigi lääneosas, Sofia nõos. Koos eeslinnadega on siin elanikke 470 000. Peale valitsusasutiste on siia koondunud maa peamised teaduslikud asutised ja õppeasutised, muuseumid, raamatukogud, kirjastused. Sofias on ka mitmed vabrikud.

**Plovdiv** asub Bulgaaria lõunaosas, Maritsa jõel. Seal on

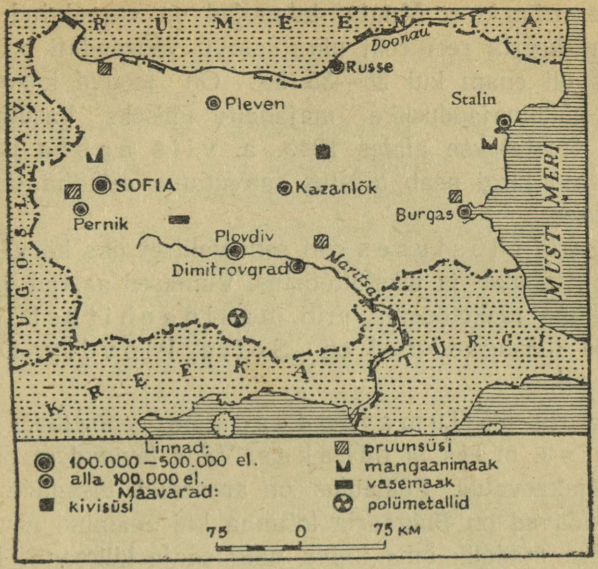


**Joon. 18. Bulgaaria. Tähtsamad linnad ja maavarad.**

Selgitada kaardi järgi, millises Bulgaaria osas asub tema pealinn ja milliseid maavarasid leidub Sofia lähedal. Millised linnad asuvad Maritsa jõel? Milline jõgi on Bulgaaria põhjapiiriks? Nimetada Bulgaaria sadamad Mustal merel.

suur tööstuskeskus. Ida pool, samuti Maritsa kaldal, on uus tööstuslinn Dimitrovgrad.

Tähtsuselt kolmas Bulgaaria linn on S t a l i n (end. Varna). See on Musta mere äärne sadam ja tööstuskeskus.

## Majanduse iseloomustus ja poliitiline kord.

Bulgaaria, mis oli varem mahajäänud põllumajanduslik riik, on töölisklassi juhtimisel astunud sotsialistliku arengu teele. On teostatud suurtööstuse, transpordi ja pankade n a t s i o -

naliseerimine. Maata talupojad on varustatud maaga, mis konfiskeeriti reetureilt ning samuti võõrandati neilt, kelle valduses oli enam kui 25—35 ha. On loodud kooperatiive põllumajanduslike majandite ühiseks kasutamiseks. Edukalt teostatakse alates 1949. a. viie aasta plaani. Selle plaani järgi peab tööstus saavutama esikoha Bulgaaria majanduses.

Bulgaaria tööstuses olid seni valitsevaiks harudeks toiduainete-, tubaka- ja tekstiiltööstus. Viimaseil aastail on hakanud tekkima rasketööstus, eriti masinaehitustööstus. Peamised tööstuskeskused on Sofia, Plovdiv, Dimitrovgrad.

Bulgaaria põllumajanduses on peamisteks kultuurideks nisu, mais ja tubakas. Väga levinud on puuvilja- ja aedviljakasvatus. Põllundus on arenenud tasandikel. Eriti tähelepandavad on Bulgaaria kiltmaa kui peamine nisurajoon ja Maritsa madalik oma kuiva ning sooja kliimaga. Maritsa madalikul kasvatatakse peale nisu, tubaka, viinamarja ja puuviljade ka puuvilla ja riisi. Tuleb samuti märkida roosside kasvatamist roosiõli saamiseks, mis läheb lõhnaõlide valmistamiseks. Roosiistandikud katavad kogu Kazanlõki orgu. Väga arenenud on Bulgaarias linnukasvatus. Karjakasvatus on teisejärgulise tähtsusega, kuid plaani järgi peab tunduvalt tugevnema.

**Poliitiline kord.** Nagu teisigi rahvademokraatia maid, nii ka Bulgaaria rahvavabariiki valitseb rahvas, kes juba Teise Maailmasõja aastail organiseerus Isamaarindesse, et võidelda fašismi vastu. Juhtivat osa etendab töölispartei (kommunistide partei). Bulgaaria kõrgeimaks riigiorganiks on kogu rahva poolt valitav Rahvuskogu. Rahvuskogu kinnitab seadusi ja valib Bulgaaria valitsuse, Ministrite Nõukogu.

# ALBAANIA.

*Pindala — 28 000 km². Rahvastik — üle 1 milj. inimese.*

Territooriumilt ja elanike arvult on Albaania rahvademokraatlike vabariikide seas kõige väiksem. See on mägismaa Balkani poolsaare lääneosas, mille rannikut uhub Aadria meri. 1939. a. muutsid itaalia imperialistid Albaania oma kolooniaks. Alles Teise Maailmasõja lõpus, mil Nõukogude armee võidud põhjustasid Saksamaa ja Itaalia sõjalise kokkuvarisemise, õnnestus albaania rahval välja ajada anastajad, saavutada sõltumatus ja kehtestada rahvademokraatlik võim.

Suurem osa Albaaniast on kaetud lubjakivist Dinaari mägedega, mis põhjast lõunasse läbivad kogu Balkani poolsaare lääneosa.

Reljeefilt madalam on ainult väiksem osa Albaaniast — kuni mõnekümne kilomeetri laiune riba Aadria rannikul. Ka siin levib küngaste ja madalate mägede ahelikke, mille vahel asub lauskmaa. Lauskmaal voolavad mägedelt laskuvad jõed.

Albaania kliima on rannikualadel vahemereline, taimestik on kehv.

Ranniku tasandikel asuvais Albaania linnades algab suviti — tugeva kuumuse tõttu — tööpäev väga vara ja katkeb päeval kella ühest kuni kella viie või kuueni. Selleks vaheajaks lähevad töölised ja teenistujad koju ning tänavad tühjenevad. Kauplustes ja turgudel kaubeldakse õhtuti ja isegi öösiti.

Albaania mägise siseosa kliima on kontinentaalset tüüpi, külma lumise talve ja kuuma suvega. Albaania mägede nõlvad on kuni 1700 m kõrguseni kaetud metsaga; allpool on valitsevaks puuliigiks tamm, ülalpool pöök. Metsapiirist kõrgemal on mäed kaetud aasadega.

Peale metsarikkuse esineb Albaanias ka maavarasid — naftat, boksiiti, kroomi, vaske. Albaania maapõue

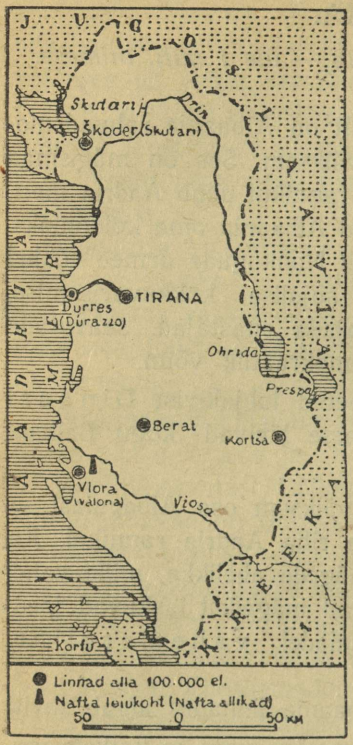


**Joon. 19. Albaania. Tähtsamad linnad ja maavarad.**

on vähe uuritud, nüüd aga areneb uurimistöö pingsalt ning juba toodetakse ka maavarasid.

Rahvastik koosneb põhiliselt albaanlastest. Nad jagunevad suguharudesse, mis erinevad oma keelemurdelt. Enamik külasid ja linnu asub ranniku tasandikul. Seal asub ka Albaania pealinn Tirana (40 000 elanikku) ja sadamalinn Vlora.

Albaania majandus oli kuni viimase ajani väga mahajäänud. Rahvavalitsus astub energilisi samme selle tõstmiseks. On välja töötatud majanduse arendamise plaan, mis näeb ette riikliku tööstuse loomise.

NSV Liidu abiga ehitatakse esimest masinaehitustehast.

Albaania peamiseks majandusharuks on seni veel ulgkarjakasvatus. Orgudes ja rannikul kasvatatakse maisi, nisu, tubakat ja oliive.

Kõrgemaks riigiorganiks on Rahvuskogu. Juhtiv osa riigis kuulub Albaania tööparteile.

# *Kapitalistlikud riigid.*

## INGLISMAA (SUUR-BRITANNIA).

*Pindala — 244 000 km². Rahvastik — 49,5 milj. inimest.*

Euroopast läänes, Atlandi ookeanis, on kaks suurt saart — Suur-Britannia ja Iirimaa, mille läheduses esineb arvukalt väikesi saari. Kõiki neid kokku nimetatakse Briti saarestikuks. Neil saartel asub Inglismaa, mida nimetatakse ka Suur-Britanniaks ehk Britiks.

Inglismaa geograafiline asend on soodus: ta asub lähedal tähtsatele mereteedele, mis ühendavad Euroopat teiste maailmajagudega. Meri ühendab Inglismaad ka enamikuga Euroopa riikidest. Seetõttu on Inglismaal võimalik mööda mereteed, mis on odavaim transpordiliik, vedada sisse puuduvaid toor- ja toiduaineid ning vedada välja oma kaupu müügiks teistesse maadesse.

Niisugune soodus asend kujunes Inglismaal alles 16. sajandil, kui hakkas arenema kaubanduslik meresõit ookeanil. Varemini, kui eurooplaste kaubanduslik meresõit ei väljunud Vahemere piiridest, olid peamised mereteed kaugel Britanniast ja tema asend Euroopa äärealal oli ebasoodus.

Anastanud Iirimaa ja Šotimaa (Suur-Britannia saare põhjaosa), hakkasid inglased oma suurenenud riiki nimetama Ühendatud Kuningriigiks. 1922. a. saavutas suurem osa Iirimaast (peale põhjaosa) omavalitsuse ning hiljem eraldus Suur-Britanniast.

Ühendatud Kuningriik koosneb neljast osast: 1) Päris-Inglismaa (Suur-Britannia lõuna- ja keskosa), 2) Wales (poolsaar Suur-Britannia lääneosas), 3) Šotimaa ja 4) Põhja-Iirimaa (vt. kaardil).

Inglismaa allutas endale rea maid kõigis maailmajagudes, muutes nad Briti koolooniaiks. Viimasel ajal on mõnel endisel koloonial õnnestunud saavutada omavalitsus — muutuda dominiooniks. Britannia koos kolooniate ja dominioonidega moodustab laialdase Briti impeeriumi, mille pindala on üle 33 milj. km² ja kus elanikke on üle 500 miljoni.

Britannia on suurimaid imperialistlikke riike. Kuid pärast Teist Maailmasõda on Britannia majanduslik ja poliitiline võim nõrgenenud; rahvusvahelises poliitikas tegutseb Inglismaa vastavalt USA imperialistide näpunäiteile, olles muutunud USA nooremaks kompanjoniks.

## Peamisi jooni loodusest.

**Mereline ümbrus.** Kunagi olid Briti saared mandri osaks. Maakoore vajumisel tekkisid ookeanivetega täitunud nõgudena Põhjameri ning La Manche'i ja Pas de Calais' väin, mis eraldavad Britanniat mandrist, ja samuti ka Iiri meri, mis eraldab Iirimaad Britanniast.

Pas de Calais on kõige kitsamas kohas 32 km lai. Selge ilmaga on Briti rannik Prantsuse rannikult hästi nähtav. Seejuures näib vastaspoolne rand lähedasena. Sellest tuleneb ka väina prantsuskeelne nimetus — Pas de Calais, s. o. «samm Calais'st» (Calais — linn väina Prantsuse-poolsel rannikul). Teises Maailmasõjas sakslased, vallutanud Prantsusmaa, paigutasid Pas de Calais' Prantsuse-poolsele kaldale raskesuurtükiväe ning tulistasid Briti rannikut. Inglased vastasid neile samaga.

Põhjamere kaudu käivad teed Britist Belgiasse, Hollandisse, Saksamaale, Taani, Norrasse ja Balti merele, NSV Liidu sadamaisse. Üle La Manche'i ja Pas de Calais' toimub ühendus Inglismaa ja Prantsusmaa vahel ning piki neid väinu läheb maailmakaubanduse tee Euroopast Ameerikasse. Põhja-Atlandi

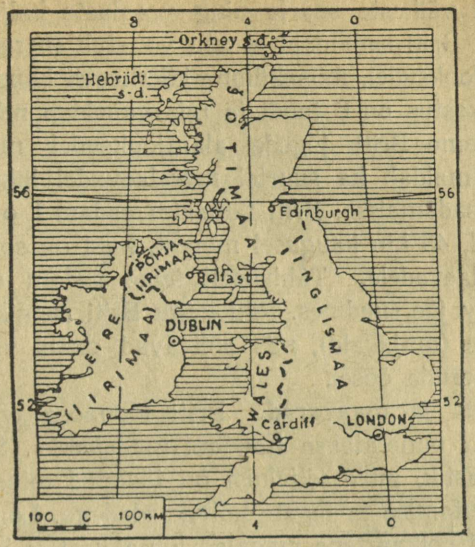


**Joon. 20. Ühendatud Kuningriigi territooriumi koosseis.**
Nimetada Suur-Britannia ja Põhja-Iirimaa Ühendatud Kuningriigi koostusosad, mis on kaardil varustatud nimedega. Panna tähele, et Eire (Iirimaa) ei kuulu tema koostisse, vaid on iseseisev vabariik.

sooja hoovuse (sageli nimetatud Golfi hoovuseks) tõttu ei külmu Britit ümbritsevad mered. Põhjameri ja Britist põhja poole jääv Atlandi ookeani osa on rikas kaladest, eriti heeringaist. Arvukas Inglise kalalaevastik teostab püüki nendes vetes.

Briti rannikul on rohkesti lahtesid ja abajaid. Edelas kiilub Briti kahe poolsaare — Walesi ja Cornwalli — vahele Bristoli laht (vt. kaardil). Britis pole ühtegi paika, mille kaugus merest oleks üle 110 km. See hõlbustab maa suuremal jaol meretransporti kasutada. Kuid Briti rannik on suuremas osas järsk

ja palistatud väikeste saarte ning veealuste kaljudega, mille tõttu enamik Briti sadamaid ei asu vahetult mererannas, vaid jõgede alamjooksudel, mõnekümne kilomeetri kaugusel merest. Tõus, mille kestus on 6 tundi ja mis vaheldub mõõnaga, kergitab veetaseme Briti jõgede alamjooksudel mitme meetri võrra ja võimaldab ka suurtel merelaevadel liikuda kaugele ülesjõge — sadamaisse. Briti tähtsaim sadam London asub Thames'i jõel, 45 km kaugusel merest, kuid on sobiv ka suurtele ookeanilaevadele. Tähtsuselt teine sadam on Liverpool Mersey jõe suudmes. Piki kogu Briti rannikut on arvukalt tuletorne (majakaid), mis abistavad merel viibivatel laevadel orienteeruda öösel.

**Pinnaehitus ja maavarad.** Briti lõunaosa on lauskmaa. Selle kaguosa nimetatakse **Londoni madalikuks.** Siin valitseb savikas mullastik, mille viljakust on tõstetud mineraalväetiste laialdase kasutamise ja õigete külvikordadega. Londoni madalikul kerkivad polkaartena madalad lubjakivist ja kriidist koosnevad seljandikud. Londoni madalikku läbib Briti tähtsama jõe **Thames'i** org. Selle jõe ääres asub Briti pealinn London oma arvukate eeslinnadega. Londoni madalik on üles haritud ja kaetud põldudega. Seda nimetatakse «roheliseks alaks».

Põhjas külgneb madalik **Kesk-Inglise kõrgustikuga.** Siin on kivisöe ja rauamaagi leiukohti, mille baasil on arenenud malmi ja terase tootmine ning ka mitmesugune masinaehitus. Söe tolm, suits ja tahm tehase korstnaist katab siin majade seinu, inimeste riideid ja nägusid ning lehti puudel. Siit tuleb ka selle rajooni nimetus «must ala». Siinseist linnadest on tähtsaim Birmingham.

Lääne pool, Walesi poolsaarel, kerkivad kuni 1 km kõrgused vanad mäed. Walesi lõunaosas on kõrgekvaliteedilise kivisöe leiukohti.

Päris-Inglismaa põhjaosas on madalad **Penniini mäed.** Neist läänes asub Lancashire'i tasandik, mis külgneb Iiri merega,

ning idas Yorkshire'i tasandik, mis külgneb Põhjamerega. Mõlemad tasandikud, kus esineb kivisöe leiukohti, on arenenud tööstusrajoonid.

Enamik Šotimaast on mägine. Tema mäed, eriti põhjas, on kivised ja elutud. Põhja- ja Lõuna-Šoti mägede vahel on väike Kesk-Šoti madalik, kus samuti esineb kivisöe leiukohti.

**Kliima.** Briti kliima on tüüpiliselt mereline, sooja vihmase talve ja mittekuuma suvega. Jaanuari kesktemperatuur on Londoni madalikul +4°, kuna aga samal laiusel asuvas Saraatovis —13°. Briti kliima omapära seletub merelise ümbrusega, Põhja-Atlandi hoovuse lähedusega ja läänetuultega, mis kannavad siia niiskeid õhumasse selle sooja hoovuse kohalt. Seetõttu ongi Britis palju sademeid — läänes üle 100 sm aastas (kagus 60 sm). Sademed langevad peamiselt vihmana. Lund sajab vähe ja tavaliselt sulab ta kiiresti, püsides pikemalt ainult mägedes. Udud on Inglismaal väga sagedased, eriti sügisel ja talvel. Need nagu mähivad tihedasse valgesse loori kogu maa, nii et ei näe isegi kahe sammu kaugusele. Neil juhtudel tuleb peatada rongi- ja laevaliiklus ning ka transport linnades.

Londoni udu kirjeldab üks nõukogude ajakirjanik järgmiselt: «Udu kestis 68 tundi vahetpidamata, kord kergelt hajudes, kord saavutades uskumatut tihedust. Udu ülima tiheduse hetkedeks katkes liiklus linnas. Kui udu hõrenes niivõrd, et võis eraldada esemeid kolme kuni viie sammu kauguselt, hakkasid taas liikuma autobused, autod ja inimesed — jätkama oma ekslevat rändu. Konduktorid trammidelt ja autobustelt, keda nende teekonnal tabas läbinägematu udu, väljusid oma vaguneist ja masinaist ning kõndisid eel, kombates teed ja hoiatades mööduvaid jalakäijaid. Hoolimata sellisest ettevaatlikkusest juhtus 17 ebatavalist kokkupõrget ja katastroofi tänavail. Üks autobus, püüdes ületada silda, kaotas keset seda suuna ja sõitis, purustades kaitsepuid, otse Thamesi. Sajad inimesed ei suutnud leida oma elamuid elamukvartaalide sügavas pimeduses, ning keegi ei saanud neid aidata.»

Inglismaale on iseloomulik pilvine, hall taevas. Päikesepaistelisi päevi on vähe isegi suvekuudel. Seetõttu maa suuremas

osas, välja arvatud kagu, valmib nisu halvasti, sest ta vajab rohkesti päikesepaistet. Seevastu söödakultuurid, eriti rohi, kasvavad hästi. Aasad on rohelised läbi aasta.

### Rahvastik ja linnad.

Briti rahvastiku enamik (umbes $^4/_5$) koosneb inglastest. Rahvastiku ülejäänud osa on keltide — Briti saarte vanima põhirahvastiku — järglased: šotlased, uelslased ja iirlased. Need vähemusrahvused on inglaste tugeva mõju all. Peaaegu kõik nad kõnelevad inglise keelt, kusjuures paljudki ei oska oma emakeelt (keldi keelt).

Et inglasi on sajandite kestel siirdunud teistesse maailmajagudesse ja nende võimule on alistatud mitmed maad, on inglise keel levinud ka väljaspool Britit. See on valitsevaks keeleks Ameerika Ühendriikides, Kanadas, Austraalias, Uus-Meremaal; seda kõnelevad ka paljud inimesed teistes Briti dominioonides ja kolooniais.

Rahvastikult (ligi 50,0 milj. inimest) kuulub Britile Euroopa kapitalistlike maade seas teine koht peale Saksamaa, jäädes sellest küll tunduvalt maha. Keskmiselt rahvastiku tiheduselt (203 inimest ühel ruutkilomeetril) kuulub Briti Euroopa tihedaima asustusega riikide hulka. Kuid Briti territooriumil paikneb rahvastik ebaühtlaselt: väga hõre on rahvastik mägirajoonides, eriti Põhja-Šotimaal (alla 25 inimese ruutkilomeetril), seevastu Lancashire'i ja Yorkshire'i tasandikul ning Kesk-Inglise kõrgustikul aga väga tihe (kuni 1000 inimest ja enam ruutkilomeetril).

Erinevalt paljudest teistest riikidest, kus rahvastiku enamik elab maalistes asulates, on Britannia linnade-maaks: $^4/_5$ kogu rahvastikust elab linnades ja ainult $^1/_5$ maalistes asulates. Üle 200 000 elanikuga linnu on Britannias 24. Suurim neist on London, kus koos eeslinnadega on 8,7 milj. elanikku. Üle mil-

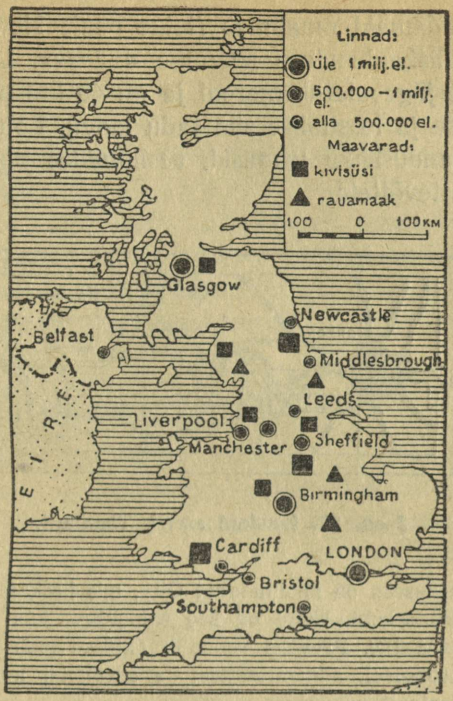


**Joon. 21. Suur-Britannia.**
**Tähtsamad linnad ja maavarad.**

Leida kaardil kolm Briti linna, kus elanikke on üle miljoni. Millises kolmes linnas on 500 000 kuni miljon elanikku? Leida tingmärgi suuruse järgi kolm tähtsamat kivisöe-rajooni.

joni elaniku on Glasgow's ja Birminghamis. Töölised ja teenistujad koos oma perekondadega moodustavad 90% kogu Inglismaa rahvastikust.

London on elanike arvult New Yorgi järel teine linn maailmas. Siin (koos eeslinnadega) elab peaaegu viiendik kogu Briti rahvastikust. London on riigi poliitiline keskus. Ta on ka

suuremaid sadamaid maailmas (teine peale New Yorgi), olles Inglismaa väliskaubanduse peamine «värav». Londoni sadam piki Thamesi jõge ulatub mereni ja on 40 km pikk. Samaaegselt laaditakse ja lossitakse siin sadu laevu. Londonis on suuri panku, kaubanduslikke firmasid, eeslinnades aga mitmesuguseid tööstusettevõtteid.

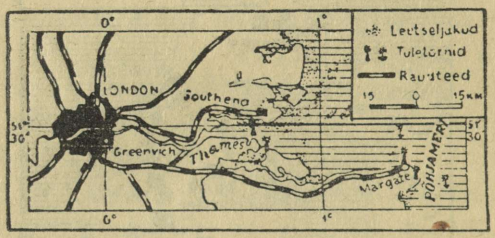


**Joon. 22. Londoni asend Thamesil.**

Londoni keskuseks on niinimetatud Gity, mis keskajal kujutas endast kogu linna territooriumi. Nüüd on see rajooniks, kus asuvad pangad, kaubanduskontorid jne. Päevaks koondub Citysse umbes miljon inimest, kes saabuvad rongidel, allmaaraudteel ja arvukatel autobustel. Ööseks jäävad Citysse ainult valvurid.

Cityst läänes on valitsusasutiste kvartaalid. Siin asub parlamendihoone — Westminsteri palee Thamesi kaldal — ja ministeeriumid. Londoni lääneosas on kodanlikud kvartaalid oma luksuslike üksikelamutega, parkidega, muuseumidega, teatritega. Londoni idaosas elavad kehvikud; tänavad on siin kitsad ja porised, elamud on kasarmutaolised, sünged, kitsad.

Londoni linnaterritooriumi piirides elab ainult 4,1 miljonit inimest. Seda Inglise pealinna osa nimetatakse Päris-Londoniks. Teda ümbritsevad eeslinnad, kus mitte kogu pindala pole hoonestatud. Eeslinnad moodustavad niinimetatud välisvaniku 4,7 miljoni elanikuga. Päris-London koos eeslinnadega moodustab niinimetatud Suur-Londoni.

Londonis elas 1848.—1883. a. Karl Marx. Tema haud on ühel Londoni kalmistul (Highgate). V. I. Lenin viibis enne revolutsiooni Londonis mitmel korral ja töötas Londoni raamatukogudes.

Glasgow asub Kesk-Šoti madaliku lääneosas Clyde'i jõe alamjooksul. Ta on Šotimaa peamine tööstuskeskus ja kaubasadam. Tähtsad on siinsed laevatehased ja tekstiilvabrikud.

Birmingham asub Kesk-Inglise kõrgustikul. Metallurgia ja masinaehituse suure keskusena on ta ka keskuseks «mustale alale».

Manchester asub Lancashire'i madalikul ja on peamiseks keskuseks tekstiiltööstuse (eriti puuvilla-), samuti ka keemiatööstuse ja masinaehitustööstuse rajoonile. Sheffield — terasetootmise keskus. Liverpool — suurim sadam peale Londoni.

**Majanduse iseloomustus.**

Briti tööstus on kõrgetasemeline ja mitmekesine. Arvukate kolooniate ekspluateerimine võimaldas Inglismaale varustada oma tööstust kõigi omal maal puuduvate toorainetega; kuid samuti oli tal hõlpus tunduv osa oma tööstustoodangust turustada kolooniates.

Juba 18. sajandi lõpus, mil kogu maailmas oli olemas ainult töökodasid käsitsi tootmisega, tekkis Inglismaal masinatega sisustatud vabrikuid. Rauamaagi leiukohtade ja vabrikute aurukatelde kütteks, hiljem ka malmi ja terase tootmiseks vajaliku kivisöe esinemine Inglismaal soodustas vabrikutööstuse arenemist. Inglise vabrikutoodete odavus võrreldes käsitööstuslikega soodustas nende turustamist kogu maailmas 19. sajandil nimetatigi Inglismaad «kogu maailma vabrikuks». Kuid 19. sajandi lõpus arenes vabrikutööstus ka teistes maades. Aastaks 1900 surusid USA ja Saksamaa tööstusliku toodangu mahult Briti juba kolmandale kohale maailmas.

Inglise kapitalistid ei rahuldunud selle kasumiga, mida nad said oma kapitalide rakendamiselt Britis; juba ammust ajast annavad nad laenusid teistele maadele, rajavad teistes maades tulusaid ettevõtteid, raudteid, kaevandusi, istandikke. Välismaistesse laenudesse ja ettevõtetesse paigutatud kapitalid annavad inglise kodanlusele tohutut kasumit ja võimaldavad temale valitsemise nõrgemate maade üle.

Inglismaa ja teiste imperialistlike riikide — USA, Saksamaa, Jaapani — vaheline võistlus teravnes viimaste aastakümnete jooksul tugevasti. Tõsi küll, Teises Maailmasõjas purustatud Saksamaa ja Jaapan on ajutiselt kadunud Inglismaa võistlejate hulgast, kuid sõja-aastail kasvas Inglismaa võlgnevus Ühendriikidele, samuti ka Kanadale ja Austraaliale väga suureks. Inglismaa müüs ära mitmed välismaal olevad ettevõtted. Välismaalt saadavad tulud kahanesid poole võrra. Mitmel maal on USA kõrvaldanud Inglismaa mõju, suurendades sellega oma mõjuvõimu. Kuid sellest hoolimata on Inglismaa jäänud suureks imperialistlikuks riigiks.

Inglise majanduses kuulub peamine osa t ö ö s t u s e l e. Inglismaal ammuarenenud tööstusharud — tekstiil-, kivisöe-, metallurgiatööstus, mis varem olid esikohtadel, on taandunud uute harude ees, nagu masinaehitus, eriti lennukiehitus, autoehitus, elektrotehniline ja keemiatööstus. Väga arenenud on laevaehitus. Tööstuses, eriti selle uutes harudes valitsevad suured kapitalistlikud ühingud (trustid). 1945.—1948. a. teostati Inglismaal söetööstuse, elektrijaamade ja raudteede n a t s i o n a l i s e e r i m i n e (riigistamine). Seejuures said nende endised valdajad kapitalistid rikkaliku hüvituse väljaostu-summa näol; paljud neist pääsesid juhtivaile ja hästitasutavaile kohtadele natsionaliseeritud ettevõtete valitsustes. Seesugune «natsionaliseerimine» ei nõrgendanud inglise kodanlust, kes säilitas oma varanduse, ega teinud töölisi tööstusettevõtete peremeesteks.

Tööstuslinnadest tuleb märkida järgmisi: B i r m i n g h a m (Kesk-Inglise kõrgustikul) — mustmetallurgia, söetootmise ja mitmekesise masinaehitustööstuse peamine keskus; S h e f f i e l d — «terase linn»; M a n c h e s t e r (Lancashire'is) — puuvilla-, keemia- ja masinaehitustööstuse keskus; N e w c a s t l e (Põhjamere rannikul) — mustmetallurgia, söetootmise ja laevaehituse keskus; G l a s g o w (Šotimaal) — laevaehituse ja tekstiiltööstuse keskus mitmesuguste muude tööstusharudega.

Põllumajandusel on Inglismaal teisejärguline osa. Oma teravilja jätkub Inglismaal ainult 3—4 kuuks. Maa Inglismaal kuulub peamiselt mõisnikele (landlordidele). Need rendivad maa suurte üksustena ettevõtjatele-farmeritele, kes oma majapidamises kasutavad palgatöölisi. Põllumajanduses on valitsevaks haruks mitmekülgne loomakasvatus. Inglastel on õnnestunud kõrge tootlikkusega loomatõugude aretamine: näiteks on jorkširi tõugu sead suure lihatoodanguga, inglise veisetõud on suure piimaanniga. Nisu kasvatatakse peamiselt kagus, kus suvel on päikesepaisteliste päevade arv suurem. Teistest kultuuridest on levinumad kaer, kartul ja söötadest ristik ning timut.

Väga arenenud on Inglismaal ka kalapüük.

Inglismaal tuleb sisse vedada enamik toiduaineid ja tööstuslikke tooraineid (puuvill, vill, siid, maagid, puit), samuti ka naftat kütteainete tootmiseks autodele, lennukitele ja laevastikule. Välja veab Inglismaa tööstustooteid (kangaid, masinaid).

Britannia majanduselus etendab suurt osa tema kaubalaevastik, mis oma mahult jääb maha ainult USA omast. Peale Inglismaa väliskaubanduse teenindab see kaubalaevastik ka teisi riike, tuues Inglismaale tunduvat tulu. Britannia peamised sadamad on London, Liverpool, Glasgow, Cardiff.

### Poliitiline kord.

Riigikorralt on Inglismaa konstitutsiooniline monarhia. Kuningatroon on päritav. Tänapäeval on Inglise kuninga võim kaunis illusoorne: «Kuningas valitseb, kuid ei juhi.» Seadusi arutab ja võtab vastu parlament, mis koosneb alamkojast ja ülemkojast (lordide kojast). Alamkoja valib rahvas, kuid valimised on organiseeritud nii, et alamkojas enamik saadikuid pole rahva tõeliste huvide kaitsjad, vaid on kodanluse esindajad. Teine koda koosneb lordi-

dest. Lordi (ehk peeri) tiitli pärib isalt vanim poeg. Peamist osa etendab praegu alamkoda, kuigi seadused võetakse vastu mõlema koja poolt. Inglise valitsust nimetatakse ministrite kabinetiks ja selle juhti peaministriks. Kabinet koosneb selle partei liikmeist, mis omab kohtade enamikku parlamendis. Peaministriks on selle valitseva partei liider (juht).

Inglismaa mõjukamad parteid on konservatiivne ja tööerakond (Labour Party). Konservatiivne partei esindab avalikult suurkodanluse huvisid, teine nimetab ennast «tööerakonnaks». Kuid tööerakondlik valitsus petab töölisklassi mitmesuguste valelike lubadustega ja selliselt meelitab endale hääli valimiste puhul; faktiliselt ka tööerakondlased kaitsevad kodanluse huve. Alates 1945. a. koosneb Inglise valitsus tööerakonna esindajaist, kuid tema poliitika erineb vähe eelmise konservatiivide imperialistliku valitsuse poliitikast. Tööerakondlik valitsus surub maha rahvavabastuslikku liikumist koloniaalmaades, aidates inglise kapitalil jätkata nende maade ekspluateerimist. Inglismaale kuulub USA järel teine koht imperialistlikus leeris, mis valmistab ette uut maailmasõda.

## BRITI IMPEERIUM.

Briti koos tema koloniate ja dominioonidega (valdused, millel on omavalitsus) nimetatakse Briti impeeriumiks. Briti impeerium hõlmab umbes veerandi kogu maismaast ligi veerandiga kogu maakera rahvastikust — üle 500 miljoni inimese.

Briti impeeriumi koostisse kuuluvad kolooniad on rõhutud seisundis. Neid valitsevad Inglise kubernerid või kohalikud valitsejad — vürstikesed, kes on allutatud inglastele. Inglise kodanlus kasutab kolooniaid toor- ja toiduainete allikaina ning tööstustoodete turgudena ja inglise kapitalide paigutusaladena. Inglismaale kuulub rida kolooniaid Aafrika mitmes osas: **Ida-Aafrikas** (Keenia, Uganda, Rodeesia), **Lääne-Aafrikas** (Nigeeria, Kullarannik). Aasias kuuluvad Inglismaale **Malaia**, Borneo põhjaosa, **Lõuna-Araabia**; Ameerikas — **Briti Guajaana**, **Jamaika** saar jt.

Mõned Briti valdused on kindlustatud punktid tähtsatel mereteedel. Seesugused on **Gibraltar**, mis valitseb samanimelise väina üle sissepääsul Vahemerre, **Malta** saar — sõjalaevastiku baas keset Vahemerd, **Aden** — väljumisel Punasest merest India ookeani, **Singapur** — Malaka väina ääres, mis ühendab India ookeani Vaikse ookeaniga, **Hongkong** — Hiina ranniku lähedal.

Erinevalt kolooniaist on mõningad dominioonid saavutanud laialdase omavalitsuse. Neil on sisemine omavalitsus, nad sõlmivad iseseisvalt välissuhteid, evides oma saatkondi teistes riikides. Kuid seesuguse omavalitsuse andmisel dominioonidele kauples inglise kodanlus välja soodustatud tingimused oma kaupade turustamiseks dominioonides.

Kuni 1947. a. olid dominioonideks K a n a d a, A u s t r a a l i a L i i t, U u s - M e r e m a a ja L õ u n a - A a f r i k a U n i o o n. Neist on Kanada, Austraalia ja Uus-Meremaa asustatud peamiselt Euroopast, eriti Inglismaalt pärineva rahvastikuga. Lõuna-Aafrika Unioonis moodustab enamiku põline rahvastik — neegrid, kuid neil pole õigust võtta osa valitsemisest.

1947. a. võimsa rahvusliku vabastusliikumise mõjul koloniates oli Inglismaa sunnitud andma dominiooni õigused oma suurimale kolooniale **Indiale** tema 390-miljonilise rahvastikuga. India nõrgestamiseks ja inglise mõju säilitamiseks õhutas Inglise valitsus kõigiti rahvuslikku ja usulist vaenu India rahvastiku keskel ja jagas India kahte ossa, kaheks dominiooniks — **Indiaks** ja **Pakistaniks.** Dominiooniks kuulutati ka **Tseiloni** saar. Kuid tegelikult säilitas Inglismaa oma poliitilise mõju ja valitseva seisundi nende dominioonide majanduses.

# PRANTSUSMAA.

*Pindala — 551 000 km². Rahvastik — 41,0 milj. inimest.*

Prantsusmaa asub Euroopa lääneosas. Tema geograafiline asend on soodus ühenduse pidamiseks teiste riikidega: kolmest küljest on ta piiratud meredega, mis on elava liiklusega kaubateedeks, kusjuures, erinevalt Inglismaast, on peale Atlandi ookeani teede tähtsal kohal ka Vahemere teed; peale selle piirneb Prantsusmaa kolmest küljest vahetult kuue riigiga. (Vaadake kaardilt, millistega!)

Prantsusmaa on imperialistlik riik: prantsuse kodanlus ekspluateerib laialdasi kolooniaid ja samuti ka teisi maid, mille majandusse on paigutatud prantsuse kapitale. Prantsusmaa majandus ja finantsid on Teise Maailmasõja tulemusena nõrgenenud ning prantsuse kodanlus, lootes USA abile, teostab oma välis- ja sisepoliitikat selle käsul. Prantsusmaa töörahvas võitleb kapitalistidega oma õiguste eest.

## Peamisi jooni loodusest.

**Mered.** Põhjast uhuvad Prantsusmaad La Manche'i ja Pas de Calais' väin, mis eraldavad teda Britist, läänest — Atlandi ookeani osana Biskaia laht. La Manche'i ja Pas de Calais' rannik Prantsusmaal, nagu Inglismaalgi, on suures ulatuses kõrge ja järsk. La Manche'i väina ja Biskaia lahe vahel tungib merre Bretagne'i (loe: bretanni) poolsaar ning sellest ida pool Normandia poolsaar. Randjoon on kummalgi poolsaarel tugevasti liigestatud. Normandia poolsaarel asub suur sadam Cherbourg (loe: šerbuur), Bretagne'i poolsaarel — Bresti sadam. Biskaia lahte peavad meremehed ookeani kõige tormisemaks osaks.

Prantsuse jõgedel, mis suubuvad La Manche'i ja Biskaia lahte, nagu Inglismaa jõgedelgi, on sügavad suudmed ning tõusuajal võivad merelaevad liikuda ka jõgede alamjooksul.

Seetõttu asuvad mitmed Prantsusmaa sadamad jõgede alamjooksudel, nii Le Havre (loe: lõhaavr) Seine'i (loe: seen) suudmes, Bordeaux (loe: bordoo) Garonne'i alamjooksul jne.

Lõunas uhub Prantsusmaad Vahemeri, kus puuduvad tõusud ja mõõnad. Siin on Prantsusmaa tähtsaim kaubasadam Marseille (loe: marssei) ja sõjasadam Toulon (loe: tuloon). Vahemeres, Prantsusmaast kagus, on temale kuuluv **Korsika** saar.

**Pinnaehitus ja jõed.** Prantsusmaa põhjaosas laiub **Põhja-Prantsuse madalik,** mida läbivad madalate küngaste ahelikud. Sellel madalikul voolab S e i n e ' i jõgi, mille kaldail asub Pariis, ja osaliselt ka L o i r e ' i (loe: luaar) jõgi. Põhja-Prantsuse madalik on kaetud viljaka mullastikuga ja see on Prantsusmaa kõige rikkam põllumajanduse rajoon. Nisu- ja suhkrupeediväljad vahelduvad siin viljapuuaedade ja mahlakate ererohelliste aasadega, kus karjatatakse piimakarja. Kõikjal on hajusalt talupoegade väikesi elamuid ja viljapuuaedu (õuna-, pirni-, ploomipuud). Madaliku kirdeosas toodetakse k i v i s ü t t ning siin on Prantsusmaa tähtis tööstusrajoon, mille peamiseks keskuseks on Lille (loe: lill).

Idas ja läänes läheb Põhja-Prantsusmaa madalik üle kõrgustikuks. Idas asendub ta **Lotringi kiltmaaga** ja madala mägise massiiviga — **Vogeesidega,** millest idas on **Elsassi madalik.** Lotringi kiltmaa on rikas r a u a m a a g i lademeist ja ta on malmi ning terase toodangu poolest tähtsaks piirkonnaks. Lotringi tähtsaim linn on Metz. Elsassi madalik on osa Reini jõe orust. Siin toodetakse k a a l i s o o l a s i d, mida kasutatakse mineraalväetisena põldudele ja toorainena keemiatööstuses. Elsassi tähtsaim linn on Strasbourg (loe: strasbuur).

Läänes läheb Põhja-Prantsuse madalik järk-järgult üle madalaks mägimassiiviks, mis hõlmab **Normandia** ja **Bretagne'i** poolsaare. See massiiv, saades ookeanilt puhuvate läänetuulte tõttu palju sademeid, on kaetud alati haljendava rohuga. Siin on arenenud piimakarjandus ja hobusekasvatus.

Prantsusmaa edelaosa hõlmab Garonne'i madalik, millel voolab Garonne'i jõgi. Garonne'i madalik on viinamarjakasvatuse ja veinitootmise rajoon. Biskaia lahe ääres on Garonne'i madalik kaetud liivaluidetega, mis varemini tuulte mõjul liikusid edasi, kuid hiljem kinnistati männiistandikega. Garonne'i madalikust lõunas on Püreneed — kõrged kurdmäed, mis eraldavad Prantsusmaad Hispaaniast.

Keset Prantsusmaa lõunapoolmikku laiub avar kiltmaa — **Keskmassiiv**, millelt kerkib mägesid, nende seas mõnikümmend kustunud vulkaani. See kiltmaa on kaetud väheviljaka mullastikuga.

Prantsusmaa kaguosa läbivad Euroopa kõrgeimate kurdmägede **Alpide** ahelikud. Nad algavad Vahemere äärest ja suunduvad põhja. Alpid eraldavad Prantsusmaad Itaaliast ja pöörduvad ida poole ja lähevad Šveitsi territooriumile.

Prantsuse Alpid on kaetud metsataimestikuga, mis kõrgemal asendub aasadega. Mõningate Alpi ahelike harjad on kaetud igilumega ja paiguti ka liustikega. Lumi ja liustikud, osaliselt sulades suvise päikese mõjul, toidavad veega arvukaid jõgesid, mis laskuvad Alpidelt ja on hüdroenergia allikaks. Prantsuse Alpide kõrgeimaks tipuks on Mont Blanc («Valge mägi»), mis tõuseb enam kui 4800 m üle merepinna ja on kaetud igilumega.

Alpidest põhja pool on väike kurdahelik **Juura**, mis eraldab Prantsusmaad Šveitsist.

Alpide ja Keskmassiivi vahel asub kitsas **Rhône'i madalik**. Sellel voolav Rhône'i jõgi algab Alpides, Šveitsi territooriumil, ja voolab läbi Genfi järve. Rhône'i ühinemiskohas tema tähtsama lisajõe Saône'iga (loe: saooniga) on tähtis tööstuslinn Lyon. Oma alamjooksul hargneb Rhône mitmeks haruks, moodustades delta.

Vahemere rannik kujutab endast põhiliselt madalikku.

**Kliima.** Peaaegu kogu Prantsusmaa territooriumil, peale äärmise lõunaosa, on paras-soe mereline kliima. Madalikel esineb talviti kergeid külmasid, kuid lumi sulab siin

kiiresti. Mägedes on talv külmem ja lumi püsib kauem. Suuremas osas Prantsusmaal pole suvi kuum. Põudu Prantsusmaa ei tunne, sest läbi aasta puhuvad tuuled ookeanilt, tuues sademeid. Samal ajal ei tunne Prantsusmaa ka seesugust liigset niiskust, mis on nii iseloomulik Inglismaale. Päikesepaisteliste päevade suur arv on soodus nisu, suhkrupeedi ja enamikus osas maast viinamarja kasvatusele.

Prantsusmaa lõunaosas — Vahemere rannikul ja Rhône'i madalikul on lähistroopiline vahemere kliima: talv on siin soe ja vihmane, suvi aga kuum ja kuiv.

### Rahvastik ja linnad.

Prantsusmaa rahvastik — 41,0 miljonit inimest — koosneb peamiselt prantslastest. Teistest rahvustest võib märkida elsaslasi (Elsassis), kelle keel on prantsuse ja saksa keele segu, korsiklasi (Korsika saarel), kes kõnelevad itaalia keele kohalikku murret, ja bretoone (Bretagne'is) — keltide järglasi, kelle omapära on kadumas tugeva prantsuse mõju ees.

Prantsusmaa elanike arv on Briti omast väiksem, kuigi tema territoorium on Briti omast enam kui kaks korda suurem. Järelikult on rahvastiku tihedus Prantsusmaal märksa madalam kui Inglismaal: keskmiselt on see Prantsusmaal 75 elanikku ühel ruutkilomeetril. Üle keskmise tiheduse on asustus kirdes, Pariisi rajoonis, Rhône'i ja Elsassi madalikul. Need on tööstuslikult arenenud rajoonid. Hõredaima rahvastikuga aladeks on mägirajoonid.

Erinevalt Inglismaast, kus rahvastiku valdav enamik asub linnades, elab peaaegu pool Prantsusmaa rahvastikust maalistes asulates ja ainult pisut üle poole linnades. Suuri linnu on Prantsusmaal vähem kui Inglismaal: peale Pariisi on ainult kuus linna enam kui 200 000 elanikuga.

**Pariis**, Prantsusmaa pealinn, on elanike arvult Londoni järel teine kapitalistlikus Euroopas: Pariisis koos eeslinnadega

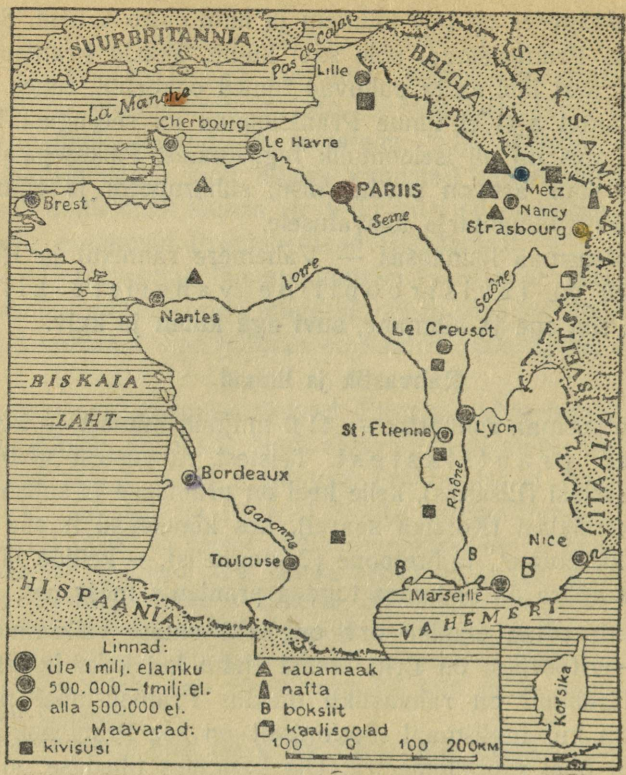


**Joon. 23. Prantsusmaa. Tähtsamad linnad ja maavarad.**

Leida kaardil kolm Prantsusmaa suuremat linna. Kus on Prantsusmaa peamised rauamaagi, kivisöe ja boksiidi (alumiiniumi tooraine) leiukohad?

elab 5 miljonit inimest. See on suuremaid kultuurikeskusi: siin on palju kõrgemaid õppeasutisi (nende seas ka Sorbonne'i ülikool), teadusliku uurimise instituute, kirjastusi, ajalehtede ja ajakirjade toimetusi, muuseume, teatreid. Pariisis on palju tööstusettevõtteid, mis toodavad rõivastust, jalatseid, peakat-

teid, parfümeeriatooteid, hinnalist mööblit, portselani. Juba ammu on Pariis «seaduseandja moe alal» ja luksusesemete tootmise keskus. Pariisi eeslinnades on arvukaid masinaehitustehaseid, eriti auto- ja lennukitehaseid. Pariisis elab prantsuse kodanluse ladvik ning samal ajal on ta ka proletariaadi suurim keskus. Pariisi töölised omavad vanu revolutsioonilisi traditsioone. 1871. a. lõid nad Pariisi Kommuuni, proletaarse diktatuuri esimese katse ajaloos. «Kommunaaride müüri» ääres, kus lasti maha paljud Kommuuni võitlejad, korraldavad Pariisi töölised igal aastal demonstratsioone.

Pariis asub Seine'i mõlemal kaldal, mida omavahel ühendavad arvukad sillad. Töölistest asustatud kvartaalid erinevad tugevasti kvartaalidest, kus elab kodanlus. Tööliskvartaalid on halvasti korrastatud, nende arhitektuur on ühetooniline, hoonete välimus ja tänavad on inetud, esineb tõelisi urkaid, liiklus tänavail on väike. Kodanluse kvartaalides on hooned arhitektuurilt mitmekesised, tänavad kaunilt kujundatud, neile on istutatud varjurikaste puude read. Reastikku asub siin suuri kauplusi, neist mõned isegi tuhandete müüjatega. Siia on koondunud teatrid ja kohvikud. Neis kvartaalides on suur autode, autobuste ja trammide liiklus.

Seine'i paremal kaldal asub Louvre, endine kuningaloss, nüüdne maali- ja skulptuurimuuseum. Seine'i vasakul kaldal on parlamendihoone (Rahvuskogu) ja peaaegu kõik kõrgemad õppeasutised, mis on koondatud Ladina kvartaali, kus elab palju üliõpilasi. Samuti on Seine'i vasakul kaldal silmapaistev Eiffeli torn (kõrgus 300 m), mis on ehitatud terasest ja kaugelt näib õhulisena kui peen terasest pits. Tornist avaneb vaade Pariisile ja selle ümbrusele kuni 50 km raadiusega; on nähtavad Pariisi tänavad, pargid ja eeslinnad vabrikutega. Tornis asuvad observatoorium ja raadiojaam.

Teistest Prantsusmaa linnadest omavad enam kui 200 000 elanikku järgmised:

**Marseille**, kogu Vahemere suurim sadam, kus võib kohata kõigi riikide laevu ja meremehi kõigist rahvustest;

**Lyon**, Rhône'i ja Saône'i ühtimiskohal, suur tööstuslinn, siiditööstuse keskus;

**Le Havre**, sadam ja tööstuskeskus Seine'i suudmes;

Nice (loe: niss; saksa k. Nizza) Vahemere rannikul, kuurortide rajooni keskus, keset lille- ja apelsinikasvatuse rajooni.

**Lille** (loe: lill), Prantsusmaa kirdeosas, söebasseini ja tähtsa tööstusrajooni keskus.

## Majanduse iseloomustus.

Prantsusmaa omab arenenud kapitalistlikku majandust. Enne Teist Maailmasõda oli Prantsusmaa tööstustoodangu suuruselt neljandal kohal kapitalistlikus maailmas, järgnedes USA-le, Saksamaale ja Inglismaale. Prantsuse kodanlus, nagu inglise omagi, ekspluateerib laialdasi kolooniaid ja mõningaid majanduslikult nõrku maid, mis teeb Prantsusmaa imperialistlikuks riigiks. Kuid samal ajal, tunduvalt nõrgenenud Teises Maailmasõjas, langes Prantsusmaa sõltumusse USA võimsamast kapitalist.

Prantsusmaa kapitalistlik majandus elab üle sügavat kriisi. Paljud vabrikud ja tehased ei tööta või töötavad osalise koormusega. Nad pole varustatud toorainetega. Prantsuse töötajad vaevlevad viletsuses massilise töötaolu, elukalliduse ja madalate töötasude tõttu. Prantsusmaa kapitalistid hoolitsevad ainult oma tulude suurendamise, mitte aga maa majanduse taastamise eest.

Prantsusmaa majanduses domineerib t ö ö s t u s, kuid ka põllumajandus etendab suurt osa.

Peamine tähtsus kuulub rasketööstusele: malmi ja terase sulatamisele, masinaehitusele, autode ja lennukite tootmisele, keemiatööstusele, kuid samuti on arenenud ka kergetööstus: tekstiil- (siid-, villase, puuvillase riide), õmblus-, jalatsite-, parfümeeria- ja luksusesemete tööstus. Teine Maailmasõda, mille kestel Prantsusmaa allutati fašistliku Saksamaa võimule, viis hävingule peaaegu ühe kaheksandiku kogu Prantsuse tööstusest.

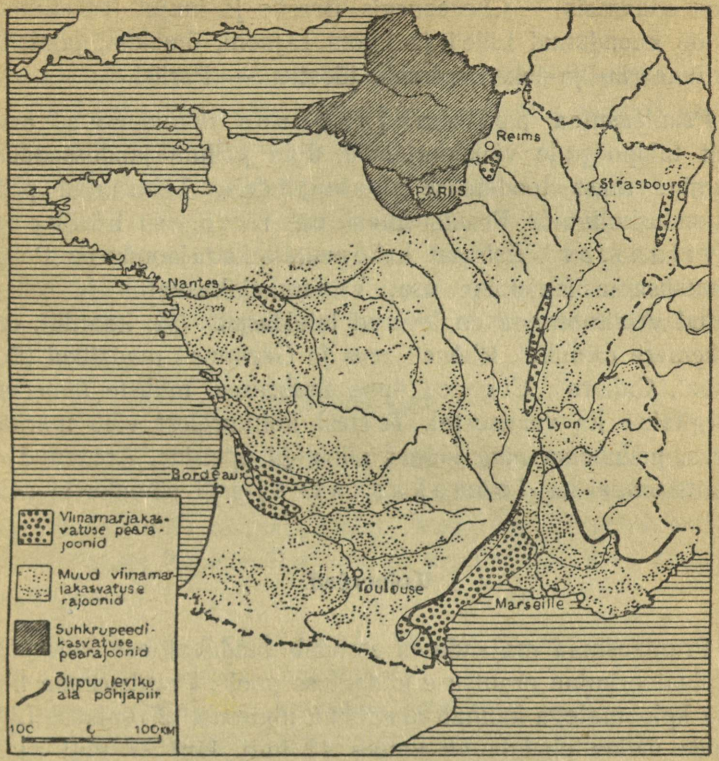


**Joon. 24. Prantsusmaa viinamarja-, suhkrupeedi ja õlipuu-rajoonid.**

Milliseid kultuure kasvatatakse Vahemere rannikul, milliseid Garonne'i orus ja milliseid Prantsusmaa kirdeosas?

Mustmetallurgia on koondunud kivisöe leiukohtade ja kivisöe tootmise põhjarajoonidesse (kirdes, Lille'i ümbruses) ning rauamaagi peamisse rajooni (Lotringi kiltmaal). Auto- ja lennukitehased asuvad enamikus Pariisi eeslinnades. Laevaehitustehased paiknevad peamiselt Bretagne'i ja Normandia pool-

saare sadamais — Cherbourgis, Brestis ja mujal. Tekstiiltööstus on koondunud Lille'i ja Lyoni rajooni, õmblus-, jalatsite-, parfümeeria- ja luksusesemete tööstus — Pariisi.

Prantsusmaa põllumajanduses domineerivad arvuliselt talupoegade väikemajandid, kuid põllumajandussaaduste peamine mass toodetakse suurmajandeis. Tähtsamad põllumajanduskultuurid Prantsusmaal on nisu, suhkrupeet ja viinamari. Esimese kahe peamiseks rajooniks on Põhja-Prantsusmaa idapoolne osa. Viinamarjakasvatus ja sellega seotud veinitootmine on levinud laialdaselt (vt. kaardil), eriti Vahemere rannikul, Rhône'i orus ja Garonne'i madalikul (Bordeaux', Cahors'i, Cognac'i linna ümbruses, milliste nimedega märgitakse ka veinisorte). Teistest kultuuridest võib märkida kaera, põlluheina ning lõunas oliive ja apelsine. Arenenud on Prantsusmaal ka loomakasvatus, eriti piimakarja osas.

## Kolooniad.

Prantsusmaa majanduses etendab tunduvat osa koloniate ekspluateerimine prantsuse kodanluse poolt; Prantsusmaa koos oma kolooniatega kannab ametlikku nimetust «Prantsuse Liit». Nende üldine pindala on umbes 12 milj. km² 77 milj. elanikuga. Suurem osa Prantsuse kolooniatest asub Aafrikas, kus temale kuulub enam kui üks kolmandik kogu sellest mandrist. Prantsusmaa tähtsamad Aafrika kolooniad asuvad metropolist mitte kaugel — Põhja-Aafrikas; need on **Alžeeria, Tuneesia** ja **Maroko.** Troopilistes rajoonides kuulub Prantsusmaale rida kolooniaid; need on ühendatud kahte suurde rühma — **Prantsuse Lääne-Aafrika** ja **Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrika.** Prantsusmaale kuulub samuti **Madagaskari saar.**

Teine rühm Prantsuse kolooniaid asub Kagu-Aasias; see on **Prantsuse Indo-Hiina.** Osa Indo-Hiinast, tõusnud üles prant-

suse kapitali valitsemise vastu, kuulutas enda sõltumatuks **Vietnami** vabariigiks.

Prantsusmaale kuuluvad samuti **Prantsuse Guajaana** — koloonia Lõuna-Ameerika põhjaosas, ning rida väikesi saari Atlandi ja Vaikses ookeanis.

Kolooniad varustavad Prantsusmaad toor- ja toiduainetega ning ostavad temalt tööstustooteid. Prantsuse kodanlus saab suuri tulusid kolooniatega toimuvast kaubandusest ja kapitalidelt, mis on mahutatud kaevandustesse ja istandikesse kolooniais, kus rängalt ekspluateeritakse kohaliku rahvastiku odavat tööjõudu.

### Poliitiline kord.

Prantsusmaa on kodanlik vabariik. Ta konstitutsiooni töötas välja Asutav Kogu, mis valiti pärast maa vabastamist saksa fašistlikust okupatsioonist. Vabariigi kõrgeim organ koosneb kahest kojast: Rahvuskogust ja Vabariigi Nõukogust.

Riigipeaks on president, kes valitakse mõlema koja poolt. Valitsus, keda nimetatakse Ministrite Nõukoguks, määratakse ametisse presidendi poolt, kusjuures valitsusel peab olema Rahvuskogu usaldus. Valimised Prantsusmaal teostatakse ebademokraatlikult, mille tõttu kummaski kojas domineerivad kodanluse esindajad. Valitsus kaitseb kapitali huve.

Kommunistlikul parteil on prantsuse rahva seas suur autoriteet ja mõju. Tema juhtimisel võitlevad töötajad Prantsusmaa vabastamiseks kapitali võimu alt. Valimistel Rahvuskogusse ja kohalikesse valitsusorganeisse on kommunistlik partei saadud häälte arvult esikohal. Rahvuskogus on palju saadikuid-kommuniste. Kuid kodanlikele parteidele kuulub saadikukohtade enamik ja nad ei lase valitsusse kommuniste.

# SAKSAMAA.

*Pindala — 354 000 km². Rahvastik — 66 milj. inimest.*

Saksamaa, asetsedes Kesk-Euroopas, külgneb oma põhjaosas kahe merega — Põhja- ja Balti merega. Kaua oli Saksamaa killustatud paljudeks riigikesteks. Alles 1871. a. ühendati saksa rahvas üheks riigiks. Rea sajandite vältel anastas Saksamaa naaberrahvaste maid, eriti oma idanaabreilt, slaavlasilt.

1933. a. kehtestati Saksamaal fašistlik kord. Saksamaa hakkas pöörase kiirusega relvastuma ja asus ägedasse võitlusse võimu pärast kogu maailmas. Anastanud Tšehhoslovakkia ja Austria, alustas Saksamaa 1939. a. sõda Poola, Prantsusja Inglismaaga ning 1941. a. tungis reetlikult kallale Nõukogude Liidule. See sõda kujunes Teiseks Maailmasõjaks.

Raskete ohvrite hinnaga andsid NSV Liidu rahvad oma targa juhi ja väejuhi seltsimees Stalini juhtimisel purustavaid lööke hambuni relvastatud fašistlikele jõukudele. Pärast neli aastat kestnud sõda, 1945. a. kevadel, vallutasid Nõukogude väed lahingutega Saksamaa ida- ja osalt ka keskosa koos pealinna Berliiniga. Täielik sõjaline purustamine sundis Saksamaa kapituleeruma (alla andma) tingimusteta. NSV Liidu võit päästis inimkonna fašismist. Sakslaste poolt idanaabreilt anastatud maad läksid Saksamaalt Poolale [Pomorze, Sileesia ja Ida-Preisimaa lõunaosa, nüüdne Olštini vojevoodkond (maakond)] ning osalt Nõukogude Liidule (Ida-Preisimaa põhjaosa — nüüdne Kaliningradi oblast). NSV Liit, USA ja Inglismaa leppisid 1945. a. kokku Saksamaa sõjaväelises okupeerimises pikemaks ajaks, et lõplikult välja juurida fašism ja võtta Saksamaalt võimalus uue sõja ettevalmistamiseks. Nõukogude tsooni läksid Saksamaa ida- ja keskrajoonid, kuna läänepoolsed rajoonid jaotati Inglise, Ameerika ja Prantsuse tsooniks. Saksamaa pealinn Berliin asub Nõukogude tsooni piirides, kuid

tema territoorium (koos ümbruskonnaga) on samuti jaotatud neljaks — Nõukogude, Inglise, Ameerika ja Prantsuse osaks.

Nõukogude ülemjuhatus Saksamaa idatsoonis andis rahvale võimaluse omavalitsuse demokraatlike organite moodustamiseks ja lubas antifašistlike parteide vaba tegutsemise.

Idatsooni poliitilisest ja majanduslikust elust võtavad osa demokraatlikud parteid, milledest suurim ja juhtivam on Saksamaa Sotsialistlik Ühtluspartei. Ta kujunes 1946. aastal kommunistliku ja sotsiaaldemokraatliku partei ühinemise teel.

Saksamaa selles tsoonis on teostatud suured ümberkujundamised, on viidud ellu maareform, loodud rahvalikud (riiklikud) tööstusettevõtted, saksa rahvale on võimaldatud oma maa valitsemine ja siirdumine demokraatliku arengu teele.

Teisiti on olukord lääne-okupatsioonitsoonides. Seal jäid võimule kapitalistid ja mõisnikud; jälitatakse demokraatlike parteide tegevust, kuid fašistlikud organisatsioonid taastuvad ning avalikult tehakse propagandat uue sõja ettevalmistamiseks NSV Liidu ja rahvademokraatia maade vastu.

Kuna inglise-ameerika sõjaõhutajate eesmärgiks on mitte lubada Saksamaa idatsooni demokraatlikke ümberkujundusi teostada ka tema lääneosas, siis alates 1946. aastast ajavad nad Saksamaa lõhestamise poliitikat. Rikkudes Potsdami kokkulepet, moodustasid Ameerika, Inglise ja Prantsuse võimud 1949. a. erilise marionetliku Lääne-Saksa riigi valitsusega, kes tervenisti koosneb anglo-ameerika imperialistide agentidest, Saksamaa demokraatliku ja rahuliku ümberkujundamise vaenlastest.

Selle marionetliku riigi ebaseaduslik moodustamine purustas Saksamaa poliitilise, majandusliku ja kultuurilise ühtsuse. Need anglo-ameerika imperialistid muutsid Lääne-Saksamaa oma kolooniaks ja viisid ohtu saksa rahva sõltumatuse.

Saksamaa on rebitud osadeks. Taotelles oma ühtsuse ja sõltumatuse taastamist, kuulutas saksa rahvas oma esindajate,

Saksa Rahvanõukogu liikmete näol, kes kogunesid Berliini 7. oktoobril 1949. a., välja Saksa demokraatliku vabariigi moodustamise ja koostas peatselt valitsuse rahuarmastava ühtse demokraatliku Saksamaa veendunud pooldajaist.

See ajalooline otsus läheb saksa rahva ajalukku tähtsaima sammuna tema arenguteel, tema võitluses rahu ja ühtse demokraatliku Saksamaa eest.

Rahuarmastava Saksa demokraatliku vabariigi loomine on pöördepunktiks Euroopa ajaloos, sest ta teeb lõpu sellele vaenule, mis valitses Saksamaa ja tema naaberriikide vahel. Uus demokraatlik Saksamaa võib tihedas sõpruses Nõukogude Liidu ja rahvademokraatia maadega takistada uute sõdade tekkimist Euroopas.

Sellepärast leidis rahva poolt loodud Saksa demokraatlik vabariik poolehoidu ja toetust kõigilt rahupooldajailt, eeskätt Nõukogude Liidult ning rahvademokraatia maadelt.

Kindlalt tugenedes Potsdami kokkuleppele Saksamaa demokraatliku ümberkujundamise asjas ja lähtudes Saksamaa poliitilise ja majandusliku ühtsuse vältimatusest, andis Nõukogude valitsus uue demokraatliku vabariigi kätte Ida-Saksamaa valitsemise.

## Peamisi jooni loodusest.

**Mered.** Põhjas on Saksamaal merepiir, mille moodustavad kaks merd — Põhja- ja Balti meri. Neid meresid lahutab Jüüti poolsaar. Selle poolsaare lõunaosa kuulub Saksamaale (poolsaare muu osa kuulub Taanile). Poolsaare äärmisse lõunaossa on kaevatud Kieli kanal, mis on lühimaks veeteeks Balti merest Põhjamerre. Kieli kanalit saavad kasutada ka suured ookeaniaurikud.

Põhjameri ei külmu. Siin esinevad tõus ja mõõn. Tõusu ajal võivad merelaevad sõita ka jõgedele.

Balti meri Saksamaa rannikuil kattub talviti ainult õhukese jääga ja sedagi väheseks ajaks.

Mõlema mere rannik on madal ja liivane. Põhjamere ranniku lääneosas kerkib liivaluiteid.

Põhjameri on tähtis meretee, mis ühendab Euroopat Ameerikaga ja teiste maailmajagudega. Balti meri ühendab Saksamaad NSV Liidu, Poola, Soome ja Rootsiga.

**Pinnaehitus ja jõed.** Saksamaa põhjaosas laiub madal lauskmaa — **Põhja-Saksa madalik,** mis on kaetud moreenikihiga. Kohati kerkib sellelt küngaste ahelikke.

Ka Saksamaa keskosa on lauskmaa, kuid seda läbib rida ürgseid mägimassiive. Need massiivid, kandes erinevaid nimetusi (Reini kiltkivimäestik, Harz, Saksi Maagimäestik), on ühendatavad üldnimetusega **Kesk-Saksa mäed.** Need koosnevad peamiselt kristalseist kivimeist — graniidist, gneisist jt. Nende nõlvad on lauged, ladvad ümarad ja mitte kõrged — 1000—1500 m üle merepinna. Need mäed on kaetud murenenud kivimite paksu kihiga.

Põhja- ja Kesk-Saksamaal voolavad Saksa peamised jõed, suundudes lõunast põhja: **Rein, Weser** ja **Elbe** ning samuti **Oder** (Odra), mis on piiriks Saksamaa ja Poola vahel. Rein, Weser ja Elbe suubuvad Põhjamerre, Oder Balti merre.

Rein algab Alpidest, Šveitsist, ning suubub merre Hollandis. Reini arvukatest lisajõgedest on Saksamaal suurim **Main** (paremalt). Reini ääres asub Saksamaa suurimaid linnu Köln, Mainil teine tööstuslinn Frankfurt. Reini ja rea tema lisajõgede orud on väga maalilised. Reini väiksematest lisajõgedest on üldtuntud **Ruhr,** millise nimega märgitakse ka lähedalasuvat kivisöebasseini.

Weser algab Kesk-Saksa mägedest, Elbe (Laba) — Tšehhoslovakkiast. Nende kahe jõe alamjooksul on Saksamaa suuremad sadamad Hamburg (Elbel) ja Bremen (Weseril). Oma

ülemjooksul läbib Elbe Saksimaa tööstusrajooni, kus on pruunsöe ja kaalisoolade leiukohti.

Põhja- ja Kesk-Saksamaa lauskmaal on arenenud põllundus ja karjandus.

Saksamaa lõunaosa on kõrgem. See on **Lõuna-Saksa kiltmaa**, mida palistavad läänest ja idast ürgsed mägimassiivid, **Schwarzwald** ja **Böömi metsamäestik** (Šumava), lõunast aga kõrged noored kurdmäed **Alpid**. Alpide harjad on teravad ja hambulised, sakilised ning teravad tipud kerkivad kuni 3500 m üle merepinna. Alpe läbivad sügavad orud kiirevooluliste jõgedega. Alpid, samuti ka ürgmassiivid on kaetud metsa ja mägiaasadega, mida kasutatakse karjatamiseks. Kohati katab Lõuna-Saksa kiltmaad viljakas l ö s s, kuid kõrgemas, lõunapoolses osas levivad ürgsete Alpi liustike poolt kohalekantud moreenkuhjatised (otsmoreenid) ja järved. Kiltmaal voolab läänest itta **Doonau**. Ta algab Schwarzwaldi mägedest, ühendab Saksamaad seitsme riigiga (Austria, Ungari, Tšehhoslovakkia, Jugoslaavia, Bulgaaria, Rumeenia ja NSV Liit) ning suubub Musta merre. Doonau arvukaid lisajõgesid Saksamaal, mis laskuvad Alpidelt, kasutatakse elektrienergia tootmiseks.

**Kliima.** Lääne-Saksamaa kliima on ookeanilt puhuvate tuulte mõjul lähedane m e r e kliimale: talv on soe, peaaegu ilma lumikatteta; Rein oma põhjaosas kattub jääga ainult eriti külmadel talvedel, ja ka siis ainult 10—20 päevaks; suvi on jahe, sagedate vihmadega. Saksamaa idarajoonides on talv külmem, lumi püsib mõnd aega, esineb tugevaid pakaseid. Kliima on siin p a r a s - k o n t i n e n t a a l n e, lähedane Poola kliimale. Karmim on kliima mägirajoonides. Kesk- ja Lõuna-Saksamaa mäed on sageli mähitud pilvedesse ning talvel kattuvad nad kauaks lumega.

Reini ja tema lisajõgede orgudes, mis on mägedega kaitstud läänetuulte eest, on kliima märksa kuivem ja päikesepais-

**Joon. 25. Saksamaa. Tähtsamad linnad ja maavarad.**

Vaadelda Saksamaa idatsooni. Millised linnad asuvad selles tsoonis? Leida kaardil linnad, kus elanikke on 500 000 kuni miljon. Näidata peamised kivisöe, pruunsöe ja kaalisoolade leiukohad.

teliste päevade arv suur. Siin valmivad soojalembesed kultuurid — viinamari ja tubakas.

**Maavarad.** Saksamaa on rikas kivisöelt, pruunsöelt ja kaalisooladelt. Kõrgekvaliteedilise kivisöe suured leiukohad asuvad läänes, **Ruhri basseinis** (Inglise okupatsioonitsoonis). Pruunsöe ja kaalisoolade peamised varud

asuvad Kesk-Saksamaal, Elbe basseinis (idatsoonis). Leidub ka rauamaagi- ja vasevarusid ning tähtsuseta määral ka naftat.

### Rahvastik ja linnad.

Saksamaa rahvastik (66 milj. inimest) koosneb peamiselt s a k s l a s t e s t. Kaks kolmandikku rahvastikust moodustavad töölised ja teenistujad.

Saksamaa keskmine rahvastiku tihedus on kõrge, kuid madalam Inglismaa omast: Saksamaal langeb ühele km² 187 elanikku (Inglismaal 203, Prantsusmaal ainult 75). Tööstusrajoonides on Saksamaal rahvastiku tihedus keskmisest palju kõrgem: Ruhri kivisöebasseinis tõuseb see üle 800, Saksimaal — 350-ni (joon. 13).

Linnades elab kaks kolmandikku Saksamaa rahvastikust. Peamistes tööstusrajoonides Ruhris ja Saksimaal on kujunenud suuri linnade kogumikke töölistest koosneva elanikkonnaga.

Saksamaa suurimaks linnaks on tema pealinn **Berliin,** mida läbib Spree jõgi (suubub Haveli jõkke, mis on Elbe lisajõgi). Enne sõda oli Berliinis koos eeslinnadega 4 milj. elanikku, kuuludes seega maailma suurimate linnade hulka. Sõjas purunesid terved kvartaalid ning praegu on Berliinis üle 3 milj. elaniku. Siin on elektrotehnilisi, veduriehituse, masinaehituse ja tööriistade tehaseid. Berliinis on metroo — allmaa-elektriraudtee. Berliini äärealasid läbib ringraudtee ja samuti läbib raudtee linna keskosa. Tööliskvartaalid, Berliini äärealad, on halvasti korrastatud.

Saksamaa teised suured linnad on **Köln** Reini paremal kaldal, **Frankfurt Maini ääres, Essen** ja **Dortmund** Ruhri basseinis, **Leipzig** ja **Dresden** Saksimaal, **Hamburg,** sadamalinn Elbe suudmes, Põhjamere lähedal, **München** Baieris.

Kuni Teise Maailmasõjani oli Saksamaa kõrgele arenenud majandusega maa. Tööstustoodangu hulgalt oli ta kapitalistlikus maailmas teisel kohal USA järel. Valitsusvõim kuulus siin kapitalistide hiigelühinguile — Terasetrustile, Keemiatrustile, sõjatööstuslikule kompaniile «Krupp», kahele elektrotehnilisele trustile jne. Nende trustide peremeeste kasumi-iha kutsus esile Saksamaa valitsejate püüde vallutada kogu maailm ning tõukas nad Teise Maailmasõtta. Pärast Saksamaa lüüasaamist ja kapituleerumist leppisid NSV Liidu, USA, Inglismaa ja Prantsusmaa valitsus kokku kõigi sõjaliste tehaste likvideerimiseks, samuti ka nende tehaste likvideerimiseks, mis võiksid toota sõjavarustust.

Need otsused täideti idatsoonis täpselt. Kuid lääne-okupatsioonitsoonides on säilinud enamik kapitalistlikke ühinguid ning ka sõjalise tähtsusega tehased ei ole hävitatud. Lääne-Saksamaa muutub platsdarmiks uue sõja ettevalmistamiseks NSV Liidu ja rahvademokraatia maade vastu.

**Idatsoon.** Idatsoonis on suure tähtsusega t ö ö s t u s, mis toodab tarbimisvahendeid, — tekstiil-, õmblus-, toiduainete-, trükitööstus. Arenenud on pruunsöe tootmine. See läheb elektrijaamadele kütteks ja sellest toodetakse ka sünteetilist bensiini. Samuti toodetakse kaalisoolasid ja neist töödeldakse mineraalväetisi. Masinatest toodetakse idatsoonis tekstiilmasinaid, kirjutusmasinaid, arvutusmasinaid, automaatkassasid kauplustele, elektriseadmeid. Tööstusettevõtted, mis kuulusid trustidele ja fašistidest omanikele, on idatsoonis võetud endistelt valdajatelt ning kuulutatud rahva omandiks. Nõukogude tsooni tööstustoodangust annavad natsionaliseeritud ettevõtted enam kui poole. Peamised tööstuskeskused on siin B e r l i i n, L e i p z i g ja D r e s d e n.

Idatsooni p õ l l u m a j a n d u s e s on rahvastiku enda poolt

valitud organite otsusel teostatud maareform: maa võeti ära suurmõisnikelt (üle 100 ha) ja fašistidelt ning anti puudustkannatavale talurahvale. Kasvatatakse rukist, kaera, kartulit, Kesk-Saksamaal nisu ja suhkrupeeti.

Idatsoonis on koostatud ja viiakse ellu majanduse arendamise kahe aasta plaan 1949.—1950. a.

**Lääne-okupatsioonitsoonid.** Lääne-okupatsioonitsoonides on suurel määral säilinud endine majanduse organisatsioon. Selle aluse moodustab Ruhri kivisöebassein, mille valitsemise haarasid enda kätte ameeriklased ja inglased, hoolimata NSV Liidu nõudmisest allutada Ruhr nelja okupeeriva riigi kontrollile. Ruhri söe baasil on arenenud malmi ja terase tootmine, samuti ka mitmekesine masinaehitus- ja keemiatööstus. Need harud, võimelised tootma sõjapidamise vahendeid (relvi, lõhkeaineid), on trustide käes, kes on seotud ameerika kapitaliga.

Lääne-okupatsioonitsoonide tähtsamad tööstuskeskused on Köln (Reinil), Frankfurt (Mainil), Essen ja Dortmund (Ruhris), München (Baieris).

Läänetsoonide põllumajanduses on säilinud suurmaaomand; talupojad on endiselt kas väiketalunikud või maata. Peamist osa etendab siin piimakarjandus, sellele järgneb põllundus. Kasvatatakse nisu, kaera, otra, kartulit.

## ITAALIA.

*Pindala — 302 000 km². Rahvastik — 46,0 milj. inimest.*

Itaalia asub keset Vahemerd, võttes enda alla Apenniini poolsaare, sellele põhjast külgneva mandri osa ja kaks suurt saart — Sitsiilia ja Sardiinia. Itaalia geograafiline asend oli soodus juba vanal ajal, mil peamised mereteed läbisid Vahemerd. Itaalia oli siis võimsa Rooma impeeriumi pea-

miseks osaks. 16. sajandil kandusid maailma kaubateed ookeanidele ja Vahemeri kaotas oma endise tähtsuse. Kuid Suessi kanali valmimisega 1869. a. tekkis Vahemere kaudu uus lühim meretee Euroopast India ookeani, ning Itaalia geograafiline asend taas paranes.

1922. a. haarasid Itaalias võimu fašistid. Teise Maailmasõtta tõmmati Itaalia fašistliku Saksamaa liitlasena.

Teise Maailmasõja käigus kandis Itaalia raskeid kaotusi. Riigis levis rahvaliikumine fašismi vastu. Kõik see viis Itaalia kapituleerumisele. Fašistlik valitsus kukutati ning uus valitsus kuulutas sõja Saksamaale.

1947. a. rahulepinguga vabastati Itaalia alt suurem osa slaavi rahvastikuga Julia-Kraina territooriumist ja anti Jugoslaaviale; Triesti sadamalinn koos teda ümbritsevate aladega eraldati T r i e s t i «vabaks territooriumiks». Itaalia kaotas oma kolooniad Aafrikas — osa Liibüast ja Eritrea. Liibüa keskosa — Tripolitaania — ja Itaalia Somaalimaa jäid Itaalia valitseda.

## Peamisi jooni loodusest.

**Mered.** Itaalia rannikuid uhuvad Vahemere osad — Liguuria ja Türreeni meri läänest ning **Aadria** meri idast. Sitsiilia saart eraldab poolsaarest **Messina väin.** Erinevalt ookeani avatud osadest ei esine Vahemeres tõusu ja mõõna. Itaalia rannikud on madalad ja mitmes kohas soostunud.

**Pinnaehitus ja jõed.** Apenniini poolsaar on suuremalt osalt mägine. Põhja-Itaalia on tasandik, mida põhjast piirab **Alpi mäestiku** hiigelkaar. Itaalia Alpid, nagu Prantsuse omadki, on kõrged (4000—4500 m üle merepinna). Nad on kaetud tumerohelise metsaga, millest kõrgemale ulatuvad aasad. Veel kõrgemal on igilume ja liustike valge vöönd. Siit saavad alguse arvukad mägijõed. Liustikud ja jõed on Alpidesse lõiganud palju orgusid, milles asub maalilisi järvi (Como, Garda jt.). Nende orgude kaudu lähevad teed Itaaliast Prantsusmaale, Šveitsi ja Austriasse. Need orud tõusevad mägede asustamata taustal järsult esile; orgudesse on koondunud rahvastik, kes tegeleb põllumajandusega, metsatöödega ja ka tööstusega.

Suurt tähtsust omavad siin jõed, millele on ehitatud hüdrojaamu.

Põhja-Itaalia tasandik on läänes kõrgem ja künklik. Seda osa nimetatakse **Piemonteks** (mägede jalam). Idas on ta madalam ja teda nimetatakse siin **Lombardia madalikuks.** Piki kogu Põhja-Itaalia tasandikku voolab Itaalia peamine jõgi **Po.** Kuni suubumiseni Aadria merre võtab ta vasakult vastu rea lisajõgesid. Suuremas osas oma pikkusest on Po mittelaevatav. Lombardia madalik on tekkinud endisest merelahest, mis on aja jooksul täitunud viljaka jõemudaga.

Alamjooksul Po hargneb ja moodustab delta, mis ka tänapäeval jätkab aeglast kasvamist mere arvel setete tõttu. Kahe tuhande aasta eest asus Aadria linn otse mererannal, nüüd aga on linnast mereni 22 km.

Põhja-Itaalia tasandik on Itaalias majanduslikult kõige arenenum rajoon. Siin on Itaalia tööstuse põhirajoon, mida elektrienergiaga varustavad Alpidest laskuvad Po lisajõed ja osalt ka sisseveetaval kivisõel töötavad elektrijaamad. Peamised tööstuskeskused on siin T o r i n o (Piemontes) ja M i l a n o (Lombardia madalikul). Lombardia madalik on Itaalia teravilja- ja viinamarjakasvatuse peamine rajoon.

Liguuria mere rannik kujutab endast kitsast lauskmaa riba. Siin asetseb rida tööstuslinnu. Neist tähtsaim on G e n o v a (Genua), suur sadam ja tööstuslinn. Genovast läänes on I t a a l i a R i v i e r a, kuurortide ja suvilate rajoon aedadega täis igihaljaid puid ning apelsiniistandikega. Liguuria rannikul puutub Itaalia Alpide kaare edelaserv kokku **Apenniinide** algusega. Siit jätkuvad viimased Apenniini poolsaarele, kattes sellest suurema osa. Apenniinid on madalamad Alpidest, tõustes kuni 2500 m üle merepinna. Erinevalt Alpidest, mis on kaetud metsade ja aasadega, kohtame Apenniinidel ainult üksikuid puid — piiniaid (itaalia männid) — ja kehva rohtkatet.

Apenniini poolsaare lääneosas, Apenniinide ja Türreeni mere vahel asuvad lauskmaad ja eelmäestikud. Neil voolavad **Arno, Tiber** ja teised jõed. Jõgede alamjooksudel on soostu-

nud alasid — malaaria koldeid. Osa neist soodest on kuivendatud.

Arno jõel asub vanaaegne linn Firenze, itaalia maalikunsti ja skulptuuri keskus arvukate kunstimälestistega. Tiberil asub Itaalia pealinn, enam kui kahetuhande-aastane Rooma vanade mälestusmärkide ja muuseumidega.

Apenniini poolsaare lõunaosas levivad mäed laiuti ja lähenevad merele. Siin on maa-aluste vulkaaniliste jõudude tegevuspiirkond: esineb rida kustunud vulkaane, mille ümber on suured alad kaetud vulkaanilise tuhaga; otse mere ääres kerkib pidevalt suitsev tegev vulkaan **Vesuuv;** sageli esineb siin maavärinaid. Veesuvi lähedal on suur sadamalinn Napoli ja ligi kahe tuhande aasta eest Vesuuvi tugeval purskel tuhasse mattunud kahe linna — Herculaneumi ja Pompeji — varemed.

Ka Sitsiilia saar on kaetud mägedega, Apenniinide jätkuga. Siin asub tegev vulkaan **Etna.**

**Kliima.** Põhja-Itaalias, peale Liguuria mere ranniku, on kliima paras-kontinentaalne. Detsembris ja jaanuaris esineb kergeid külmi (2—4°, harva kuni 10°), lumi püsib ainult mõne nädala. Suvi on siin kuum, kuiv ja väga pikk. Pikk suvi võimaldab Lombardias kasvatada pika kasvuajaga kultuure, nagu puuvilla ja riisi (kunstliku niisutuse juures).

Liguuria rannikul, Apenniini poolsaarel ja saartel on kliima vahemereline: soe vihmane talv ja kuum kuiv suvi. Siin kasvavad apelsini- ja sidrunipuud, Sitsiilias koguni palmid. Metsa poolest on Itaalia vaene; peamiselt esineb metsi Alpide nõlvadel.

**Maavarad.** Itaalia on vaene nende maavarade poolest, mil on põhiline tähtsus tänapäeva majanduses — kivisöe ja rauamaagi poolest, kuna nafta puudub üldse. Itaalias aga on suuri elavhõbeda ja boksiidi (Apenniini poolsaare loodeosas) leiukohti ning ka tsinki, väävlit ja marmorit. Söe vähesust korvab mõnevõrra vee-energia suurte varude esinemine, eriti põhjaosas.

## Rahvastik ja linnad.

Elanike arvult (46,0 milj. inimest) on Itaalia kolmandal kohal Euroopa kapitalistlike riikide seas, järgnedes Saksa- ja Inglismaale. Keskmine rahvastiku tihedus on 152 inimest ruutkilomeetril. Põhja-Itaalias, kus viljakal tasandikul on põllumajandus enam arenenud ja kuhu on koondunud ka tööstus, tõuseb keskmine tihedus kuni 250 elanikuni ruutkilomeetril.

Rahvuselt on Itaalia elanikkonna valdav enamik itaallased, kelle keel, põlvnedes ladina keelest (vanade roomlaste keel), kuulub romaani keelte rühma.

Üle poole Itaalia rahvastikust on tegev põllumajanduses ja ainult ligi veerand tööstuses. Rahvamassid elavad väga vaeselt. Tööliste töötasu ja talurahva sissetulek on Itaalias väiksem kui Inglismaal, Prantsusmaal või Saksamaal. Rahva peamiseks toiduks on makaronid, mida peetakse itaallaste rahvustoiduks, ja polenta — maisijahust puder. Rahvamasside vaesus takistab kultuurilist arenemist: Itaalias on väga palju kirjaoskamatuid, külad ja linnad üsna räpased, tugev on ebausk, on säilinud vaimulikkonna suur mõju.

Pikaajaline fašistlik rõhumine, sõda, millesse fašistid kiskusid Itaalia, ning sõjale järgnenud ameerika kapitali võim itaalia kodanluse kaasabil on viinud veel suuremale vaesumisele.

Enamik itaallasi on musikaalsed. Eriti kuulus on rahvamuusika poolest Lõuna-Itaalia, kus võib kohata palju tänavalauljaid ilusate häältega. Minevikus olid Itaalias kõrgele arenenud kujutavad kunstid — maal ja skulptuur. Muuseumides ja paleedes on säilinud suurimate kunstnike Leonardo da Vinci, Raffaeli ja teiste teoseid.

Itaalia tähtsaimad linnad on Rooma, Milano, Torino, Genova (Genua) ja Napoli.

Itaalia pealinn **Rooma** (umbes 1,3 milj. elanikku) asub Apenniini poolsaare keskosas Tiberi (Tevero) jõel. Tema ümbruskonnas on tehaseid ja vabrikuid. Vana- ja keskajal etendas Rooma suurt osa; teda nimetatakse «igaveseks linnaks».

Roomas, mis asetseb künklikul maastikul, on säilinud palju ajaloolisi mälestisi, nende seas Forumi plats, kus toimusid muistse Rooma rahvakoosolekud; sellel on säilinud tolleaegsete paleede ja templite müüride ja kolonnide osi. Siin on ka Colosseumi varemed. Colosseum oli hiigel-

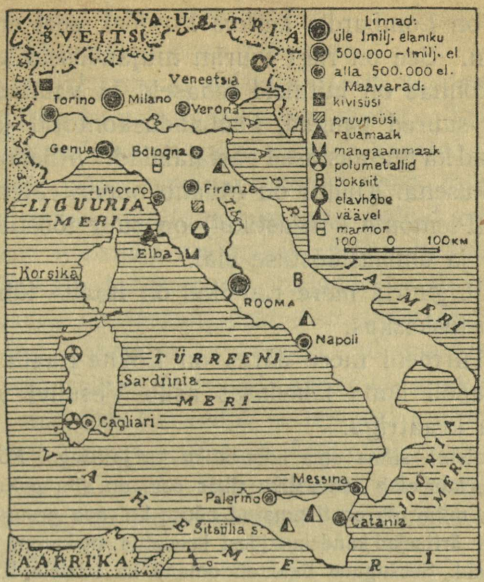


**Joon. 26. Itaalia. Tähtsamad linnad ja maavarad.** Leida Itaalias kaks linna elanike arvuga üle miljoni ja kaks linna elanike arvuga 500 000 kuni miljon. Leida boksiidi (alumiiniumi tooraine), elavhõbeda ja väävli leiukohad.

tsirkus, kus toimusid gladiaatorite võitlused. Huvi pakuvad ka Palatiumi ja Capitoliumi kingud, kus asusid Rooma senat ja Jupiteri tempel. Tähelepanuväärivad on ka katakombid — maa-alused koopad ja koridorid, mis on kaevatud esimeste kristlaste poolt Rooma ümbrusse ning mis olid omal ajal templiteks, pelgupaikadeks ja kalmistuteks. Hilisema aja mälestistest on tähtsamad tohutu suur püha Peetruse peakirik (ehitatud 16. sajandil), Vatikan — palee Vatikani kingul, milles asub katoliku kiriku pea Rooma paavst. Vatikan esineb eri riigina (pindala 0,44 km²). Roomas on mitmeid muuseume ja maaligaleriisid, väljakuil ja tänavail palju kujusid ja purkkaevusid. Töötav rahvas, kes moodustab Rooma elanikkonnast suurema osa, elab linna keskaegse osa kitsais kvartaalides ja rajoonides, mis asuvad 8—10 km kaugusel linna keskusest.

**Milano** on Lombardia keskus Po jõel; seal on umbes miljon elanikku. See on riigi suurim majanduselu keskus: linnas ja ümbruskonnas on mitmeid tehaseid ja vabrikuid, siin asuvad Itaalia suured pangad, kaubanduskontorid ja laod ning siin toimuvad ka iga-aastased aastalaadad. Milano on tuntud ka kultuurikeskusena. Kuulus on Milano ooperiteater «La Scala».

**Torino** (Piemonte kõrgustikul) on suur tööstuskeskus, eriti auto-, siidi- ja õmblustööstuse alal.

**Genova** Liguuria mere rannikul on Itaalia tähtsaim sadam ja suur tööstuskeskus.

**Napoli** Türreeni mere ääres on Lõuna-Itaalia tähtis sadamalinn. Napoli linna läheduses asub Vesuuvi vulkaan pidevalt suitsva kraatriga.

Napoli paistab silma oma hoonestiku kuhjatusega. Kõrvuti uusimate kvartaalidega, kus elab rahvastiku rikas osa, on siin palju kitsaid räpaseid tänavaid, mille üle on tõmmatud nööre kuivava pesuga; samas müütavad väikesed äritsejad kandekastidest keedetud makarone ja mitmesuguseid pisiesemeid. Seesugune ilme on omane ka teistele Itaalia linnadele.

Napolist lõunas asuvad maalilised kuurordid S o r r e n t o ja C a p r i saar; viimasel elas kaua aega meie suur kirjanik M. Gorki.

**Veneetsia** asub Itaalia kirdeosas, Aadria mere ääres.

Veneetsia on tähelepandav oma asendilt ja väliselt ilmelt: ta on ehitatud paljudele saarekestele (üle saja), mis on hoonestatud kuni veepiirini; tänavateks on saartevahelised väinakesed, mida seal nimetatakse kanaliteks. Liiklemine neil toimub gondlitega — lamedapõhjaliste paatidega. Neid juhivad ühe ainsa aeru abil gondoljeerid (paadimehed), seistes püsti päras. On ka mootorpaate.

## Majanduse iseloomustus.

Oma majanduse arengu poolest jääb Itaalia tugevasti maha Inglis-, Saksa- ja Prantsusmaast: tööstus on Itaalias arenenud nõrgemini kui neis mais, põllumajandus on märksa mahajäänum. Enam arenenud on Itaalia põhjaosa, kuhu põhi-

liselt on koondunud tema tööstus. Kesk- ja lõunaosa esinevad mahajäänud põllumajandusliku rajoonina.

Itaalia põllumajanduses, eriti lõunas, valitsevad mõisnikud, kellele kuulub suurem osa maast. Talurahvas on enamikus maata või omab maad vähe ja kasutab oma majandit rendi alusel. Maa rendina annavad nad mõisnikule kolmandiku kuni poole kogutavast saagist. Paljud talupojad töötavad sulastena mõisnike majandeis. Põhja-Itaalias esineb ka kulaklikke, jõukate talupoegade majandeid. Peamisteks kultuurideks Itaalias on teraviljadest nisu, mais ja riis, tehnilistest kultuuridest kanep ja suhkrupeet, viljapuudest viinamarjad, oliivid, tsitruselised (sidrunid, apelsinid, mandariinid), virsikud, viigid, mandlid. Teravilju ja tehnilisi kultuure kasvatatakse peamiselt põhjas, viljapuid Apenniini poolsaarel, Sitsiilias ja Liguuria rannikul. Põhja-Itaalias on arenenud ka piimakarjandus ja siidiussi-kasvatus. Poolsaarel kasvatatakse lambaid ja kitsi.

Itaalia tööstuse peamisteks harudeks on mõningad masinaehitustööstuse liigid (auto-, lennuki- ja elektrotehnikatööstus), tekstiil- (siidi- ja puuvilla-), toiduainete- ja keemiatööstus. Itaalia tehastele ja vabrikutele vajalik tooraine ja kivisüsi tuleb vedada sisse teistest maadest. Laialdaselt kasutatakse elektrienergiat, mida saadakse Alpidest laskuvatele jõgedele ehitatud jõujaamadest. Itaalia peamised tööstuskeskused on Milano, Torino ja Genova.

Teine Maailmasõda, millesse Itaalia kiskusid tema fašistlikud valitsejad, nõrgendas väga tugevasti tema majandust. Eriti langes tööstus, mis vajab välismaiste toorainete pidevat juurdevedu. Et Itaalia kulutas sõjale ära suure osa oma kullavarust, siis ei suuda ta endisel määral osta tooraineid välismailt. USA kapitalistid kasutavad Itaalia raskusi ja abistamise sildi all peremehetsevad tema tööstuses: määravad, millised tööstusharud peavad töötama ja millised seisma; seejuu-

res ei juhindu nad Itaalia huvidest, vaid oma erahuvidest: nad ei soovi, et Itaalia toodaks kaupu, millega kaupleb USA. Kasutades Itaalia raskusi, omandasid ameeriklased Itaalia kodanliku valitsuse kaasabil odavasti mitmed suured ettevõtted (näiteks autotehased Torinos).

### Poliitiline kord.

1946. a. üldrahvaliku hääletuse põhjal likvideeriti Itaalias monarhia ja Itaalia muutus vabariigiks. Uue konstitutsiooni järgi on vabariigi kõrgeimaks organiks Rahvuskogu, mis valitakse üldise hääletamisega. See omakorda valib riigipea — presidendi. Valitsuse (Ministrite Nõukogu, eesotsas peaministriga) nimetab president Rahvuskogu saadikute hulgast.

Itaalia poliitiliste parteide seas etendab suurt osa kommunistlik partei, kes Rahvuskogu valimistel sai palju hääli mitte ainult töölisrajoonides, vaid ka talurahva seas. Teisteks suurteks parteideks on sotsialistlik ja kristlik-demokraatlik partei. Viimast juhib katoliiklik vaimulikkond, kes seejuures kasutab oma mõju rahvastiku mahajäänud osale. Näiteks valimiste ajal ähvardas vaimulikkond valijaid, et hääletades rahvademokraatliku rinde kandidaatide poolt, lähevad nad pärast surma põrgu. Ameerika kapitali survel koostati valitsus ilma kommunistideta. Selle valitsuse poliitika allub Ameerika näpunäiteile ega arvesta itaalia rahva huvisid.

## JUGOSLAAVIA.

*Pindala — 255 000 km². Rahvastik — 16 milj. inimest.*

Jugoslaavia hõlmab Balkani poolsaare loodeosa. Läänes uhub ta rannikut Aadria meri.

Teise Maailmasõja aastail oli Jugoslaavia okupeeritud Saksamaa, Itaalia ja Ungari poolt. Jugoslaavia rahvad panid vihaselt vastu orjastajaile, kuid alles kangelasliku Nõukogude armee jõududega vabastati Jugoslaavia fašistlikest anastajaist.

See andis Jugoslaaviale võimaluse luua Föderatiivne Rahvavabariik, mis koosneb kuuest omavalitsusega vabariigist; need on Serbia, Horvaatia, (Kroaatia), Sloveenia, Makedoonia, Bosnia ja Hertsegoviina ja Tšernagora (Montenegro).

Kuid rühm jugoslaavia rahva reetjaid, eesotsas Titoga, kes osutus inglise ja ameerika kodanluse agendiks, haaras võimu enda kätte ja säilitades seda vägivallaga, pettusega ja patriootide jälitamisega, muutis Jugoslaavia rahvavabariigist kodanlikuks vabariigiks.

## Peamisi jooni loodusest.

Jugoslaavia pinnaehitust iseloomustab mägede vaheldumine nõgude ja kiltmaadega, mida lõhestavad jõgede orud. Mäed kerkivad siin 2500 m üle merepinna ja veelgi kõrgemale. Maa loodeosas, Sloveenias, kõrguvad Juulia Alpid, mis on kaetud metsade ja aasadega. Neist mägedest lõunas ja edelas asub lubjakivist Karsti kiltmaa, mis on täis langatuslehtreid ja koopaid. Et vesi väga hõlpsasti läbib kiltmaa lubjakivikihte, siis valgub vihmavesi sügavale maasse, moodustades maa-aluseid jõgesid ja järvi. Neid niinimetatud karstinähtusi esineb ka mujal lubjakivist pinnaga rajoonides. Koopaid ja maa-aluseid jõgesid on jugoslaavlased alati kasutanud võitlustes välismaiste anastajatega, eriti aga 1940.—1945. a. võitluses saksa okupantidega.

Lääne pool, Horvaatias ja Aadria mere rannikul kerkivad lubjakivist **Dinaari mäed,** mis on enamikus metsata. Maa idaosas on **Ida-Serbia mäed, Balkanite** harud. Mägede vahel on rida nõgusid, kõrgustikke ja lauskmaid. Suuremad ja viljakamad tasandikud asuvad põhjas.

Jugoslaavia eri osades pole kliima ühtlane. Rannikul ja äärmises lõunas (Makedoonias) on vahemere kliima. Talv on vihmane ja soe, külmadeta. Aprillist septembrini kestev

suvi on kuum ja kuiv. Jugoslaavia siserajoonides on kliima paras-kontinentaalne, nagu Ungariski.

Jugoslaavia tähtsamad jõed on **Doonau** ja selle lisajõed Drava, Sava ja Tisza. Need on suures ulatuses laevatavad. Muud jõed ei ole laevatavad.

Metsad katavad kolmandikku Jugoslaavia territooriumist. Lauskmaadel ja mägede madalamail nõlvadel levivad laialehelised (tamme- ja pöögi-) metsad, mägede kõrgemail nõlvadel okasmetsad. Taimestik Aadria mere rannikul on Vahemere taimestiku tüüpi — igihaljad põõsastikud, õlipuude (oliivi-) salud, loorberipuud.

Jugoslaavia mitmesugustest maavaradest on suurema tähtsusega vask, kroom, boksiit. Esineb ka rauа- ja söelademeid, samuti kulda ja hõbedat.

## Rahvastik ja linnad.

Jugoslaavia rahvastik (16 milj. inimest) koosneb peamiselt lõuna-slaavi hõimrahvaist; need on serblased (39% kogu rahvast), horvaadid (kroaadid), sloveenid, makedoonlased, tšernagoorlased (montenegrolased). Need rahvad on keelelt üksteisele lähedased, kuid nende arengu erinevate tingimuste tõttu on igaühel neist kujunenud oma tavad, tekkinud oma kirjandus ja oma kunst. Serblased ja tšernagoorlased kasutavad slaavi tähestikku, horvaadid ja sloveenid ladina tähestikku.

Riigi põhjaosas elab ungarlasi ja rumeenlasi (varem elas siin ka palju sakslasi, kes pärast sõda asustati ümber). Lõunas elab albaanlasi.

Kuni 87% riigi elanikkonnast elab maalistes asulates ja ainult 13% linnades. Enam kui 100 000 elanikku on ainult kolmes linnas: **Belgradis** (üle 400 000 el.), **Zagrebis** ja **Suboticas** (loe: subotitsa). Tähtsaimaks sadamaks on **Rieka.**

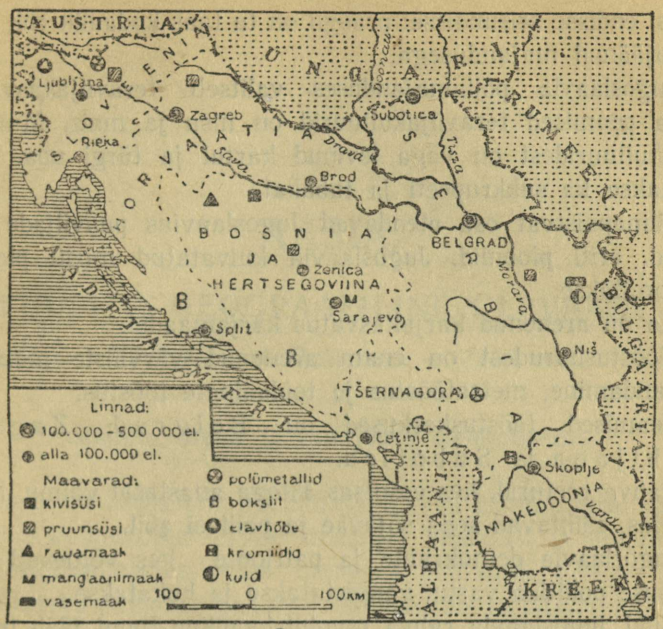


**Joon. 27. Jugoslaavia. Tähtsamad linnad ja maavarad.** Näidata kaardil riigid, mis külgnevad Jugoslaaviaga. Näidata vabariigid, mis kuuluvad Jugoslaavia föderatsiooni. Leida vase, polümetallide, elavhõbeda ja söe leiukohad.

## Peajooni majandusest ja poliitilisest korrast.

Jugoslaavia on põllumajanduslik maa. Töötlev suurtööstus on seal vähe arenenud. Kuni Teise Maailmasõjani sõltus Jugoslaavia väliskapitalist. Tähtsamad kaevandused Jugoslaavias kuulusid välismaalastele. Vabanedes Teise Maailmasõja lõpul, tänu Nõukogude Liidule, fašismi võimu alt, asusid Jugoslaavia rahvad teostama demokraatlikke ümberkorraldusi. Kuid kodumaa reeturid, kes olid anastanud võimu, pöörasid Jugoslaavia

tagasi endisse seisundisse: praegu on ta taas kodanlik riik üsna mahajäänud majandusega.

Jugoslaavia põllumajanduses valitseb teraviljakasvatus. Tema peamised teraviljakultuurid on nisu ja mais. Muudest toidukultuuridest on väga levinud kartul ja türgi uba. Kasvatatakse ka suhkrupeeti ja tubakat.

Silmapaistvat osa etendavad Jugoslaavias puuviljade kultuurid, eriti ploomid. Jugoslaavia kuivatatud musti ploome eksporditakse.

Ka on arenenud karjakasvatus karjamaadel.

Tööstusharudest on enam arenenud värviliste metallide kaevandamine, metsatööstus ja toiduainete tööstus.

Peamised tööstuskeskused on Belgrad, Zagreb, Ljubljana ja Subotica.

Rahva reeturid, kes eesotsas Titoga anastasid võimu Jugoslaavias, säilitavad seda sõjaväe ja politsei abil.

Jugoslaavia demokraate ja patrioote, kes võitlevad Tito valitsuse poliitika vastu, vangistatakse ja hukatakse.

Kuid Jugoslaavia rahva revolutsiooniline tuum jääb truuks demokraatiale, rahule ja sõprusele suure Nõukogude Liiduga.

Vaatamata karmile jälitamisele võitlevad Jugoslaavia töötajad demokraatliku Jugoslaavia eest äraandjate ja reeturite vastu.

# AASIA.

## FÜÜSILIS-GEOGRAAFILINE ÜLEVAADE.

*Pindala — 42 milj. km². Rahvastik — 1160 milj. inimest.*

### Suurus, asend ja randjoone iseloomustus.

Aasia on hiiglasuur maailmajagu. Ta hõlmab pisut vähem kui ühe kolmandiku tervest maismaa pindalast ja umbes ühe kaheteistkümnendiku kogu maakera pindalast. Lõunas läheneb **Malaka** poolsaar peaaegu ekvaatorile ja Malai saarestik ulatub koguni 11° võrra lõunapoolkerale, olles nagu sillaks Aasiast Austraaliasse. Põhjas jääb **Tšeljuskini** neemelt põhjanabani ainult 12°, kuna Severnaja Zemlja saarestik on sellele veel märksa lähemal.

Kui Singapuris, linnas, mis asub saarel Aasia lõunatipu juures, on päike keskpäeval otse pea kohal, seniidis, siis Tšeljuskini neemel on ta samal ajal üsna madalal horisondi kohal. Kui Bosporuse väina kaldail on keskpäev, siis Dežnevi neemel on juba ligikaudu kell 22.

Idas küünib Dežnevi neem üsna lähedale Ameerikale ja talvel võib üle Beringi väina jää sõita koertel ühe päevaga Aasiast Ameerikasse. Läänes on **Väike-Aasia** ja Balkani poolsaare vahemaa väga väike. Neid eraldavad teineteisest **Egeuse** ja **Marmara** meri ning kitsad **Dardanellide** ja **Bosporuse** väinad; viimase laius on 600—3500 m.

Euroopaga on Aasia väga tihedas ühenduses. Leppepiiriks nende vahel on joon, mis läheb mööda Uurali mägesid, Uurali jõge ja Kaukasuse mäeahelikku.

Aafrikaga on Aasia ühenduses Suessi maakitsuse kaudu. Läbi selle maakitsuse kaevatud **Suessi kanal** on ainult 100—130 m lai; **Bab-el-Mandebi väina** (araabia keeli «pisarate väravad») laius aga on 37 km.

Kahest küljest uhuvad Aasia rannikuid külmumatud ookeanid, kolmandast küljest, läänest, lähenevad talle kolmanda — Atlandi — ookeani osadena mõned mered. Põhjast uhub Aasiat **Põhja-Jäämeri** (Arktiline ookean), mida endistel aegadel loeti laevadele läbipääsematuks. Nüüd aga, tänu Nõukogude Liidu poolt organiseeritud kangelaslikele ekspeditsioonidele, raadiojaamadele ja laevasõidutingimuste uurimisele, on seegi ookean muutunud kasutatavaks mereteeks.

Aasia randjoon on lihtsam kui Euroopa oma: poolsaared ja saared moodustavad Aasias ühe viiendiku ta pindalast. Mered ei tungi väga sügavale mandrisse ja leidub selliseid rajoone, mis on üle kahe tuhande km merest eemal. Kuid siiski liigestavad mered ja lahed Aasia rannikut tunduvalt, eriti idaosas.

Põhjas on Aasial 3 poolsaart: **Jamal, Taimõr** ja **Tšuktši;** Põhja-Jäämere osadeks on järgmised mered: **Kara, Laptevite, Ida-Siberi** ja **Tšuktši** meri. Taimõri poolsaarest põhja pool on **Severnaja Zemlja** saarestik, ida pool — **Uus-Siberi** saarestik ja **Wrangeli** saar. Idast uhuvad Aasiat Vaikse ookeani mered: **Beringi, Ohoota, Jaapani, Kollane, Ida-Hiina** ja **Lõuna-Hiina** meri.

Aasia lõunaosas on 3 suurt poolsaart: **Araabia, Hindustani** ja **Indo-Hiina;** idas **Kamtšatka** ja **Korea** ning läänes **Väike-Aasia.** Peale selle leidub Aasia rannikul rohkesti saari. Idas moodustavad nad rea saarte-ahelikke. Kõige tähtsamad on siin **Kuriili** ja **Jaapani** saarestik ning **Sahalini** saar; viimane

on mandrist eraldatud **Tatari** väinaga. Kagus on **Formoosa** saar, **Filipiinid** ja maailma suurim saarestik **Malai** (Indoneesia), millesse kuuluvad ka **Sunda** saared: **Borneo, Sumatra, Celebes** ja **Jaava.**

Aasiast lõuna pool on India ookean; selle osad on **Araabia** ja **Punane** meri ning **Bengaali** ja **Pärsia** laht. Hindustanist lõuna pool on **Tseiloni** saar, Väike-Aasiast lõuna pool **Küprose** saar.

Aasia randjoon soodustab rannikmaade omavahelist merelist suhtlemist ja läbikäimist teiste maailmajagudega. Aasia idaranniku maad on lõunarannikuga seoses **Malaka** ja **Sunda** väina kaudu, lõunarannikut omakorda ühendavad läänerannikuga ja kogu Euroopaga Bab-el-Mandebi väin ja Suessi kanal. Austraalia ja Aafrikaga seovad Aasiat teed, mis kulgevad üle India ookeani, Ameerikaga — üle Vaikse ookeani. Läbi Panama kanali käib teine tee Aasiast Euroopasse.

Üldiselt on Aasia geograafiline asend soodus, kuid siiski halvem kui Euroopa oma, sest Aasia jääb eemale Atlandi ookeani tähtsamaist maailmateedest.

## Aasia uurimise lugu.

Väike-Aasiat ja Vahemere rannikut tundsid eurooplased juba iidseil aegadel. Ammu olid neile tuntud ka Araabia ja India, millega oldi kaubanduslikus suhtlemises, kuid ülejäänud Aasia ruumist oli neil väga ähmane kujutlus.

13. sajandil reisis itaallane M a r c o P o l o läbi Kesk-Aasia Hiinasse; elanud seal 17 aastat, jõudis ta tagasi Euroopasse ümber Indo-Hiina ja Hindustani. Oma reisi kirjeldas Marco Polo nii elavalt ja huvitavalt, et paljudki Euroopa kaupmehed ja meremehed tahtsid külastada neid rikkaid maid, mida oli näinud Marco Polo, ja tuua sealt kaasa hinnalisi kaupu.

Tähelepanuvääriv vene reisija, Tveri kaupmees A f a n a s s i

Nikitin, sõites Venemaalt välja 1466. a., läbis edelapoolse Aasia ja külastas Pärsiat (Iraani) ja Indiat. Oma raamatus «Reis kolme mere taha» andis Nikitin India kohta täpse geograafilise kirjelduse.

Kolmkümmend aastat pärast Nikitini matka reisis esmakordselt mereteed mööda Euroopast ümber Aafrika Indiasse portugali meresõitja Vasco da Gama. Varsti pärast seda portugallane Magalhães (loe: magaljaiš) sooritas reisi ümber maailma, sõites ümber Ameerika lõunatipu, millega avastati ka teine tee Indiasse — üle Vaikse ookeani. Pärast seda hakkasid eurooplased sageli sõitma Aasia lõuna- ja idarannikuile, ostes seal tühise hinna eest kokku väärtuslikke kaupu. Mõned Euroopa riigid (Portugal, Holland, Prantsusmaa, Inglismaa) haarasid 16.—17. sajandil kolooniaid Indias ja Malai saarestikus (Indoneesias).

Põhja- ja Sise-Aasia alade avastamisel ja uurimisel oli eriti suur tähtsus vene uurijail.

16. sajandil vene kasakad, siirdudes üle Uurali mäestiku, avastasid Siberi, millest eurooplased seni midagi ei teadnud. Läbinud esmalt Lääne-Siberi, liikusid kasakad vähehaaval üha kaugemale itta ja jõudsid niiviisi Vaikse ookeani rannikule.

1638. a. avastas Ivan Moskvitin oma kolmekümne-liikmelise salgaga Ohoota mere. Mõni aasta hiljem Vassili Pojarkov 132 inimesest koosneva salga eesotsas tungis esimesena Amuuri basseini ja sooritas reisi sellel jõel ja Ohoota merel. See pani aluse vene ülevõimu kehtestamisele Amuurimaal.

Samal perioodil, 1648. a. kasakas Semjon Dežnev ja Fedot Aleksejev väljusid väikese salga eesotsas mõne väikese laevaga Kolõma jõe suudmest Põhja-Jäämerre ja, sõitnud ümber Tšuktši poolsaare, jõudsid Vaikse ookeani vetesse. Nad avastasid Aasia kõige idapoolsema neeme, mille nimeta-

sid Suureks Kiviseks Ninaks ja mis hiljem sai Dežnevi neeme nimetuse.

Viiskümmend aastat pärast Dežnevi merereisi külastas Kamtšatka poolsaart esimesena Vassili Atlassov, juhtides salka, mille koosseisus oli 120 inimest, ja liitis selle Venemaa külge.

1675. a. saadeti Moskvast Hiinasse suur saatkond eesotsas Nikolai Spafariga. Sõitnud läbi kogu Siberi ja läbi Mandžuuria Hiina pealinna Pekingi, esitas Spafari oma tagasijõudmisel Moskvasse täpse kirjelduse uute Vene valduste kohta Uuralist Amuurini ja ka Hiina geograafilise kirjelduse. See Spafari kirjeldus osutus väga väärtuslikuks tööks tolleaegses maailmakirjanduses ja seda kasutati välismaiste teadlaste poolt.

18. sajandi algul tundis Peeter I väga suurt huvi Venemaa väljapääsu vastu Vaiksele ookeanile ja laevamisvõimaluste vastu Põhja-Jäämerest Vaiksesse ookeani. Tema näpunäiteil varustati ekspeditsioon Kaug-Itta vilunud meresõitja kapten Vitus Beringi juhtimisel. Tema kaaslaseks ja lähimaks abiliseks oli Aleksei Tširikov. Beringi ülesandeks oli väljuda laevadel Kamtšatka rannikult põhja poole, et otsida, kus Aasia «läheb kokku Ameerikaga». (Vaatamata Dežnevi reisile vaidlesid euroopa geograafid selle üle, kas ühendab Aasiat Ameerikaga maakitsus või lahutab neid väin.) Bering ja Tširikov purjetasid laevadel Vaiksest ookeanist Põhja-Jäämerre ja pöördusid tagasi, olles sellega tõendanud nendevahelise väina olemasolu. Hiljem anti sellele väinale Beringi nimi.

Beringi juhtimisel organiseeriti suur põhjaekspeditsioon, mis uuris esmakordselt Aasia põhja- ja Ameerika looderannikut. Reisitingimused olid väga rängad. Väikesed rühmad inimesi väikestel, ebakindlatel laevakestel, eraldatuna muust maailmast, ekslesid Arktika jääkõrbes. Jääpangad ümbritsesid laevu ja nende vahel liikudes tuli kasutada ritvadega lükkamist. Toidu-

varud olid napid. Ekspeditsioonist osavõtjad haigestusid skorbuuti, teadmata, kuidas sellega võidelda. Paljud hukkusid külmas ja näljas, teiste seas ka ekspeditsiooni juht komandör Bering. Ekspeditsiooni mitmete kangelaslike liikmete nimed on jäädvustatud geograafilistes nimetustes: tüürimees Tšeljuskini nimega on märgitud Aasia mandri kõige põhjapoolsem neem; Hariton ja Dmitri Laptevi nimega on märgitud meri Severnaja Zemlja ja Uus-Siberi saarte vahel; saared Kamtšatka lähedal, kus suri komandör Bering, on nimetatud Komandori saarteks.

Beringi ekspeditsiooni liige Stepan Krašeninnikov (hiljem akadeemik) sooritas mitu reisi Kamtšatkal, uuris põhjalikult seda maad ja kirjutas temale kuulsuse toonud raamatu «Kamtšatkamaa kirjeldus». See raamat oli esimeseks vene teaduslikuks tööks Siberi kohta.

Kirde-Aasia hilisemaist uurijaist (19. sajandi teiselt poolelt) tuleb nimetada P. Kropotkinit, kes uuris ja kirjeldas Leena jõe basseini, ja I. Tšerskit, kes uuris Kolõma jõe basseini.

Kauaks jäi uurimata Sise-Aasia oma kõrgete mäeahelike ja kiltmaadega. Alles 19. sajandi keskel, mil Vene piirid avardusid ja jõudsid välja tollal Kesk-Aasias eksisteerinud khaani- (ehk vürsti-) riikide rajani, pandi vene uurijate poolt alus Aasia mandri keskosa uurimisele.

Suur teene sel alal kuulub suurele vene teadlasele-geograafile P. P. Semjonov-Tjanšanskile. Ta uuris Tšu jõe orgu, mägijärve Issõk-Kuli rajooni ja igilume ning liustikega kaetud Tienšani (Tjanšani) mägesid. Semjonovi tööd said aluseks Sise-Aasia edasisele teaduslikule uurimisele. Semjonovi teenete tähistamiseks liideti tema perekonnanimele «Tjanšanski».

Semjon-Tjanšanski poolt alustatud Kesk-Aasia mägede Tienšani ja Pamiiri uurimise jätkajaiks olid vene teadlased

N. A. Severtsov, A. P. Fedtšenko (avastas tipu, mida nüüd nimetame Lenini mäetipuks), I. V. Mušketov ja teised.

Sise-Aasia hiina ja mongoli alade uurimise töös etendas väga suurt osa N. M. Prževalski. Alates 1870. aastast veetis ta 20 aasta jooksul enam kui 9 aastat uurimisreisidel neis rajoonides. Ratsahobusel, saadetuna ratsanike salgast ja kaamelite karavanist, läbis ja uuris Prževalski kõrget Tiibeti kiltmaad, Kuenluni võimsat mäestikusüsteemi, Tarimi jõe basseini, Huangho ja Jangtsekiangi jõe ülemjooksu, tohutu suurt Gobi kõrbet. Ta avastas enam kui poolteistkümmend mäeahelikku, rea järvi ja jõgesid. Neis paigus, mida Prževalski uuris ja kirjeldas, polnud kunagi varem astunud eurooplase jalg. Ühel oma reisil haigestus Prževalski raskesti ja suri Tienšani mägedes.

Prževalski uurimusi jätkas tema õpilane ja kaaslane reisidel P. Kozlov, kes uuris Gobi kõrbet ja leidis seal liivasse mattunud vanaaegse linna Hara-Hoto varemed.

Meie päevil uurivad arvukad Nõukogude ekspeditsioonid Põhja-Jäämere rannikuid. Nõukogude jäälõhkujad on korduvalt teinud retki piki neid rannikuid Novaja Zemljast kuni Dežnevi neemeni ja tagasi. Seejuures on Nõukogude lennukid sooritanud suuri luurelendusid ookeani kohal. 1932. a. ekspeditsioon akadeemik O. J. Schmidti juhtimisel jäälõhkujal «Sibirjakov» sooritas teekonna Arhangelskist Vladivostokki esmakordselt ühe navigatsiooniperioodi kestel. Mereteed Arhangelskist ja Murmanskist piki Aasia põhjarannikut Vladivostokini ja tagasi võib tänapäeval lugeda juba põhiliselt vallutatuks, kuna igal suvel sooritavad sellel reise Nõukogude aurikud. Põhja-meretee uurimistöö jätkub: avastatakse uusi saari, koostatakse täpseid rannikukaarte ja kogu selle tee ulatuses rajatakse uusi polaarjaamu. Peale selle igal aastal kümned Nõukogude ekspeditsioonid uurivad ka teisi Aasia osi: nad

töötavad Pamiiri ja Tienšani kõrgmäestiku aladel, Kasahstani ja Kesk-Aasia kuivades kõrbetes, Ida-Siberi läbipääsematus taigas, piki kogu Põhja-Jäämere rannikut.

## Pinnaehitus.

Mäestikkude kõrguse poolest on Aasia kõrgeim maailmajagu. Ta peamised kõrgustikud koosnevad mäeahelikest, mis on enamasti kaarekujulised ja suunatud kumera poolega kas vastu India või Vaikset ookeani. Kumera poolega lõunasse — vastu India ookeani — on suunatud enamik kaari **Himaalaja, Karakorumi, Kuenluni, Hindukuši** ja **Altai** mäestikes. Põhjast Altai ja lõunast Himaalaja vahel on laialdane mägine ala, mida nimetatakse Sise-Aasiaks ehk Sise-Aasia mägismaaks; selle lõunaosas asub **Tiibeti** kiltmaa, mida läbib rida mäeahelikke, ja põhjaosas — **Gobi** kiltmaa. Kõige kõrgem mäestik Aasias ja kogu maakeral on Himaalaja **Everesti** tipuga (kõrgus 8880 m). See on noor kurdmäestik. Ta kerkib suure kaarena ja koosneb reast paralleelseist ahelikest, üks kõrgem kui teine. Nende harjad on kogu ulatuses kaetud igilumega.

Kellelgi pole veel korda läinud tõusta nende peatippudele. 1924. a. hukkus osa inglise alpinistidest (mäeronijaist) tõusul Everestile. Teine, terveks jäänud osa ekspeditsioonist ületas küll veidi 8000 m kõrguse, kuid ei jõudnud siiski Everesti tippu.

Himaalajast põhja pool on Tiibet, maakera kõrgeim kiltmaa (umbes 4000 m). Teda läbivad lääne-idasuunas paljud seni veel vähe uuritud kurrulised mäeahelikud. Põhjast piirab kiltmaad kõrge Kuenluni ahelik, mis ulatub kohati peaaegu 8 km kõrguseni üle merepinna.

Seal, kus Himaalaja ja Kuenlun ühinevad Hindukuši ja Tienšaniga, asetseb mäesõlm **Pamiir.** Ta kõrgeim latv on **Stalini mäetipp** (пик Сталина, kõrgus 7495 m).

Nõukogude turistid on teostanud rea tõuse Pamiiri ladvule ja tõusid ka Stalini mäetipule, mille nõlvule 5600 ja 6850 m kõrgusel nad rajasid kaks meteoroloogiajaama isekirjutavate aparaatidega.

Pamiirist lääne pool on **Iraani** ja **Väike-Aasia** kiltmaa, mida põhjast ja lõunast piiravad kurrulised mäeahelikud. Viimased on jätkuks Euroopa kurdmäestikele, millega nad varem olid ühenduses. See ühendus katkes siis, kui tekkis Egeuse meri.

Kõige kõrgemad ahelikud Lääne-Aasias on **Elburs** Kaspia mere lõunarannikul ja **Kaukasuse peaahelik** Euroopa ja Aasia piiril. Kaukasuse peaahelikust lõuna pool tõuseb **Armeenia mägismaa** kustunud vulkaanidega — Ararat ja Alagez.

Kui vaadata Pamiirist itta, siis seal Himaalaja, Kuenluni ja Tiibeti mäekurrud pöörduvad suurte kaartena kagusse, Indo-Hiina poolsaarele, ja jätkuvad Malai saarestikus. Nii läbib noorte kurdmäestike vöönd tervet Aasia mandrit, jaotades selle kahte ebavõrdsesse ossa.

Noorte kurdmäestike vööndist lõuna pool esinevad lamedad kaljupangased — Dekhani ja Araabia kiltmaa, mis kujunesid palju miljoneid aastaid enne kurrutuste vööndit. Nad olid kauges minevikus ühenduses Aafrikaga ja temaga nad sarnanevadki oma ehituselt.

Induse, Gangese ja **Mesopotaamia** madalik on tekkinud merelahtedest, mis täitusid jõgede setteist.

Mesopotaamia madalik oli kunagi varem **Pärsia** lahe osa ja Induse ja Gangese madalik on tekkinud väina kohale, mis ühendas **Bengaali** lahte **Araabia** merega.

Noortest kurdmäestikest põhja ja kirde pool asetseb hulk teisi murrangute tõttu tekkinud ahelikke ja kiltmaid. Kõige suurem neist ahelikest on Tienšan Han-Tengri ladvaga ja hiljuti avastatud **Võidu** mäetipuga (пик Победы, 7439 m). Tienšanis kestab ka tänapäevani mägede teke, põhjustades maavärinaid. **Altai, Sajaani** ja **Baikali** mäestik, **Jablonovõi, Stanovoi, Verhojanski** ja **Tšerski** ahelik — need on pangasmäestikud, mis on tekkinud tublisti murenenud ürgsete kurdmäestike kohale. Põhjast Sajaanide ja lõunast Kuenluni vahel

esineb rida kiltmaid. Tähtsaim neist on Gobi kiltmaa Mongoolias.

**Turaani** ja **Lääne-Siberi** madalik on laialdased madalad alad, mis laiuvad läänest **Uurali** mägede, idast **Kesk-Siberi** kiltmaa ja lõunast **Kopet-Dagi** vahelisel alal. Need madalikud ühinevad Ida-Euroopa lauskmaaga ja moodustavad üheskoos maailma suurima tasandiku.

Ida-Aasias on kaks laialdast madalikku — **Hiina** ja **Mandžuuria** madalik, mis on tekkinud samuti kui Mesopotaamia madalik.

Aasia idarannikul esineb ilmseid, piki Vaikse ookeani randa toimunud murrangute jälgi. Need murrangud on märgatavad **Sihhote-Alini** ja **Suur-Hingani** mägede astanguis. Jaapani saared, Sahalin, Formoosa ja Filipiinid — need kõik on suured, murrangutega mandrist eraldatud pangased. **Ohhoota, Jaapani, Ida-** ja **Lõuna-Hiina** meri aga on tekkinud allavajunud mandriosade kohale. Vaikne ookean on Aasia rannikul väga sügav: temas on vagumusi, mille sügavus on 8—9 tuhat ja isegi üle 10 tuhande meetri.

Lõhesid ja murranguid on siin tekkinud ürgsetest aegadest peale ja see kestab tänapäevani. Sellest annavad tunnistust sagedased ja purustavad maavärinad Jaapani, Kuriili, Filipiinide jt. saartel. Sellestsamast kõnelevad ka rohked tegevad tulemäed neil saartel ja Kamtšatka poolsaarel.

Malai saarestik on jäänus maismaast, mis kunagi ühendas Aasiat Austraaliaga. Temas asuvad tulemäed murrangute joontel kahes kaares: üks läheb mööda Sunda saari — Sumatrat, Jaavat jne., teine mööda Filipiine ja Celebest, s. o. piki Aasia idarannikut.

Sumatra ja Jaava vahel on Krakatau vulkaan. Ta purske ajal 1883. a. toimus plahvatus, mis paiskas õhku peaaegu kogu Krakatau saare. Veeaurude, gaaside ja tuha sammas tõusis 80 km kõrguseni. Plahvatus oli kuulda Tseilonil ja Filipiinidel. Sumatral ja Jaaval hukkus hulk inimesi merelaineist, mis pärast plahvatust rannikmaale tormasid.

Põllunduseks on Aasia maapind vähe sobiv. Seal on palju kiviseid alasid. Maapind on üle kuhjatud mägedest, palju ruumi võtavad enda alla järsud nõlvad, astangud ja kuristikud. Rohkesti on niisuguseid kõrgalasid, kus põllundus on võimatu. Ta siseosi eraldavad rannikuist kõrged ahelikud, mis teevad raskeks ühendusepidamise ja muudavad sisealade kliima kuivaks.

Siiski katavad ka Aasias madalikud veerandi kogu pindalast ja nende üldpindala on suurem kogu Euroopast. Eriti soodsad on põllupidamiseks Gangese ja Hiina madalik.

Aasia peamised *maavarad* on kivisüsi, nafta, kuld ja inglistina. Need levivad aga äärmiselt ebaühtlaselt.

**Joon. 28. Aasia reljeefi läbilõike skeem piki 90-ndat meridiaani (Jenissei suudmest kuni Bengaali laheni).**

Leida Aasia füüsilisel kaardil kõik, mis on siinsele skeemile märgitud. Määrata skeemi järgi Altai ja Tjanšani (Tienšani) kõrgus.

Sütt leidub ürgmassiivide äärealades. Eriti rikkad kivisöest on meie Siber (Kuzbass, Altaist põhja pool, Karaganda bassein Kasahstanis) ja Põhja-Hiina. *Naftat* leidub mõnes kohas noorte kurdmäestike äärealades; iseäranis naftarikkad on Kaukaasia (Bakuu ja Groznõi), Iraan, Iraak ja Indo-Hiina, Araabia ja Suur-Sunda saared. Tõhusad naftavarud on ka Lääne-Kasahstanis ja Sahalini saarel. *Kulda* leidub soontena ja kullaliiva-väljadena peamiselt ürgseis kristalseis massiivides; eriti kullarikas on Siber. Ja viimaks *inglistina* esineb lademeina peamiselt Malaka poolsaare, Sunda saarte ja Hiina maapõues. Rikkalikke *rauamaagi*-lademeid on

Aasias seni ainult mõnes kohas leitud, peamiselt Hiinas ja meil Siberis, Angara jõe piirkonnas, Altai eelmäestikes ja Kaug-Idas. Kuid laialdased Aasia maa-alad on praegu veel uurimata.

**Harjutusi kaardil.** Näidata Aasia kõrgeimad mäestikud ja nimetada nende tipud. Näidata Aasia suuremad kiltmaad. Näidata ja nimetada kaks laialdast ja kolm väiksemat madalikku.

## Kliima.

T a l v e l jahtub Aasia manner palju tugevamini kui teda ümbritsevad mered. Pakased vallutavad mitte ainult Põhja-Aasia, vaid ka mandri keskosa kuni Himaalajani. Kogu sellel alal kuhjub külmi õhumasse, õhurõhk tõuseb ja külm õhk valgub laiali soojade merede suunas itta ja lõunasse. Nii tekivad t a l v e m u s s o o n i d.

Jahtunud mandrilt toovad tuuled idarannikule tugevaid pakaseid. Lõuna-Aasia on nende eest tunduval määral kaitstud kõrgete mägedega. Kuid siiski ka Lõuna-Aasias puhuvad tuuled talvel mandrilt ookeanile. Talvised mussoonid toovad kõikjale kuivi ja selgeid ilmu.

S u v e l soojeneb Aasia manner tugevamini kui teda ümbritsevad mered. Õhurõhk ta kohal väheneb ja sinna suunduvad niisked meretuuled India ja Vaikselt ookeanilt; siis puhuvad s u v e m u s s o o n i d.

Tuuled, mis puhuvad ookeanide poolt, toovad kaasa rikkalikke vihmu, eriti seal, kus nad põrkavad mägede vastu. Kõrgete mägedega piiratud Sise-Aasiasse nad peaaegu ei ulatu. Seal püsib suvel suur kuumus ja põud. Ka Lääne-Aasiasse ei jõua mussoonid India ookeanilt, nii et siingi on suvel palavad ilmad ja põuad, seda enam, et päike suve keskpäeval paistab peaaegu seniidist.

Kliima järgi võib kogu Aasiat jagada järgmisteks osadeks: Sise-, Ida-, Lõuna-, Lääne- ja Põhja-Aasiaks.

S i s e - A a s i a s on kontinentaalne (mandriline) kliima, järskude üleminekutega suvelt talvele ja öölt päevale. Suvel kõrvetab päike pilvitust taevast ja kiltmaa pind kuumeneb. Soojenenud õhumassid tõusevad üles tuulepööristena, mis kee-

rutavad üles tolmu- ja liivapilvi. Õhk kaotab läbipaistvuse, päike muutub tuhmiks ja kaugused nagu upuksid uttu. Sise-Aasiasse jõuavad tuuled juba kuivadena ja sellepärast on seal väga vähe sademeid. Ainult Sise-Aasia äärtel ja mäestike nõlvul sajab vihma ning kõrgeimate mägede tippudel ka lund. Lumepiir neis mägedes püsib aga väga kõrgel: Põhja-Tiibetis Huangho lähtmeil on see 5 km, Lõuna-Tiibetis aga koguni 5,5 km kõrgusel.

Talvel jahtub kogu Sise-Aasia väga tugevasti. Külm õhk on vaikne ja läbipaistev, sademeid on talvel veel vähem kui suvel. Ainult harva jõuavad kiltmaadele ookeanirannikuilt soojemad ja niiskemad õhuvoolud. Siis tekivad pilved ja sajab lund. Ent terve talve jooksul sajab lund nii vähe, et see vaevalt katab maad. Rändrahvad karjatavad siin ka talvel oma loomi väljas.

Ida-Aasiat mõjutavad suvemussoonid, mis ulatuvad sinna 1000—1500 km kauguseni. Seejuures langeb kõige rohkem sademeid mägistel rannikutel. Talvemussoonide ajal tungivad külmad kaugele lõunasse, nii et Põhja-Hiinas, umbes Vahemere geograafilisel laiusel, kattuvad jõed jääga. Suve- ja talvemussooni vahetuse ajal, kevadel ja sügisel, mil kohtuvad külmad ja soojad tuuled Ida-Aasia rannikmail, möllavad siin tugevaimad keeristormid — taifuunid. Nad tekivad lahtisel ookeanil troopilises vööndis ja suundudes Aasia rannikuile teevad kohutavat hävitustööd Filipiinidel ja Jaapani saartel.

Ida-Aasia kliimale avaldab suurt mõju **Kurošivo** soe merehoovus. Ta küllastab niiskusega tema kohal puhuvaid mussoontuuli ja hoiab külmumast peaaegu kogu Jaapani mere.

Lõuna-Aasia, s. o. Hindustani, Indo-Hiina ja Malai saarestiku kliima on palav. Päike tõuseb suvel lagipunkti ja kõrvetab tugevasti. Ka talvekuudel käib päike kõrgelt üle horisondi. Talv, nagu meie seda tunneme, puudub hoopis. Ka maa

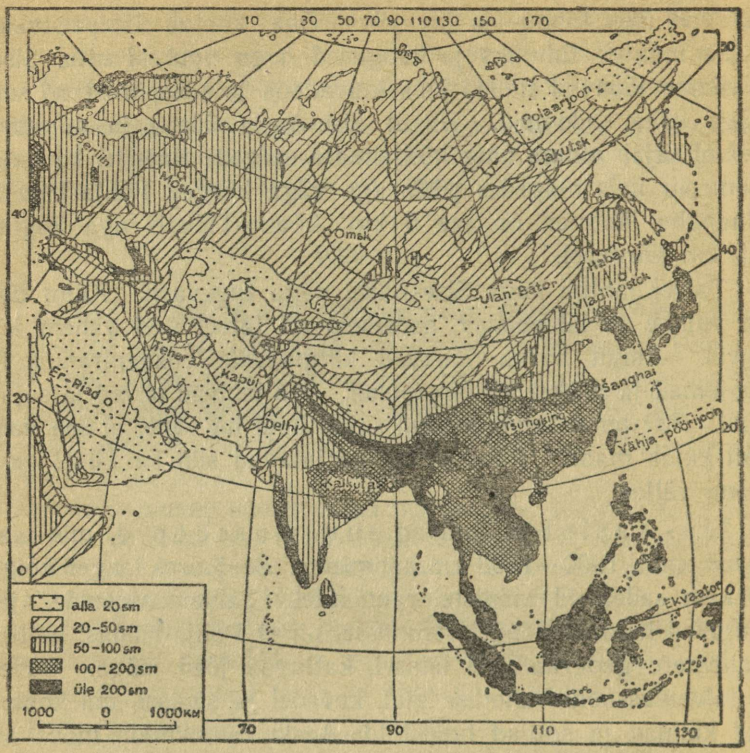


**Joon. 29. Keskmine aastane sademetehulk Aasias.**
Võrrelda seda kaarti poliitilise kaardiga ja näidata, millistes Aasia maades on sademeid üle 100 sm aastas ja millistes alla 20 sm.

ei kattu siin kunagi lumega. Talv pole sugugi jahedam kui meie Ukraina suvi. Suvi on niiske. Edelamussoonid toovad mandrile sademeid. Saartel on mereline kliima: vihma sajab nii suvel kui talvel. Aasta läbi on temperatuur 25—27° ümber. Ka taifuune esineb Lõuna-Aasias, ehkki harvemini kui idas.

L ä ä n e - A a s i a t iseloomustab kliima kuivus, sest teda ei puuduta suvemussoon (vt. kaart joon. 29). Aprillist oktoob-

rini siin vihma peaaegu ei sajagi. Pilvi ilmub taevasse harva ja päike kõrvetab talumatult: Iraagis, Bagdadi lähedal, soojeneb liiv kuni 78° ja õhutemperatuur varjus tõuseb 55°-ni. Eriti suur kuumus valitseb siis, kui puhub lõunatuul — s a a m u m, mis tuleb hõõguvast Araabiast. Ka kõrgustikel on suur palavus, kuid seal vahelduvad kuumad päevad külmade öödega.

Kuumus kestab oktoobrikuuni ja ainult hilissügisel, harilikult novembris, ilmuvad taevasse vihmapilved. Neid toovad tuuled Vahemerelt. Sajud on sageli nii tugevad, et Araabia ja Süüria kõrbeliste steppide kuivad orud v a d i d täituvad veega. Mägedes sajab talvel lund. Suve jooksul see lumi sulab, andes vett jõgedele ja ojadele. Talv on Lääne-Aasias palju soojem kui Ida-Aasias.

P õ h j a - A a s i a t iseloomustavad käredad pakased, mis kestavad kuus kuud ja enamgi. Maapind külmub suure sügavuseni ega jõua sulada ka suve jooksul, kuid suvi on soe. Pinnase ülemine kiht soojeneb sedavõrd, et põlluharimine on võimalik isegi teinepool polaarjoont.

## Jõed ja järved.

Aasias on palju suuri jõgesid; viis neist (vt. lisa 1) ületavad pikkuselt 4000 km. Tähtsamad jõed algavad Sise-Aasiat ümbritsevaist mäestikest.

Himaalajast lähtuvad ja suunduvad India ookeani veerohked jõed **Ganges, Brahmaputra** ja **Indus.** Nad algavad Himaalaja põhjanõlvul ja voolavad algul Tiibetis väikeste jõekestena, murravad siis sügavate ja metsikute kuristike kaudu Himaalajast läbi, tekitades hulga kärestikke, ja liituvad rohkete lisajõgedega Himaalaja lõunanõlvult. Suvel kõik need jõed paisuvad tugevasti mussoonivihmade ja lumesulamise mõjul Himaalajas. Talvel ja kevadel alaneb nende veepind tugevasti. Bengaali lahte suubudes tekitavad Ganges ja Brahmaputra

delta, mille suurus ületab Volga delta viiekordselt ja veelgi kasvab edasi.

Tiibetist saavad alguse ja suubuvad Vaiksesse ookeani kolm suurt jõge: **Mekong, Jangtsekiang** ehk Sinine jõgi ja **Huangho** ehk Kollane jõgi. Ülemjooksul on need jõed veevaesed, kuid väljunud Sise-Aasiast mussoonivihmade aladele, muutuvad nad suurteks jõgedeks, mis esialgu voolavad üle astangute ja kuristikes, hiljem aga laiades orgudes. Kõige enam laevatav neist on Jangtsekiang, kus isegi ookeanilaevad võivad suvel sõita kuni 1000 km mööda jõge üles.

Jangtsekiangi nii suur laevatavus on seletatav sellega, et ta suuremas osas voolab kõvust kivimeist kallaste vahel, mistõttu ta säng ei ummistu setteist.

Huangho aga on vähelaevatav jõgi. Oma sogases vees ta kannab hulgana kollast muda, lössi, mis alamjooksul sadestub jõe põhja, tekitades üha uusi leetseljakuid.

Aeg-ajalt muudab Huangho täielikult oma sängi. Veel 19. sajandi keskpaigani ei suubunud ta, nagu praegu, Tšili lahte, vaid otse Kollasesse merre.

Hiina madalikku katavad *Huangho setted*. Siin on varemalt olnud merelaht, mis aegade jooksul täitus selle jõe mudast, peamiselt lössist, mida jõgi kannab välja Sise-Aasiast.

Ida-Aasia jõgedel Jangtsekiangil, Huanghol ja ka Amuuril tekivad peaaegu igal aastal suve lõpus *üleujutused*, mis sageli uputavad viljapõlde ja asulaid; sejuures hukkub Hiinas tuhandeid inimesi. Uputused tekivad siis, kui suurenevad suvised mussoonivihmad.

Tatari väina suubub veerohke laevatav jõgi **Amuur.**

Põhja-Aasia jõed **Ob Irtõšiga, Jenissei Angaraga, Leena Aldaniga** ja teised on väga pikad ning veerohked: sademeid on seal vähe, kuid ka auramine on väike ning jõgikondade pindalad väga suured. Kevadel lume sulades tungivad jõed üle kallaste. Suured jõed on soodsad laevasõiduks, kuid nad külmuvad pikaks ajaks — pooleks aastaks ja enamgi. Nad voolavad rahulikult tasandikel, kuid kohati, murranguliste astangute ületamisel, tekitavad ulatuslikke kärestikke. Eriti

kärestikurikas on Jenissei lisajõgi **Angará**, mis voolab **Baikali** järvest. Baikali järv ise täidab sügavat murrangulist alangut.

Sise-Aasias ja Turaani madalikul on vähe jõgesid ja nad ei jõua ookeanini. Nad kas kaovad liivas või jõuavad väljavooluta järvedeni. Niisugused on **Tarim**, mis suubub Lob-nori järve, **Ili**, mis toob oma vee **Balhaši** järve, ning **Sõr-Darja** ja **Amu-Darja**, mis suubuvad Araali järve. **Kaspia** ja **Araali** soolase veega järved on endiste merede jäänused. Neis kuivis paigus on jõgedel äärmiselt suur tähtsus kunstlike niisutajatena. Suvel, kui mägedes lumi sulab, on jõed paisunud ja veerohked.

Ka Lääne-Aasias on jõgesid vähe. Tähtsaimad neist on **Tigris** ja **Eufrat**, mis suubuvad Pärsia lahte. Nendes jõgedes on üleujutused talvel. Suvel nad saavad vett lumiseilt mägedelt ja annavad seda niisutuseks. Paljud jõed lõpevad siin soolajärvedes.

Üks neist järvedest, Surnumeri (Palestiinas), on murrangulises alangus. Ta veepind on 394 m ookeanipinnast madalamal. Maakeral pole teist nii madalal asetsevat järve. Selle järve vees on 24% soolasid ja vesi on nii raske, et inimene temas ei upu; järv on oma nimetuse saanud sellest, et temas pole ei taimi ega loomi.

Üldiselt on Aasia jõgedel rahvamajanduses väga suur tähtsus: nad pole ainult liiklemisteed, vaid annavad ka vett põldude ja aedade niisutamiseks, ja seda mitte ainult Lääne- ja Sise-Aasias, vaid ka Lõuna- ja Ida-Aasias.

**Harjutusi kaardil.** Nimetada ja näidata 12 suurt Aasia jõge allikaist suudmeni. Nimetada mäestikud, kust algavad tähtsaimad Aasia jõed.

## Taimestik ja loomastik.

Lõuna-Aasias kasvavad palava päikese ja rohke niiskuse tõttu troopilised metsad. Nad katavad Hindustani ja Indo-Hiina kõige niiskemaid paiku ja suuremat osa Malai saarestikust.

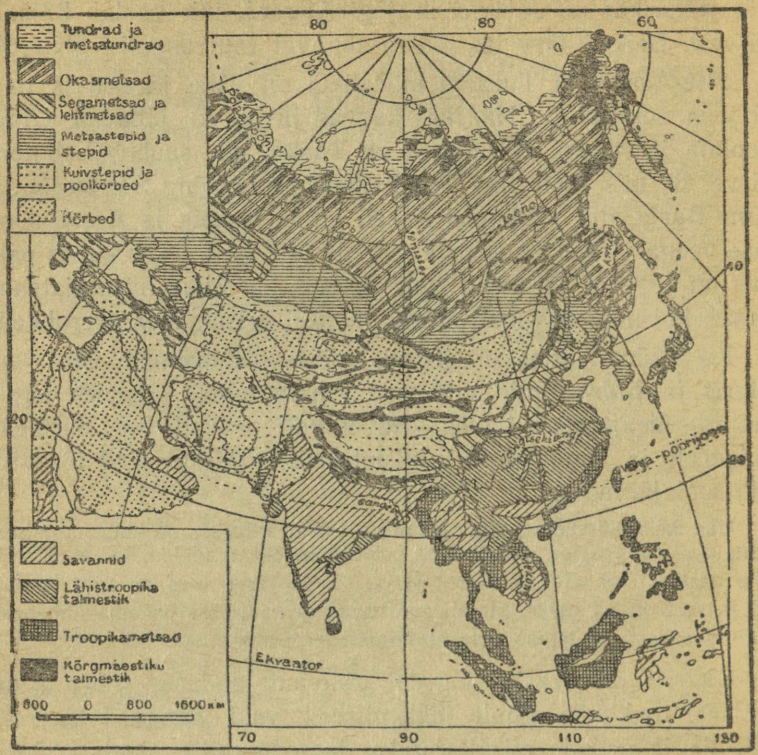


**Joon. 30. Aasia taimestik.**

Võrrelda seda kaarti sademete kaardiga (joon. 29) ja Aasia füüsilise kaardiga ning seletada, miks on Aasia kesk- ja lääneosad metsavaesed. Millised Aasia taimestikuvaldkonnad on soodsamad põllundusele?

Troopikametsades, kus puud ulatuvad sageli 60 m kõrguseni, esinevad igal sammul ikka ja jälle uued puude liigid. Nende seas on mitmed majanduslikult tähtsad palmid. Paljud palmid kannavad söödavat vilja. Saagopalmil on söödav säsi. Rannikmail kasvab rohkesti kookospalme, mille viljadest saadakse hinnalist kookosõli. Puud troopikametsas kasvavad

mitmes üksteise kohal asetsevas rindes läbipääsematute tihnikutena, mida põimivad kuni 300 m pikkused liaanid. Kõikjal võib näha epifüüt-taimi, mis kasvavad teiste puude tüvedel ja okstel, ning teiste taimede mahlu imevaid parasiit-taimi. Merede rannal levivad mangroovimetsad puudega, mille juured tõusuajal veega üle ujutatakse, mõõnaajal aga paljastuvad.

Lõuna-Aasia kuivemail aladel esinevad lehti-vahetavad troopilised metsad, mille lehestik põuaajal variseb, ja troopilised metsastepid — s a v a n n i d, mis on kas tiheda rohtkattega või inimkäte poolt üles haritud ja annavad teraviljade ning teiste kultuurtaimede rikkalikke saake. Aasia troopikametsade ja savannide mullastikuks on p u n a m u l d. Savannides leidub ka mustmullaga sarnanevaid tumedavärvilisi muldasid.

Troopikametsades ja savannides on äärmiselt palju mitmesuguseid l o o m i; ühed neist toituvad taimedest ja viljadest, teine osa on kiskja eluviisiga; paljud neist elutsevad ainult troopilises vööndis ega talu parasvööndi külmi. Sellised on näiteks inimahvlased — orangutang ja gibon, ning paksunahalised loomad — india elevant, ninasarvak ja tapiir.

Lõuna-Aasia kiskjalistest on tugevaim tiiger, kes elutseb roostikes ja bambusetihnikuis. Mürgiseid madusid, näiteks prillmadusid, kubiseb kõikjal — metsades ja savannides. Jõgedes elutsevad krokodillid. Arvutuist linnuliikidest on silmatorkavad oma sulestiku iluga faasanid, paabulinnud ja papagoid.

Hoolimata loomastiku mitmekesisusest puuduvad Lõuna-Aasias siiski hundid, rebased ja pruunkarud, kes elavad mujal Aasias, samuti ka Euroopas ja Ameerikas. Järelikult on Lõuna-Aasias eriline loomariigi valdkond.

I d a - A a s i a s — Hiinas ja Jaapanis — on looduslik taimkate säilinud ainult mägiseis paigus. Seal kasvavad suvihaljad laialehelised lehtpuud, mis kaotavad talveks lehed, koos igihaljaste kameeliate ja loorberimetsadega. Ida-Aasia tähtsa-

maks mullaks on soojemail ja niiskemail aladel punamuld, jahedamail ning kuivemail aladel kollamuld, näit. Põhja-Hiinas.

Ida-Aasia on nii tihedasti asustatud ja üles haritud, et metsikuid loomi on seal järele jäänud vähe. Need sarnanevad kas Lõuna-Aasia või ka Sise- või Põhja-Aasia loomadega. Nii esinevad Hiina mäestike orgudes paabulinnud ja faasanid, Jaapani metsades aga elutseb sabatu punasenäoline ahv makaak. Kuskil mujal maakeral ei ulatu krokodillide elamisala nii kaugele põhja kui Hiinas ja Koreas. Jaapani ojades esineb kuni 1,5 m pikkusi sisalikega sarnanevaid hiigelsalamandreid. Kõik need loomad on troopikamaade loomastiku esindajad. Kuid samas Ida-Aasias elab ka hunte, rebaseid ja karusid ning Sise-Aasiale iseloomulikke rohtla-antiloope ja mets-eesleid.

Ida-Aasia põhjaosas, Amuuri ja ta parempoolsete lisajõgede ümbruses kasvavad lehtmetsad, millede koosseisu kuuluvad tamm, jalakas, vaher jt. Seal on puud põimunud liaanide ja metsiku viinamarjaga, mis annab söödavat vilja. Mullastiku moodustavad leetunud mullad. Siinsete metsade loomastik on äärmiselt rikkalik ja meenutab ühelt poolt troopika-, teiselt poolt aga kaugeid põhjamaid. Siin elutsevad kõrvuti tiiger ja pruunkaru, leopard ja ilves, soobel ja kilpkonn. Esinevad hulgana ka metssead, metskitsed, faasanid, metskassid ja hundid.

Sise- ja Lääne-Aasia on kaetud kehvade kuivade steppide ja kõrbetega. Neist on suurimad: idas **Gobi**, keskosas **Takla-Makan** ja läänes **Araabia** kõrbe. Nõukogude Kesk-Aasias on **Kara-Kumi** ja **Kõzõl-Kumi** kõrbe. Lai steppide ja kõrbete vöönd ulatub Hingani jalamilt Punase mereni ja jätkub sealt Aafrikasse. Metsi leidub ses vööndis ainult mägede nõlvul, kus on rohkem sademeid, ja jõgedeäärseis oaasides.

Steppides kasvavad rohttaimedest aruhein ja pujud, mis

esinevad üksikute tortidena ega moodusta pidevat taimkatet. Kevadel pärast lume sulamist või pärast talviseid vihmu Iraanis ja Süürias arenevad stepitaimed kiiresti, õitsevad ja kannavad vilja. Suve algul nende varred juba kuivavad ja elu püsib ainult maa-aluseis juurikais ja mugulais ning seemneis, mis on kaetud paksu koorega. Nende steppide mullastikuks on kastan- või punapruunid mullad.

Kõrbeis on taimi veel vähem kui steppides; need on kas rohud, mis kevadel kiiresti kasvavad ja siis ruttu kuivavad, või lehitud ja väikeselehelised pika juurestikuga põõsad. Ainsaks puuks on saksaul.

Oaasides kasvavad viljapuud, näiteks õunapuud, virsikud, aprikoosid. Lääne-Aasias kasvavad ka igihaljad puud, näiteks õlipuu, Iraani lõunaosas ja Araabias datlipalm.

Sise-Aasia rohtlais elab rohkesti närilisi ja rohusööjaid kabjalisi. Talveks närilised — suslik ja ümiseja — peituvad pikemaks ajaks urgudesse ja peavad taliuinakut, kabjalised aga, näit. mets-eeslid (kulanid) ja antiloobid, hangivad endale rohtu neid steppe ainult õhukeselt katva lumivaiba alt.

Eriti rikkalik on Tiibeti loomastik. Siin on kõrgkarjamaad täiesti inimtühjad ja kabjalised hulguvad selliste karjadena, kus reisijad on loendanud mitusada ja isegi mitu tuhat pead; kõige sagedamini esinevad kulanid, antiloobid, jakid (mägiveised) ja viiksjänesed (ümisejaga sarnanevad närilised).

Lääne-Aasia steppides ja kõrbetes elab nii kabjalisi kui ka närilisi, kuid väiksemal hulgal. Mõned siinsed kiskjalised on Aafrika päritoluga, näiteks hüäänid ja šaakalid. Araabias elutseb ka lõvisid.

Kauge Põhja-Aasia on kaetud tundraga. Lõuna pool laiub taiga, kus mullastikuks on leetunud ja soomullad. Põhja-Aasia on rikas ehitusmetsast ja karusloomadest, samuti ka lindudest, kellest osa on taigas paiksed, teised aga tulevad siia suveks Lõuna- ja Lääne-Aasiast. Eriti rohkesti koguneb suveks tundrasse linde. Sealse lühikese suve

jooksul nad hauvad välja oma pojad ja lahkuvad sügise tulekul soojemaisse maadesse, lennates piki jõgesid ja mererannikuid.

Aasia on terve rea kultuurtaimede kodumaa. Siit leidis inimene esmakordselt metsikus olekus nisu, lina ja sibula. Lõuna-Aasia on riisi, suhkruroo, teepõõsa, banaani ja kurkide kodumaa, Ida-Aasia — apelsinide ja mandariinide kodu.

Aasiast põlvnevad peaaegu kõik koduloomad, keda kasvatatakse nüüd kõigis maailmajagudes. Aasia stepid on hobuse ja kaameli kodumaa. Veel praegugi leidub Sise-Aasia steppides metshobuseid. Aasiast on pärit ka suured sarvloomad — veised ja pühvlid, samuti ka lammas, kits ja siga. Tiibetis on kodunenud mägiveis — jakk, kes on kõrgmägede asendamatu veoloom, ja Indias küüruga veis — seebu; Indias ja Indo-Hiinas on inimese teenistusse rakendatud ka tugevaim loomadest — elevant.

**Harjutusi kaardil.** Kus asuvad Aasias stepid ja kõrbed? kus troopilised metsad ja savannid? kus lähistroopilised metsad?

## RAHVASTIK.

Aasia — see on äärmiste vastandite manner: siin esinevad kõrgeimad mäestikud, laialdasimad kiltmaad, eri suurusega madalikud, kuumimad ja külmimad maad, niiskeimad ja kuivimad paigad. Sedasama võib öelda ka Aasia rahvastiku kohta. Sise-Aasia kõrgeimad mäed ja laialdasimad kiltmaad on peaaegu asustamata või üsna hõredasti asustatud — tihedus on alla 10 inimese 1 km²-l; ka külmas põhjas on asustus hõre, kuumad lõunaosad aga on asustatud ebaühtlaselt.

Enamik rahvastikust elab Lõuna- ja Ida-Aasias, mussoonide valdkonnas. Eriti suur on rahvastiku tihedus Hiina ja Gangese madalikul, kus igal ruutkilomeetril elab 200 ja enam inimest.

Madalikkude soe ja niiske mussoonikliima ja viljakas mullastik võimaldavad siin rikkalikku saaki väikeselt pindalalt ja seda pealegi kaks kuni kolm korda aastas. Need madalikud on inimese poolt ammu asustatud — mäletamata aegadest peale

elavad seal paiksed põlluharijad, kes kasutavad iga jalatäit maad viljakast pinnast.

Kõrbed ja kuivstepid Sise-Aasias on vähesobivad asumiseks. Seal elavad tänapäevani laiadel aladel rändkarjakasvatajad ja ainult jõgede ning ojade ääres ja oaasides leiame paiksete elanike asulaid. Külm Põhja-Aasia on vähe asustatud. Tuhandeid aastaid elasid seal ainult rändrahvad-põhjapõdrakasvatajad ja hulkusid metsades loomapüüdjad. Alles tänapäeval, sotsialistliku ülesehituse ajal, on alanud selle ala vallutamine: puhastatakse metsi ja nende keskele tekivad haritud põllud, kaevandused, elektrijaamad ja tehased.

Aasias elab palju mitmesuguseid rahvaid. Neist on arvukaimad mongoli rühma kuuluvad rahvad. Arvult suuremad selle rühma rahvaist on hiinlased, jaapanlased ja korealased. Teise rühma moodustavad Indo-Hiina ja Indoneesia rahvad. Eri rühma keele järgi moodustavad türgi rahvad — kasahhid, usbekid, turkmeenid ja türklased.

**Indo-euroopa** rahvaste suurde rühma kuulub rida India rahvaid; siia kuuluvad ka venelased, iraanlased ja tadžikid. Araablased ja juudid moodustavad eri rühma.

Lõpuks elab Aasias veel üks arvurikas rahvaste rühm — **nagroidid;** neid esindavad Filipiinidel elavad negriitod ja Hindustani draviidid.

Üldse elab Aasias 1 miljard 160 miljonit inimest, s. o. üle poole kogu inimkonnast, kuid samal ajal Aasia rahvastiku tihedus on ainult pool Euroopa omast.

## AASIA POLIITILINE KAART.

Aasia kogu põhjapoolne osa ja Sise-Aasia lääneosa kuuluvad **Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu** koostisse.

Idas külgneb Nõukogude Liiduga Mongoolia Rahvavaba-

riik (pealinn Ulan-Bator), keda meiega seovad palju aastaid kestnud sõprussidemed; meie sõbralikuks naabriks on noor Korea rahvademokraatlik vabariik (pealinn Phönjan); ja lõpuks, röövellike välismaiste kapitalistide poolt orjastatud endise Hiina asemel omame nüüd oma suure idanaabrina meile sõbraliku Hiina Rahvavabariigi (pealinn Peking).

Aasia mandrist ida pool olevatel saartel asub **Jaapan** (pealinn Tokio), kes kuni 1945. a. esines imperialistliku riigi osas, kuid nüüd, pärast kokkuvarisemist Teises Maailmasõjas, on okupeeritud USA vägede poolt.

Lõuna pool, Filipiinide saartel, asub **Filipiinide vabariik** (pealinn Manila), endine USA koloonia, faktiliselt sõltuv ameerika kapitalist.

Veel rohkem lõuna pool, Malai saarestikus, asub **Indoneesia,** mis oli kaua Hollandi rõhumise all, kuid tõusis üles oma rõhujate vastu, moodustas sõltumatu vabariigi ja peab kangelaslikku võitlust hollandi imperialistide sõjaväe vastu, kes saavad toetust Inglismaalt ja USA-lt.

Indo-Hiina poolsaarel asuvad **Siiami** (Tai) ja **Birma** riik. Viimane oli Inglise koloonia ja ka praegu on Inglismaa tugeva mõju all. Samal poolsaarel asub Prantsusmaa koloonia **Prantsuse Indo-Hiina,** mille idaosas moodustas rahvas **Vietnami** vabariigi, kes võitleb oma iseseisvuse eest.

Lõuna-Aasia keskosas asuvad kaks Briti dominiooni — **India** (pealinn Delhi) ja **Pakistan** (pealinn Karatši). Need olid kaua Inglise kolooniad ja alles 1947. a. said omavalitsuse. Alates 1948. aastast on ka **Tseiloni** saar (samuti endine Inglismaa koloonia) Briti dominiooniks. Inglise kapital säilitab praegu veel oma mõju neis dominioonides.

Indiast ja Pakistanist loodesse asuvad kaks riiki, mis piirnevad Nõukogude Liiduga, — **Afganistan** (pealinn Kabul) ja **Iraan** (pealinn Teheran). Iraanist lääne pool, Väike-Aasia

poolsaarel, asub **Türgi** (pealinn Ankara), omades samuti ühist piiri NSV Liiduga.

Edelas asub araabia riikide rühm: Iraak (pealinn Bagdad), Süüria, Transjordaania, Saudi Araabia, juudi riik Iisrael (Palestiinas; pealinn Tel-Aviv).

## HIINA RAHVAVABARIIK.

*Pindala umbes 9,5 milj. km². Elanikke üle 460 miljoni.*

Hiina on suur riik; tema pindala on võrdne peaaegu kogu Euroopa omaga. Läänest itta, Pamiirist Vaikse ookeanini, on Hiina ulatus 5700 km. Hiina rahvastik moodustab umbes veerandi kogu maakera rahvastikust.

Hiina territoorium koosneb mitmest osast (vt. kaarti): põhiliseks osaks on **Ida-Hiina** (nimetatakse ka Päris-Hiinaks); sellega külgneb kirdes **Mandžuuria**, põhjas **Sise-Mongoolia**, läänes **Sinkiang** (Sindzjang) (ehk Lääne-Hiina) ja edelas **Tiibet**.

Hiina on vana kultuuri maa. 19. sajandil aga jäi ta Euroopast maha majanduslikult ja kultuuriliselt ning 19. saj. keskpaiku langes sõltumusse tugevamatest Euroopa riikidest, samuti ka USA-st ja Jaapanist. 1937. a. tungis Jaapan Hiinale kallale ja hõivas rea tähtsaid rajoone. Hiina rahvas tõusis üles anastajate vastu. Jaapan astus Teise Maailmasõtta liidus Saksamaaga ja ta purustati 1945. a. Jaapanlaste poolt anastatud maad sai Hiina tagasi.

Paljud Hiina rajoonid võitlesid anastajatega Hiina kommunistliku partei juhtimisel ja neil oli selles võitluses suur edu. Sõja lõppedes Jaapaniga alustas Hiina valitsus, keda juhtis kodanlik Gomindangi partei ja kes tegutses ameerika kapitali näpunäiteil, võitlust kommunistide poolt juhitud rahvahulkade vastu. See viis kodusõjani.

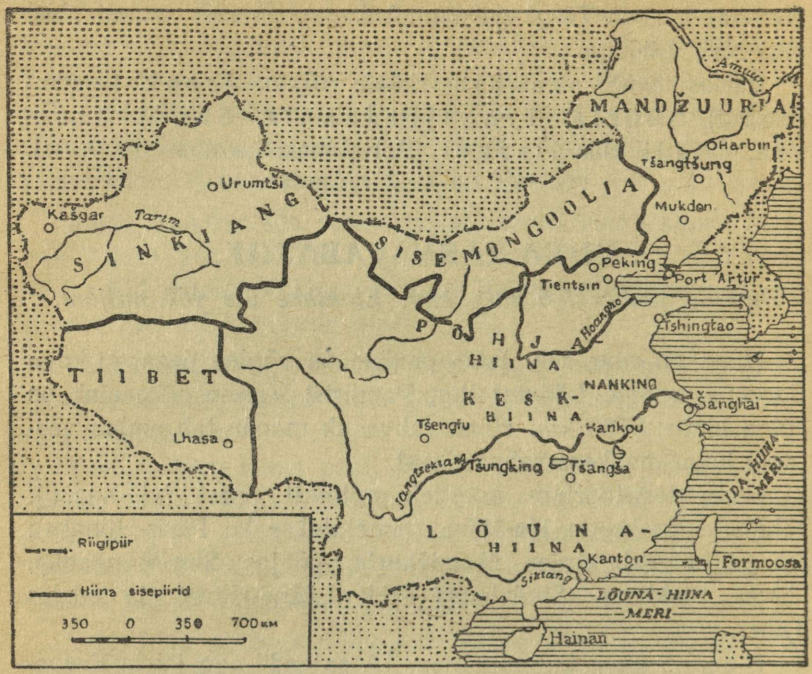


**Joon. 31. Hiina. Territooriumi koostis ja tähtsamad linnad.**
Näidata jõed, millega külgnevad Põhja-, Kesk- ja Lõuna-Hiina territoorium. Kõrvutades seda kaarti Aasia füüsilise kaardiga selgitada füüsilisel kaardil Tiibeti, Sinkiangi (Sindzjangi), Sise-Mongoolia ja Mandžuuria paiknemine.

Hiina rahvas Hiina kommunistliku partei juhtimisel purustas tema poolt loodud rahvavabastusliku armee jõududega Gomindangi väed, vabastas maa tähtsamad rajoonid ja kehtestas seal rahvavalitsuse. Hiina rahva poolt valitud esindajad kuulutasid 1. oktoobril 1949. a. välja Hiina Rahvavabariigi.

## Peamisi jooni loodusest.

Hiina territoorium on nii suur ja selle looduslikud tingimused nii erinevad, et teda tuleb vaadelda üksikute osade kaupa. Kogu territooriumi suhtes võib esitada ainult mõningaid peamisi ja üldisi jooni loodusest.

1. Põhiliselt on Hiina kõrgmaa: $^4/_5$ tema territooriumist hõlmavad kiltmaad ja mäestikud. Tema läänerajal on maailma kõrgeimad mäed. Ainult $^1/_5$ Hiina territooriumist võtavad enda alla madalikud, kus elabki rahvastiku peamine mass.

2. Suurem osa Hiinast on lähistroopilises vööndis ligikaudu samade laiuskraadide vahel kui Vahemeri. Hiina äärmine põhjaosa (Mandžuuria) asub Ukraina laiusel, äärmine lõunaosa — Sahara kõrbe laiusel. Hiina idarajoonid on mussoontuulte mõju all, mis suvel puhuvad ookeanilt ja toovad vihma, talvel puhuvad Aasia mandri sisealadelt ja toovad kuivust ning külma. Hiina lääne- ja põhjarajoonid — Tiibet, Sinkiang ja Sise-Mongoolia — on eraldatud ookeanist ja ümbritsetud kõrgete mägedega, mille tõttu mussoonid ei suuda neile mõju avaldada. Need rajoonid saavad väga vähe sademeid ja esinevad poolkõrbetena, paiguti koguni kõrbetena.

3. Hiina jõgedevõrgus paistavad silma kolm peamist jõge: **Huangho** (ehk Kollane), **Jangtsekiang** ehk Jangtse (Sinine) ja **Sikiang**. Vastavalt nende jõgikondadele jagatakse Ida-Hiina tavaliselt kolme ossa — Põhja-, Kesk- ja Lõuna-Hiinaks.

4. Hiina on rikas maavarade poolest. Tohutu suured on kivisöelademed (eriti Huangho basseinis), ülemaailmse tähtsusega on haruldaste metallide volframi ja antimoni varud, tähtsad on rauamaagi-lademed, samuti mangaani ja teiste metallide omad. Seejuures on Hiina maapõue veel puudulikult uuritud.

Kuna looduselt on Hiina üksikud osad teravasti erinevad,

siis vaatleme looduslikke tingimusi peamiste rajoonide kaupa.

Kollase mere ja Ida-Hiina mere ääres asub laialdane **Hiina madalik,** mida läbivad Huangho ja Jangtsekiang. Teda katavad viljakad settekihid. Siin valitseb mussoonikliima, tugevate vihmavalangutega kuuma suve jooksul. Madaliku lõunaosas on talv soe, põhjaosas talvemussoonide tõttu pakane. Suve lõpus tõusevad jõed mussoonivihmade tõttu üle kallaste. Need üleujutused, eriti Huangho omad, hävitavad sageli põldusid ja elamuid. Hiinlased nimetavad Huangho jõge «tuhande häda jõeks». Mõnikord üleujutuse puhul rajab Huangho endale koguni uue sängi. Nii nihkus möödunud sajandi keskel Huangho suue sel kombel 500 km põhja poole endisest asukohast. Vähemas ulatuses on Huangho muutnud oma sängi ka viimastel aastatel. Ida-Hiina madalikku katavad nisu-, riisi-, gaoljani- ja puuvillaväljad, lõunaosas esineb ka teeistandikke. Asustus on madalikul tihe. Madaliku lõunaosas on Hiina suurimad linnad ja sadamad — **Šanghai** ning **Nanking.**

Ida-Hiina madalikust läänes ja loodes tõuseb **Lössiplatoo.** See paksu l ö s s i - (kollamulla) kihiga kaetud tasandik hõlmab maaala, mis on peaaegu võrdne kogu Prantsusmaa pindalaga. Vihmade ajal kattub lössiala kleepuva kollase poriga, kuival perioodil — peenima kollase tolmuga. Lössiplatood läbib Huangho oma keskjooksul. Uhtudes lössi ja kandes selle osakesi edasi, värvub jõgi kollaseks. Kollane on vesi ka meres, kuhu Huangho suubub. Sellepärast nimetavad hiinlased Huangho jõge Kollaseks jõeks ja merd samuti Kollaseks mereks. Löss on väga kergesti uhutav ja isegi tuulest kantav. Kogu Lössiplatoo on lõigatud läbi vooluvete poolt tekitatud uhteorgudest. Nende uhteorgude nõlvadesse uuristavad peavarjuta hiinlased kodpaid eluasemeiks. Paiguti esineb seesuguseid koobas-asulaid lössiorgudes mitmete kilomeetrite pikkuselt.

Lössipinnased on väga viljakad. Kliima aga on siin põuane, sest mussoontuuled jõuavad siia nõrgenenud kujul. Põllundus

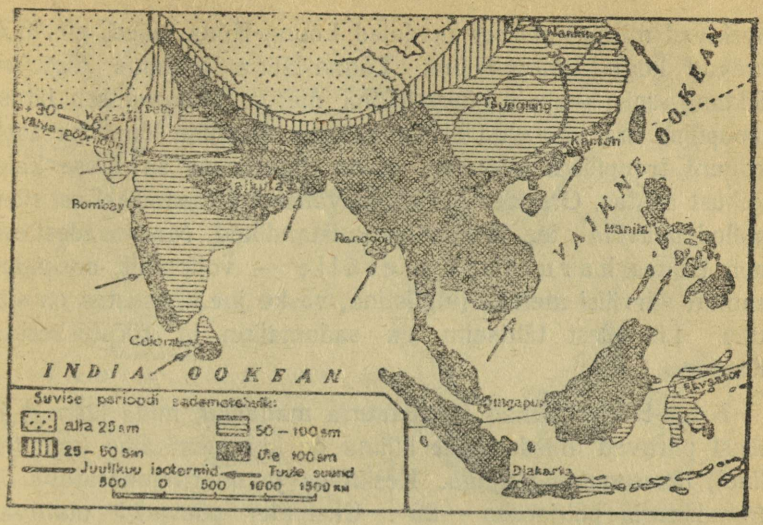


**Joon. 32. Sademetehulk ja tuulte suunad suveperioodil Kagu-Aasias.**
Kasutada seda ja järgmisi kaarte Aasia ja samuti tema üksikute maade — Hiina, India — kliima tundmaõppimisel. Panna tähele suvemussoonide suunda Hiinas ja Indias. Võrrelda seda kaarti Aasia füüsilise kaardiga. Miks on Hiina lääneosas ja Indiast põhja pool vähe sademeid?

vajab siin kunstlikku niisutust. Kasvatatakse nisu, hirssi ja gaoljani.

Lössiplatoo aladel on tohutuid kivisöelademeid.

Ida-Hiina madalikust lääne pool, Jangtsekiangi keskjooksul, asuvad **Setšhuani mäed,** mille keskel on suur nõgu. See on viljakas ala lähistroopilise mussoonikliimaga. Sooja talve tõttu saadakse siin kaks lõikust aastas, kuid talvised külvid vajavad kunstlikku niisutust. Maavaradest esineb Setšhuani mägedes kivisütt, rauamaaki, kulda, naftat, soola.

Aastail 1936—1945, mil jaapanlased olid okupeerinud Ida-Hiina madaliku, olid Setšhuani mäed peamiseks tugialaks sõjas jaapani anastajate vastu. Neil aastail kasvas siin üles tööstus.

Ida-Hiina madalikust ja Setšhuani mägedest lõuna pool

kerkivad mitmes suunas madalad **Lõuna-Hiina mäed,** mis hõlmavad kogu Lõuna-Hiina. Lõuna-Hiina peamine jõgi on Sikiang, mis suubub Lõuna-Hiina merre. Siin valitseb lähistroopiline mussoonikliima, kuna äärmine lõunaosa asub koguni troopilises vööndis. Hiina lõunaosas saadakse kaks lõikust aastas. Orgudes ja mägedevahelistel tasandikel on riisipõllud, puuvilla-, tee- ja suhkruroo-istandikud. Maavaradest esineb lõunas haruldasi metalle — volframit, antimoni, samuti värvilisi metalle (inglistina, vaske jne.). Asustus on siin tihe. Linnadest tähtsaim on sadamalinn ja tööstuskeskus **Kanton.**

Kirde-Hiina hõlmab **Mandžuuria madaliku,** mida läänest ja idast piiravad mäed. Selle kliima on kontinentaalne (mandriline), mussoonide mõjuga. Keskmine jaanuaritemperatuur on Mandžuuria põhjaosas —28°. Üksikutel päevadel ulatuvad pakased —40° kuni —45°-ni. Lund sajab vähe. Suvi on siin kuum ja vihmane. Mandžuuria madalik on stepp, mis ülesharituna on muudetud põlluks, nisu, sojaoa, riisi ja teiste kultuuridega.

Mäed ja kõrgustikud, mis ümbritsevad Mandžuuria madalikku, on kaetud okasmetsadega (seedrid, lehised, kuused, nulud).

Mandžuuria madaliku põhjaosas voolab **Amuur** ja idas Amuuri lisajõgi **Ussuuri.** Need jõed on Hiina piiriks Nõukogude Liiduga. Amuuri teine lisajõgi on läbi Mandžuuria voolav **Sungari.** Mandžuuria jõed, erinevalt Hiina teiste osade jõgedest, külmuvad mõneks kuuks. Üleujutused on neil kaks korda aastas: kevadel jää ja lume sulamisel ning sügisel mussoonivihmadest.

Maavaradest omab Mandžuuria kivisütt, põlevkivi ja rauamaaki.

Hiina ülejäänud osad on poolkõrbelised tasandikud kuiva,

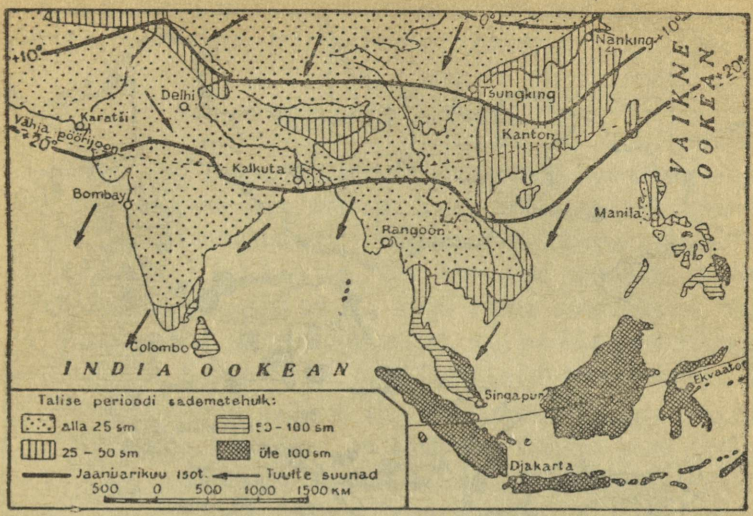


**Joon. 33. Sademetehulk ja tuulte suunad talveperioodil Kagu-Aasias.** Kõrvutades seda kaarti eelmisega (joon. 32) panna tähele erinevusi suvise ja talvise sademetehulga vahel. Panna tähele talvemussoonide suunda. Seletada talviste sademete vähesuse põhjust.

teravalt kontinentaalse kliimaga. Kohati läbivad neid tasandikke kõrged mäed.

Hiina põhjaosa (Mandžuuriast läänes), mida nimetatakse **Sise-Mongooliaks**, asetseb Gobi kiltmaal. Gobi on poolkõrbe, mis paiguti läheb üle liivakõrbeks.

Piki Gobi kiltmaa lõunaserva kulgeb enam kui 2000 km pikkuselt Suur Hiina müür. See on ehitatud enam kui kaks tuhat aastat tagasi Hiina kaitsmiseks sõjakate naabrite, rändrahva mongolite kallaletungide eest. Müür kujutab endast muldvalli, mis on väljastpoolt vooderdatud kividega. Sellel on palju vahitorne, kust valvurid jälgisid vaenlasi.

Lääne-Hiina ehk Sinkiang (Sindzjang) kujutab endast kaht suurt nõotaolist tasandikku, mida lahutab kõrge Tienšani mäestik («taevamäed»). Siin saavutavad mõningad tipud kuni 7 km kõrguse üle merepinna ja on kaetud igilume ning liustikega. Tienšani mäestik jätkub ka Nõukogude Liidus — Kirgiisias, ühinedes Pamiiri mägedega. Sinkiangi mägedega

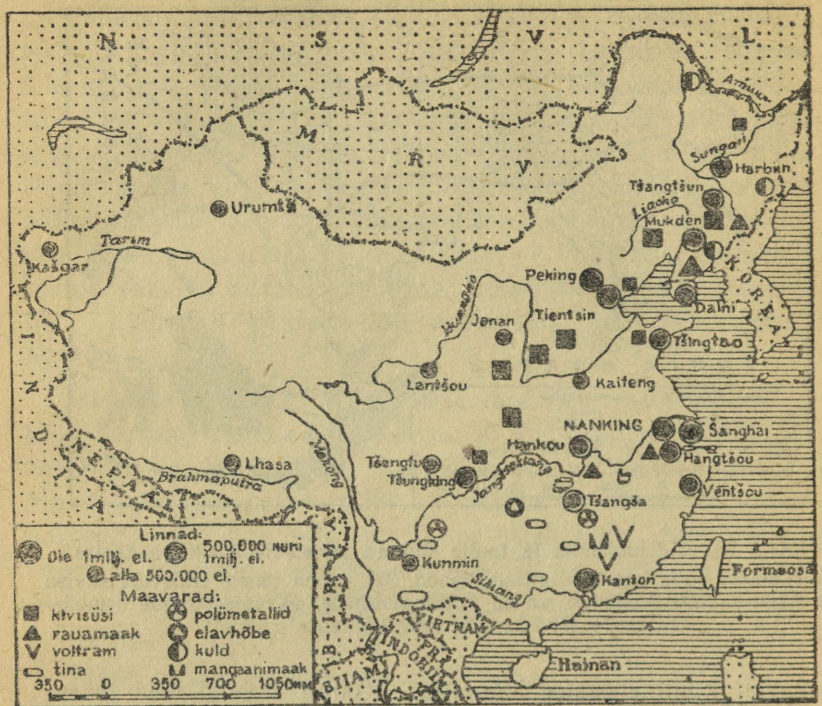


**Joon. 34. Hiina. Tähtsamad linnad ja maavarad.**

Näidata Hiina linnad, kus on elanikke üle miljoni. Millised linnad asuvad Jangtsekiangi orus? Leida tähtsamad inglistina ja volframi leiukohad Hiinas. Kus paiknevad Hiinas kivisüsi ja rauamaak?

palistatud tasandikel valitsevad kuivstepid ja kõrbed. Sinkiangi lõunaosas on suur kõrbe liivaluidetega (Takla-Makan). Poolkõrbete ja kõrbete foonil eralduvad oaasid jõgede kallastel, mida toidavad mäeahelike igilumed.

Hiina edelaosas on kõrgeim kiltmaa **Tiibet** (3—5 km üle merepinna). Põhjast piirab seda Kuenluni mäeahelik, lõunast maakera kõrgeim mäestik **Himaalaja.**

Gobi, Sinkiangi ja Tiibeti kuivsteppides tegeleb sealne hõre rahvastik peamiselt rändkarjandusega, kasvatades peamiselt lambaid ja hobuseid,

osalt ka kaameleid, Sinkiangis ja Tiibetis ka jakke (pikakarvalisi veiseid). Paikne rahvastik jõgede kallastel tegeleb põllundusega.

## Rahvastik ja linnad.

Hiinas elab peaaegu veerand maakera rahvastikust — üle 460 milj. inimese (see arv on ligikaudne, sest rahvaloendusi Hiinas ei ole korraldatud). Valdava massi Hiina rahvastikust moodustavad h i i n l a s e d, kes kuuluvad mongoli rahvaste rühma. Teisi rahvaid on $^1/_{20}$ kogu Hiina rahvastikust. Need on m o n g o l i d (Sise-Mongoolias), t i i b e t l a s e d (Tiibetis), u i g u u r i d, k a s a h h i d ja k i r g i i s i d (Sinkiangis).

Hiina rahvastik paikneb riigi territooriumil väga ebaühtlaselt: Ida-Hiina madalikul on keskmine tihedus kuni 200 elanikku ühel ruutkilomeetril, kuid samal ajal mägistes poolkõrbelistes rajoonides tuleb ühele ruutkilomeetrile 1—2 elanikku.

Hiina rahvastiku valdav mass elab maalistes asulates ja tegeleb põllumajandusega.

Hiinas on rida suuri linnu, mis enamikus asuvad rannikuvööndis. Üle miljoni elanikuga on neist viis: **Šanghai**, **Peking** (Beiping), **Tjandzin** (Tientsin), **Kanton** ja **Nanking**. Linnadest, kus elanikke on poolest miljonist kuni miljonini, tuleb mainida järgmisi: **Tšungtsing** (Setšhuani mägises rajoonis), **Hankou** (Jangtsekiangi keskjooksul) ja **Mukden** (Mandžuurias).

Kauges minevikus oli Hiina kultuursemaid maid.

Mõni aastatuhat enne meie ajaarvamist, mil Euroopa elanike majandus oli primitiivsel tasemel, arenesid Hiinas põldude kunstlik niisutamine, riisi ülimalt hoolikas kultuur, siidiussi-kasvatus, siidkangaste viimistlemine, metallide töötlemine, portselannõude tootmine jne. Kompassi ja püssirohu leiutasid esimestena hiinlased. Ent rahva kestev rõhumine valitsevate klasside ja vallutajate poolt ning hiina töötajate kerjuslik seisund viisid Hiina kultuurilisele ja majanduslikule

mahajäämusele hilisemal ajal. Alates 19. sajandi keskelt suurendas välismaise kapitali surve seda mahajäämust veelgi.

Kirjaoskuse levik on veel vähene. Oluliseks takistuseks kirjaoskuse levikule on see, et hiina kiri ei rajane tähestikule, vaid hieroglüüfidele, s. o. märkidele, mis tähistavad terveid sõnu. Hieroglüüfe on väga palju ja kõiki neid meeles pidada väga raske. Kirjutatakse hieroglüüfe (alustades lehekülje paremast servast) ülalt alla, tulpadena.

Käesoleval ajal valmistutakse hiina kirja põhjalikule lihtsustamisele.

Hiinlase riietus koosneb tumesinisest sitsist valmistatud laiade käistega jakist ja samasugustest pükstest. Naised riietuvad peaaegu sarnaselt meestega.

Maju ehitatakse Hiina põhjaosas savist ja puust, lõunaosas bambusest. Ainult suurtes linnades on euroopalikke maju. Mööblit on hiinlaste majades vähe. Magavad hiinlased mattidel. Süüakse puupulgakeste abil. Rahva peamiseks toiduks on teraviljasaadused (riis, hirss, sorgo) ja aedviljad.

Paljudes Hiina linnades on säilinud linnamüürid, mis ehitati juba ammustel aegadel kaitseks sõjaliste kallaletungide vastu.

Lössiplatool, nagu mainitud, on kujunenud suuri asulaid koobaselamuist, mis on kaevatud uhteorgude veerudesse.

Sise-Mongoolia ja Sinkiangi poolkõrbetes, osalt ka Tiibetis, elavad karjakasvatajad-rändajad vildist telkides.

### Peamisi jooni majandusest.

Noor Hiina Rahvavabariik korraldab põhjalikult ümber oma majandust. Maa on vabanenud reaktsioonilise hiina kodanluse ja välismaiste imperialistide valitsemise alt, kes takistasid tööstuse arengut.

Mitmes vabastatud rajoonis (Mandžuuria, Põhja-Hiina) teostatud maareform purustas sunnismaisuse igandid. Mõisnike

maa on võõrandatud ja jaotatud maata ja vähese maaga talurahvale. Viimase kahe aasta jooksul on maad saanud enam kui sada miljonit hiina talupoega. Nii likvideeritakse hiina talupoja maatus ja vaesus, mis teda varem sundis rentima maad mõisnikult, kes rendina röövis temalt poole või koguni kaks kolmandikku saagist.

Hiina vabastatud territooriumil keeb hiina rahva loominguline töö, korraldatakse kommunistliku partei juhtimisel ümber oma majandust.

Hiinas etendab veel seni peamist osa põllumajandus. Väikeste maalapikeste harimine hiina talupoja poolt toimub enamikus käsitsi — labida ja kõplaga. Seesugust maaharimist, mis sarnaneb peenarde tegemisega aias, nimetataksegi peenrapõllunduseks. Rahvavalitsus abistab kõigiti talupoegi, rakendades kõiki abinõusid põllumajanduse tehnika tõstmiseks.

Ida-Hiina põhjaosas ja Mandžuurias kasvatatakse riisi, nisu, sojauba, hirssi ja gaoljani. Kesk- ja Lõuna-Hiinas on tähtsamaiks kultuurideks riis, puuvill, tee, äärmises lõunas suhkruroog. On levinud ka aia- ja puuviljakultuurid, eriti mandariinid, apelsinid ja sidrunid.

Poolkõrbete rajoonides on arenenud rändkarjandus; peetakse lambaid, hobuseid, jakke (pikakarvalisi veiseid), kaameleid. Põllundust esineb seal ainult oaasides, kus kasutatakse kunstlikku niisutust.

Hiinas on mitmesuguste tööstuslike toorainete tohutuid varusid, kuid tööstus oli valitseva välismaise kapitali ja Gomindangi reaktsioonilise poliitika müüdavuse tõttu arenenud nõrgalt. Kivisöe varude suhtes kuulub Hiinale üks esikohti maailmas. Ka mitmesuguste maakide varud on suured.

Kuid tehaseid, mis valmistaksid masinaid ja metalltooteid, on Hiinas veel mittepiisavalt.

Kõige rohkem on tekstiilvabrikuid, mis valmistavad kangaid

hiina puuvillast ja siidist. Need vabrikud on koondunud Šanghaisse, aga ka Tjandzini, Hankousse ja Kantoni.

Hiinas on säilinud palju väikesi tööstusettevõtteid: miljonid käsitöölised linnades ja külades koovad käsitelgedel kangaid, õmblevad riideid, valmistavad jalatseid jne.

Hiina rahvavalitsus on võtnud endale ülesande lühima ajaga likvideerida oma maa mahajäämus. Edukalt toimub seniste raudteede, kaevanduste, vabrikute ja tehaste taastamine ja uute ehitamine.

Ehitatakse üles uut, ühtset, sõltumatut ja õitsvat demokraatlikku Hiinat.

### Poliitiline kord.

Hiina rahvaarmee poolt reaktsioonilise kodanluse, mõisnike ja välismaiste kapitalistide valitsuse alt vabastatud Hiina on 1949. aastast rahvademokraatlik vabariik. Riiklik võim Hiinas kuulub rahvale, eesotsas töölisklassiga. Vabariigi kõrgeimaks organiks on Kesk-rahvavalitsuse Nõukogu.

Hiina Rahvavabariigi poliitilises elus ja tema valitsusorganeis on esindatud mitu poliitilist parteid. Juhtivat osa etendab Hiina kommunistlik partei, kes organiseeris rahvaarmee ja äratas üles rahva võitluseks jaapani anastajate ja hiina reaktsionääride vastu. Hiina kommunistliku partei ja Kesk-rahvavalitsuse juht Mao-Tse-Dung on hiina rahva üldtunnustatud ja armastatud juhiks. Kommunistlik partei viib Hiina tema majanduse ja kultuuri õitsengule, sotsialismi ülesehitamisele.

## MONGOOLIA RAHVAVABARIIK.

*Pindala — 1,5 milj. km². Rahvastik — umbes 1 miljon inimest.*

Mongoolia Rahvavabariik hõlmab Mongoolia kiltmaa põhjaosa, mida nimetatakse ka **Gobi** kiltmaaks. Ta piirneb Nõukogude Liiduga ja Hiinaga. Mongoolia kliima on kuiv, järsult

kontinentaalne. Suuremalt jaolt kujutab ta endast poolkõrbelist, kareda kuiva rohuga steppi, mis paiguti läheb üle kiviseks, paiguti liivaseks Gobi kõrbeks. Ainult põhjas ja maa läänеosas kerkivate Mongoolia Altai ja Hangai mäestiku nõlvadel on rohkem sademeid ja kasvavad okasmetsad. Hangailt saab alguse **Selenga** jõgi, mis suubub Baikali järve NSV Liidu maa-alal. Selenga kaudu toimub aurikuühendus Mongoolia ja Nõukogude Liidu vahel.

Mongoolias on rohkesti maavarasid: kivisütt, soola, rauda, vaske, kulda. Neid on veel vähe uuritud.

Mongoolia Rahvavabariigi rahvastik koosneb mongolitest. 1921. a. kujunes Nõukogude Vene kaasabil rahvarevolutsiooniline valitsus, 1924. a. aga sai Mongoolia rahvavabariigiks. See on eri tüüpi demokraatlik vabariik: tema areng kulgeb mittekapitalistlikku rada. Kõrgeimaks vabariigi võimuorganiks on üldise hääletamise teel valitav Suur Huraal (nõukogu).

Mongoolia pealinn on **Ulan-Bator.**

Peamist osa rahvamajanduses etendab rändkarjapidamine— lammaste, kaamelite, hobuste ja teiste koduloomade kasvatamine ning ka karusloomade küttimine. Mongoolia karjakasvatajaid (araate) ja küttijaid ei ekspluateeri vürstid ja kaupmehed, nagu see oli varem, vaid nüüd nad töötavad iseenda jaoks. Palju on tehtud karjakasvatuse tõstmiseks: on korraldatud veterinaarabi, varutakse heina põudade või lumetuiskude puhuks, kaevatakse kaevusid loomade jootmiseks, ehitatakse loomadele ulualuseid pakaseperioodiks. Mongoolia Rahvavabariigis on ehitatud esimesed vabrikud ja tehased, areneb tööstuskooperatsiooniks ühendatud kodutööndus. On tehtud edusamme ka kultuuri alal. Suurt abi Mongooliale osutab Nõukogude Liit.

# KOREA.

*Pindala — 221 000 km². Rahvastik — 30,0 milj. inimest.*

Korea rahvademokraatlik vabariik hõlmab Korea poolsaare, mis ulatub välja Aasia idarannikult, Kollase mere ja Jaapani mere vahel. Põhjas piirneb Korea Nõukogude Liiduga ja Hiinaga.

Jaapan anastas Korea 1910. a. ja muutis ta oma koloniaks. Jaapani lüüasaamine Teises Maailmasõjas viis ka Korea vabastamiseni Jaapani surve alt. Nõukogude armee vabastas Põhja-Korea, USA väed — Lõuna-Korea. Vabastatud Koreas arenes rahvaliikumine ja moodustati rahvademokraatlik vabariik. Nõukogude Liit kutsus ära oma väed Põhja-Koreast, Lõuna-Koreasse aga jäid edasi Ameerika väed, kes ei lase rahvademokraatlikul valitsusel kehtestada oma võimu riigi lõunapoolses osas.

Maa-alalt on Korea pisut väiksem Inglismaast. Elanike arvult ületab ta Poola.

Korea looduslikud tingimused on mitmekesised. Pinnaehitus on peamiselt mägine. Põhjas laotuvad mäed läänest itta, riigi muus osas põhjast lõunasse. Nende idanõlvad langevad järsult Jaapani mere poole, läänenõlvad aga laskuvad laugelt, muutudes tasandikeks.

Korea asub mussoontuulte alal. Suvi on siin kuum ja vihmane, sest suvemussoonid puhuvad merelt. Talv on võrdlemisi külm, sest talvemussoonid puhuvad mandrilt ja toovad külma ning kuiva õhku. Keskmine jaanuaritemperatuur on 0° lõunas ja —6° kuni —16° põhjas. Korea maastikus valitsevad mägimetsad, mida on tugevasti hõrendatud röövraietega.

Jõgesid on Koreas palju, enamikus mägijõed, mis on tähtsad energia-allikaina. Põhja-Koreas on jõgedele ehitatud juba rida elektrijaamu.

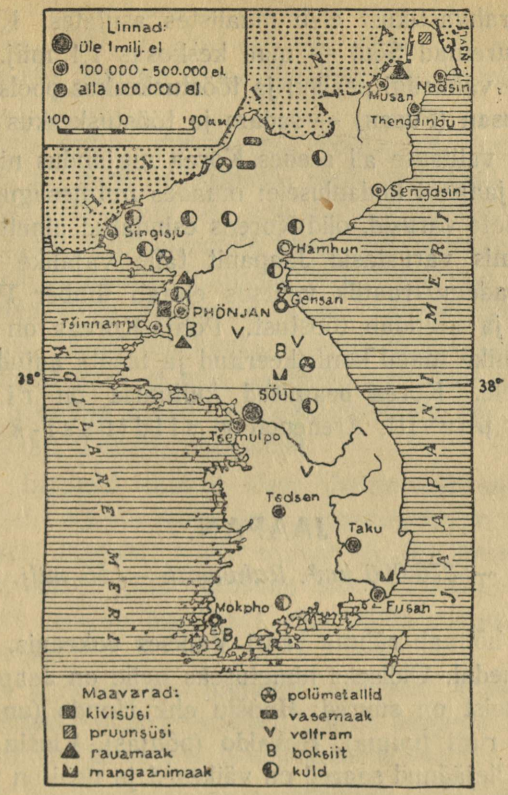


**Joon. 35. Korea. Tähtsamad linnad ja maavarad.**
Näidata Korea suuremad linnad. Millises Korea osas on enamik maavarade leiukohti?

Koreas leidub mitmesuguseid maavarasid — kulda, hõbedat, rauda, värvilisi metalle, kivisütt.

Korea rahvastik koosneb peaaegu tervikuna korealastest. Tihedamini asustatud on rannikurajoonid. Peaaegu

$^6/_7$ Korea rahvastikust elab maalistes asulates. Korea linnadest on suuremad **Söul** — maa keskosas 1,1 milj. elanikuga; **Phönjan** — vabariigi pealinn ja tööstuskeskus poolsaare loodeosas, ja **Pusan** (Fusan) — sadam ja tööstuskeskus kagus.

Jaapani valitsuse all arenes Korea majandus nii, nagu see oli vajalik jaapani kodanlusele: omades mitmesuguste tööstuslike toorainete varusid, olid Koreas esindatud ainult need tööstusharud, mis varustasid Jaapanit talle vajalike kaupadega. Nüüd rahvademokraatlik valitsus ehitab ümber Põhja-Korea majandust ja arendab tööstust. Põhja-Koreas on jaapani ja korea mõisnike maad konfiskeeritud ja tasuta antud üle maata talupoegadele. Korea peamised kultuurid on r i i s, o d e r, s o j a u b a, p u u v i l l. Arenenud on s i i d i u s s i - k a s v a t u s.

## JAAPAN.

*Pindala — 370 000 km². Rahvastik — 80 milj. inimest.*

Jaapan hõlmab rühma saari Vaikses ookeanis, Aasia idaranniku lähedal. Üldiseks nimetuseks neile on Jaapani saarestik. Neli neist on suured: **Honšiu** ehk Hondo (on suurim ja moodustab riigi tuuma), **Hokaido** (põhjas), **Kiušiu** ja **Šikoku** (lõunas). Ülejäänud saared on väikesed ja neid on väga palju.

Geograafiliselt asendilt meenutab Jaapan Inglis-maad, asudes saartel külmumatus meres, mandri lähedal. Ent majanduslikult on nende asendeil oluline erinevus: Briti asub Atlandi ookeani sellises osas, kus 16. sajandist peale algas elav laevaliiklus, mis lubas inglise kaupmeestel lülituda maailmakaubandusse ja koguda suuri kapitale; Jaapanil selline eelis puudus: sel ajal, kui merekaubandus (koos ülemeremaade riisumise ja meriröövigа) oli kiire rikastumise allikaks, oli Vaikne ookean kaugel maailma kaubateedest ja ka tänapäeval on laevasõit Jaapani rannikute lähedal o-na veoste käibelt kaugel taga laevaliiklusest Inglismaa rannikute lähedal.

Teise Maailmasõja eel oli Jaapan üsna tugev imperialistlik riik. Ta oli anastanud rea koloniaid ja ekspluateeris Hiinat.

Jaapani valitsevad klassid unistasid kogu Aasia allutamisest oma võimule. 1937. a. alustasid nad sõda Hiina vastu ning 1941. aasta viis Jaapani Teise Maailmasõtta fašistliku Saksamaa poolel.

Nõukogude armee purustavate löökide all Jaapan kapituleerus 1945. a. Kõik jaapanlaste poolt anastatud territooriumid vabastati. NSV Liit sai tagasi Lõuna-Sahalini ja Kuriili saared. Jaapani territooriumile viidi USA sõjaväed teostama pikaajalist okupatsiooni. Liitlasriigid on teatanud oma kavatsusest juurida välja Jaapanist fašism ja kehtestada demokraatlik kord. Kuid hoolimata rahvaliikumise tugevast tõusust jaapanlaste seas ei luba Jaapanis peremehetsevad ameeriklased ei poliitilise korra demokratiseerimist ega ka majanduse põhjalikku ümberkorraldamist.

**Mered.** Jaapanit uhuvad idast Vaikne ookean ja läänest Jaapani meri. Kiušiu saar oma lääneranniku ga ulatub Ida-Hiina merre. Jaapani saari eraldab Korea poolsaarest lai **Korea väin,** milles asub Tsušima saar. Honšiu, Kiušiu ja Šikoku saart eraldab üksteisest väin, mida nimetatakse Jaapani sisemereks.

Jaapanit ümbritsevais meredes esinevad tõus ja mõõn. Tugevad tormid on siin sagedad. Ainult Jaapani sisemeri on kaitstud tormide ja suurte ookeanilainete eest.

Jaapani randjoon on väga tugevasti liigestatud. Kogu maal pole punkti, mis oleks merest kaugemal kui 100 km. Jaapani rannikul on külluses soodsaid lahti, kuhu on rajatud sadamad. Tähtsamad sadamad Honšiu saarel on **Kobe** (sisemerel) ja **Jokohama** (Vaikse ookeani ääres). Kiušiu saarel on tähtsamaks sadamaks **Nagasaki** ja Hokaido saarel **Hakodate** sadam.

**Pinnaehitus.** Jaapani saared on mägised (ligi $^7/_8$ maast on kaetud mägedega). Jaapani mäed on võrdlemisi noored kurrutised. Kuid vooluvete kestval ja tugeval purustaval toimel on

nende piirjooned muutunud pehmeks ja nende kõrgus vähenenud. Nende nõlvad on sageli lauged ja tipud ümardunud. Jaapani kõrgeim tipp **Fudžijama** tulemägi ulatub 3800 m üle merepinna. Paljud teised tipud, enamikus samuti vulkaanid, küünivad enam kui 2000 m kõrgusele. Ent enamiku Jaapani mägede kõrgus on alla 2000 m. Igilund ja liustikke Jaapani mägedes ei ole. Mägesid katavad mets ja võsa. Eriti suuri metsi esineb Hokaidol ja Honšiu põhjaosas.

Jaapani põhjapoolsel saarel Hokaidol kerkivad mäed kahes ahelikus: läänest itta ja põhjast lõunasse; ristudes saare südamikus, moodustavad nad mägede sõlme.

Honšiu saarel laotuvad mäed põhjast lõunasse kolme rööpse ahelikuna. Neid eraldavad sügavad orud. Keset saart koonduvad mäeahelikud sõlmeks, kust edasi jätkuvad edelasse. Suur Alang läbib mägede sõlme ja kogu saart Jaapani merest kuni Vaikse ookeanini. Honšiu keskosas asub Fudži ahelik oma kõrguselt ja ilult silmapaistva Fudžijama vulkaaniga. Sellele tipule kuulub jaapanlaste eriline austus.

Mägised on ka mõlemad lõunapoolsed saared, Kiušiu ja Šikoku.

Erinevalt teistest mägistest maadest, näiteks Šveitsist, Austriast, Jugoslaaviast, meie Kaukaasiast, kus inimasulad paiknevad ka kõrgel mägedes, on Jaapani mäed peaaegu asustamata. Välja arvatud lõunapoolsed nõlvad, on inimesi mägedes harva. Ei kasutata neid ka karjamaadena. Seevastu eelmäestikud ja orgude madalamad osad on tihedasti asustatud. Madalamatele mäenõlvadele on rajatud astmelisi väljakuid — terrasse, mida kasutatakse riisipõldude ja viljapuuaedadena.

M a d a l i k e n a esinevad Jaapani saartel ainult kitsad rannaribad. Suurim madalik on Honšiu idaranniku keskosas. Siin asub Jaapani pealinn Tokio. Jaapani madalikel on asustus väga tihe ja siia on koondunud valdav osa rahvastikust.

Siin on kogu pinnas jaotatud pisitillukesteks põllulapikesteks, millel kasvatatakse riisi ja teisi kultuure.

Jaapan asetseb piirkonnas, kus looduse sisejõudude tegevus on väga tunduv. Suure arvu kustunud vulkaanide kõrval on Jaapanis 35 tegevat vulkaani, neist suur osa Honšiu keskosas. Pursked on sagedad. Väga tihti esineb Jaapanis maapinna kõikumisi, maavärinaid.

Maavärinaid on aastas mitusada, nii et kogu riigi kohta tuleb keskmiselt üks-kaks maavärinat päevas. Seejuures tugevaid maavärinaid on kõigest kord 6—7 aasta kohta. Nende tulemuseks on tohutud purustused ja hädad. Nii purustas 1923. a. maavärin Jaapani pealinna Tokio ja sadamalinna Jokohama. Tugevad maa-alused tõuked vapustasid mitte ainult rannikumadalikku, millel need linnad asuvad, vaid ka merepõhja, mis tekitas «merevärina»: hiiglasuured merelained sööstsid rannikule ja uhtusid ära tuhanded inimesed ja hooned. 1923. a. maavärina ajal hukkus üle 170 000 inimese.

**Kliima.** Ümbritsetuna ookeanist ning asudes subtroopilises vööndis, sooja Kuro-Šivo merehoovuse lähedal, samuti allutatuna mussoontuulte mõjule on Jaapani territooriumil suuremas osas niiske subtroopiline kliima. Ainult Jaapani põhjapoolne saar Hokaido ja Honšiu saare kirdeosa, mille lähedalt möödub põhjast tulev külm Oja-Šivo merehoovus, omavad parajat kliimat: suvi pole seal kuum, talv on pakaseline, lumi püsib kaua ja jõed külmuvad. Muul osal Honšiul on suvi kuum ja vihmane; suvemussoonid, puhudes ookeanilt, toovad juunis-juulis tugevaid vihmavalanguid. Talv on siin võrdlemisi soe, ka talvised sademed langevad vihmana ja ainult harva lumena. Jaapani äärmises lõunaosas — Kiušiul ja Šikokul ning neist lõunapoolsemail väikestel saartel on kliima lähedane niiskele troopilisele kliimale.

Suve- ja talvemussoonide vahetumisel, s. o. sügisel ja kevadel esineb Jaapani rannikuil tugevaid torme — taifuune.

Taifuunid hävitavad merel palju laevu, purustavad sadamais seadmeid (muule, kaisid, ladusid) ning külades ja linnades maju, hävitavad saaki põldudel ja aedades.

**Taimestik.** Taimestik Jaapanis on rikkalik. Üle poole maast on metsa all, mis katab mägede nõlvu. Eriti palju on metsa Hokaidol ja Honšiu põhjaosas. Jaapani iseloomulikumaiks puudeks on okaspuudest krüptomeeria (jaapani seeder), mis kasvab kuni 40 m kõrgeks ja läbimõõdus saavutab kuni 2 m, jaapani mänd, küpress, nulg, lehtpuudest kask, pöök, haab, jaapani kirss. Krüptomeeria ja küpress annavad väga vastupidavat puitu hoonete, sildade ja laevade ehitamiseks. Haab annab parimat puitu tuletikkude tootmiseks.

Jaapani kirss, erinevalt euroopa omast, annab mittesöödavat vilja, kuid ta on jaapanlase armastatuim puu. Õitsedes aprillis, kattub jaapani kirss ilusate ja õrnade roosade õitega, ning sel ajal miljonid inimesed külastavad arvukaid kirsisalusid.

Mägede jalameil ja tasandikel kasvab igihaljaid loorbereid ja esineb bambusetihnikuid (bambus kuulub kõrreliste hulka).

19. sajandi vene kirjanik Gontšarov (oma teoses «Fregatt Pallada») kirjutas bambusest: «Ma ei tea, millega meil võrrelda bambust kasu suhtes, mida ta toob seal, kus ta kasvab. Temast ehitatakse aedu, majade seinu, paate, valmistatakse mitmesuguseid nõusid ja kõikvõimalikke pisiesemeid, lehvikuid, jalutuskeppe jne.» Bambusest tehakse ka veejuhtmeid ja kanalisatsiooni-torusid.

Jaapani äärmises lõunas, kus kliima on juba lähedane troopilisele, kasvavad palmid.

**Jõed.** Jõgesid on Jaapanis väga palju. Nad on kiirevoolulised ja rohkete sademete tõttu veerikkad, kuid lühikesed. Paljudel neist on kärestikke ja jugasid. Enamik Jaapani jõgesid (peale Hokaido saare omade) ei külmu. Suve lõpus, mussoonivihmade ajal, täituvad jõgede sängid ja tõusevad laialt üle kallaste. Üldiselt Jaapani jõed pole laevatavad, kuid nad on energiaallikaks paljudele neile ehitatud elektrijaamadele.

**Maavarad.** Maavaradelt pole Jaapan rikas. Kiušiu põhja-

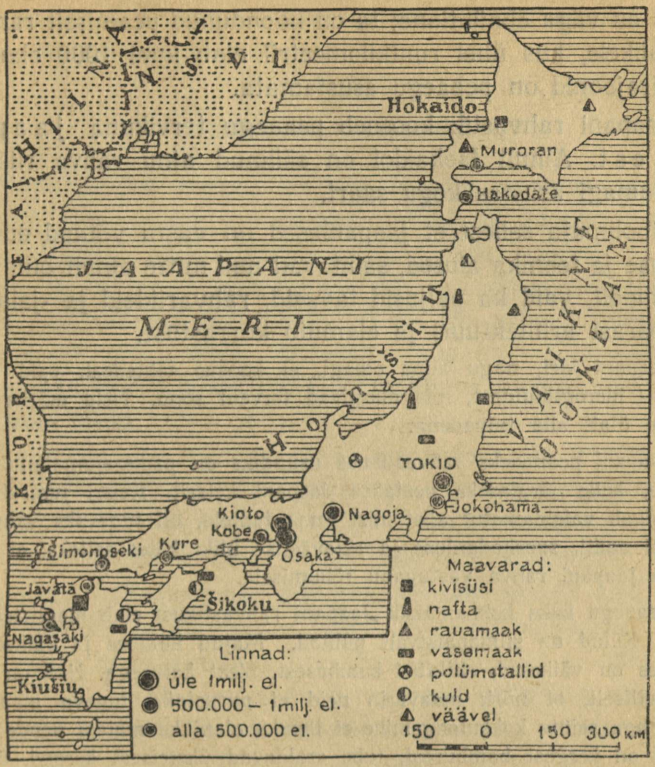


**Joon. 36. Jaapan. Tähtsamad linnad ja maavarad.**
Näidata Jaapani neli peasaart. Millisel saarel ja missuguses osas asuvad Jaapani suured linnad? Kus asuvad tähtsamad söe, nafta ja vase leiukohad?

osas ja Hokaidol on väikesi pahtlaid madalakvaliteedilise kivisöega; on veel väikesi naftapahtlaid ja vasemaagi lademeid.

### Rahvastik ja linnad.

Jaapani rahvaarv on üsna suur (80 milj. inimest), ületades Briti elanike arvu poolteisekordselt. Rahvastiku paiknemine

riigis on väga ebaühtlane; ta on koondunud peamiselt rannikumadalikele, kus ühel ruutkilomeetril elab kuni 1000 elanikku. Mägirajoonid on peaaegu asustamata.

Jaapani rahvastik koosneb peaaegu tervikuna jaapanlastest. Ainult Hokaidol on säilinud ainu rahva riismeid, kes kunagi asustas kogu saart.

Hoolimata sellest et jaapanlased on vastu võtnud euroopa teaduse ja tehnika alused, säilitavad nad mitte ainult oma kirja ja usundit, vaid ka paljusid tavasid, rahvariideid ja -jalatseid, omapärast arhitektuuri ja elamute korrastust.

Jaapani kiri, nagu hiina omagi, ei koosne tähtedest, vaid märkidest — hieroglüüfidest, mis märgivad terveid sõnu. Neid märke kirjutatakse ülalt alla tulpadena.

Jaapani peamiseks rahvuslikuks usundiks on päikesejumalanna austamine, kelle järglaseks peetakse Jaapani keisrit. Keisri jumaldamine, mis nõuab vaieldamatut alistumist tema tahtele, oli tugevaks vahendiks jaapani aadli, suurkodanluse ja sõjaväelise kliki kätes selleks, et maha suruda jaapani rahva vastupanu rõhumisele.

Peaaegu kaks kolmandikku Jaapani rahvastikust elab maalistes asulates. Külad on silmapaistvalt puhtad. Majad külades ja väiksemates linnades on väikesed, ehitatud bambusest, õlest katusega. Nad on ehitatud selliselt, et nõrk maavärin neid ei purustaks, tugeva maavärina puhul aga seinte kokkulangemine ei tapaks elanikke majas: nende välisseinad on kergest bambusest, tube eraldavad üksteisest kerged, ümberpaigutatavad vaheseinad bambusraamides, mis on kaetud papiga. Ahje elamutes ei ole. Neid asendavad vasest või savist söepannid hõõguvate sütega; neil keedetakse riisi ja teed. Mööbel on elamuis omapärane: jaapanlased istuvad ja magavad mattidel, mis on punutud rohust või palmilehtedest.

Jaapani linnadest suurim on pealinn **Tokio** (koos eeslinnadega üle 6 milj. elaniku). See on tänapäeva euroopa-ameerika stiili linn, suurte majadega terasest ja betoonist, laiade sillutatud ja asfalditud tänavatega. Liiklusvahendite liikidelt on linn väga kirju; esindatud on ka metroo. Teistest linnadest on suuremad — tööstuskeskused **Osaka, Nagoja** ja **Kioto** ning

sadamalinnad **Kobe** ja **Jokohama**. Need kõik asuvad Honšiu saare lõunarannikul.

### Majanduse iseloomustus.

Kapitalistliku maana hakkas Jaapan arenema võrdlemisi hiljuti. Veel möödunud sajandi keskel oli Jaapan feodaalne riik. Võimul olid vürstid-feodaalid, kes valdasid laialdasi mõisu ja valitsesid talupoegade üle, kes elasid mõisade maaaladel ja töötasid mõisnikele. Alles 19. sajandi teisel poolel likvideeriti põhijoontes feodalism Jaapanis. Vürstidelt võeti ära nende endine võim, kuid omandiõigus suurele osale maast jäi neile siiski.

Talupoegade suurem mass on maata ja rendib maad mõisnikelt pisitillukeste lapikestena, makstes rendiks poole kuni kolmveerandi kogutud saagist. Ainult vähestel talupoegadel on oma maa, kuid ka nende lapid pole suuremad.

Jaapani talupoegade äärmine vaesus sunnib neid otsima tööd linnades ja vabrikutes kõige tühisema palga eest. Nälgivad perekonnad annavad oma lapsed mitmeks aastaks vabrikusse tööle. Selle eest saavad vanemad väikese summa raha, millega nad korraldavad võlgasid, lapsed aga vaevlevad vabrikuis, töötades 12—13 tundi päevas.

Tööstuse arengult tervikuna jäi Jaapan tunduvalt maha USA-st, Saksamaast, Inglismaast, Prantsusmaast. Tekstiiltööstus on peamiseks tööstusharuks Jaapanis. Väga palju toodab Jaapan puuvillaseid (sits jt.), siidi- ja viskoosi- (tehissiidi) kangaid. Enne sõda eksporditi neid kangaid teistesse rahvarikastesse Aasia maadesse — Hiinasse, Indo-Hiinasse, Indoneesiasse, kus nad võistlesid Euroopa riikide ja USA kangastega. Erakordselt madalate töötasude tõttu Jaapanis müüdi jaapani kangaid palju odavamini kui euroopa ja ameerika kangaid.

Jaapanis on arenenud ka keemiatööstus, paberitööstus ja

mõningad masinaehituse harud: laevaehitus ja elektriseadmete tootmine. Malmi ja terase sulatamine on võrdlemisi vähe arenenud. 1936.—1945. a., kui Jaapan sõdis, ehitas ta rea tehaseid relvade, lennukite, tankide, lõhkeainete jne. tootmiseks.

Põllumajanduses on üldine väikeste lappide süsteem, kusjuures jaapani talupoegade enamik on sunnitud neid mõisnikelt rentima. Talupoega, kellel on harimiseks 0,5 ha suurune maalapp, peetakse juba jõukaks. Oma äärmise vaesuse ja maalapi väiksuse tõttu ei saa jaapani talupoeg maaharimiseks kasutada ei masinaid ega karja. Oma kääbuspõldu tuleb tal harida käsitsi nagu aiapeenart — labida ja kõplaga. Seepärast sageli nimetataksegi jaapani põllundust peenrapõllunduseks. Töökulu on seejuures tohutu.

Peas suured kübarad jämedast õlest või valge rätt (palakas) kaitseks päikese eest, töötavad jaapani talupojad, põlvini poris, riisipõldudel. Sirgeisse ridadesse istutavad nad taimelavadest toodud riisiistikuid, muldavad neid ridu, jälgivad ja hooldavad iga kõrrekest. Sellepärast ongi riisisaak Jaapanis nii kõrge.

Peale selle kasvatatakse Jaapanis otra ja sojauba. Oad istutatakse odraridade vahele. Odra valmimisel see koristatakse, kuid sojauba jätkab kasvamist ja kasutab ka vabanenud ruumi, kuni valmib. Ubade koristamisele järgneb põllu väetamine (keemiliste väetistega, samuti ka kalajäätmetega), põld ujutatakse üle veega ja istutatakse riis. Selliselt saadakse ühelt põllult kolm lõikust aastas.

Väga levinud on Jaapanis puuviljakasvatus (eriti apelsini- ja sidrunikasvatus), aiandus, teepõõsaste ja mooruspuude kasvatus. (Viimaste lehed on toiduks siidiussidele.) Siidiussikasvatus, mis ei vaja erilist maatükki ega erilist rahakulu, on suureks toeks jaapani kehviktalupoja majandile. Toorsiidi toodangult on Jaapan esikohal maailmas ja siidile kuulub ka üks esikohti Jaapani ekspordis.

Tuleb märkida nisukasvatuse ja karjanduse vähest osa Jaapani majanduses. Jaapani rahvastiku laiad hulgad ei tarvita leiba, liha ja piimasaadusi. Leiba asendab riis, loomarasva — sojaõli (taimerasv), liha asendatakse kalaga.

K a l a p ü ü k on Jaapanis väga arenenud. Jaapani ja eriti Ohoota meri on väga rikkad mitmesugustelt kalaliikidelt (lõhed, heeringad, tursad). Heeringaid kasutatakse ka põldude väetamiseks. Jaapani kalurid püüavad ka krabisid (merivähid) ja merekapsast (söödav vetikas).

Kalurite asulad palistavad tihedalt Jaapani saarte rannikuid. Kalapüügiga tegeleb 2 miljonit jaapanlast. Tuhandeid Jaapani kalalaevu, purje- ja mootorpaate ning aurikuid künnab lähedate Vaikse ookeani merede vett. Kalapüügi suuruselt (mis enne Teist Maailmasõda moodustas kolmandiku kogu maailma püügist) on Jaapan esikohal maailmas.

Suure tähtsusega Jaapani majanduses on m e r e l a e v a n d u s.

## Poliitiline kord.

Jaapan on m o n a r h i a. Valitsevaiks klassideks on mõisnikud (feodaalide järglased) ja kodanlus. Riigipeaks on võimu pärandav keiser (mikaado).

Valitsus, M i n i s t r i t e N õ u k o g u, eesotsas peaministriga nimetatakse mikaado poolt. Seadusandlikuks organiks on p a r l a m e n t.

Pärast Jaapani kapitulatsiooni 1945. a. okupeerisid Jaapani USA väed. Tema valitsusorganid allutati Ameerika okupatsioonivõimude kontrollile, kes pidid tegutsema vastavalt kokkuleppele nelja peamise võitja-riigi (NSV Liidu, USA, Britannia ja Prantsusmaa) vahel. Kuid Ameerika võimud, vastupidiselt kokkuleppele, mitte ainult ei demokratiseeri Jaapanit, vaid kõigiti takistavad demokratiseerimist. Jälitatakse demokraatlikke organisatsioone. Rahva poolt nõutavaid reforme ei teostata.

# INDIA JA PAKISTAN.

*India pindala — 3,5 milj. km². Rahvastik — 332 milj. inimest.*
*Pakistani pindala — 603 000 km². Rahvastik — 73 milj. inimest.*

India oli kaua Inglismaa suurim ja rikkaim koloonia. Ta on suur ja tihedasti asustatud maa Lõuna-Aasias — Hindustani poolsaarel ja sellega põhjas külgneval mandrialal.

Omades rikkalikke looduslikke ressursse, on India juba ammu paelunud euroopa kaupmeeste, eeskätt portugali, prantsuse, inglise kaupmeeste tähelepanu. 17. ja 18. sajandi jooksul läks inglastel korda oma võistlejad Indiast välja tõrjuda ja selle rikka maa endale allutada, muuta ta koloniaks. 20. sajandil, pärast Esimest Maailmasõda ja Suurt Oktoobrirevolutsiooni hakkas rõhutud maades kasvama rahvuslik vabastusliikumine. See pani liikuma ka India.

Paljumiljonilised India rahvahulgad nõudsid sõltumatust. Kaua oli Inglise valitsus selle vastu, surudes relvastatud jõuga ja jälitamistega maha rahvaliikumist. 1947. a. oli ta aga sunnitud järele andma: India sai omavalitsuse, kuid jaotati kahte dominiooni — **Indiaks** ja **Pakistaniks**[1], kus säilitatakse koloniaalset korda. India hõlmab suurema osa maast (kuus seitsmendikku) ja on asustatud peamiselt hinduismi pooldajatega. Pakistani territoorium koosneb kahest osast: üks on loodes ja teine kirdes, kusjuures nad on teineteisest 1600 km kaugusel, moodustades kokku ühe seitsmendiku Indiast. Pakistani elanikest on üle poole islamiusulised. Hinduismi ja islami pooldajate vahel on inglased ammust ajast õhutanud rahvuslikku ja usulist vaenu. Nüüdsel India lõhestamisel on oma eesmärk — nõrgendada india rahva jõudu ja aidata inglise kapitalil säilitada oma mõju sellel maal.

[1] Seega kasutatakse nimetust «India» kahes mõttes: Indiaks nimetatakse nii kogu maad, mis on asustatud hindude poolt, kui ka ainult suuremat osa sellest maast — uut dominiooni.

# INDIA.

## Peamisi jooni loodusest.

Hindustani poolsaart, mis oma piirjoontelt meenutab kolmnurka, uhuvad India ookean ja selle osad — **Araabia meri** läänes ja **Bengaali laht** idas. India randjoon on vähe liigestatud, ent siiski esineb siin soodsaid sadamaid: läänes Bombay ja kirdes Kalkuta. Põhjas on India lahutatud Hiinast (täpsemalt — selle edelaosast Tiibetist) raskesti läbitavate **Himaalaja** mägedega.

**Pinnaehitus ja jõed.** Hindustani poolsaar on oma pinnaehituselt kiltmaa, mida nimetatakse **Dekhaniks.** Ta koosneb ürgseist kristalseist kivimeist (graniidid, gneisid). Kohati, eriti loodes, katavad neid vulkaanilised kivimid (basaldid), mis on kunagi voolanud välja maapõuest läbi maakoore lõhede. Pinnakattena lasuvad neil kivimeil viljakad mullad, peamiselt punamullad. Dekhani kiltmaa on kõrgem äärtelt, mis kujutavad endast mägesid, mis suurte astmetena laskuvad poolsaare rannikule. Neid mägesid nimetatakse Lääne- ja Ida-Gattideks (gatid — astmed). **Lääne-Gatid** kerkivad kuni 2700 m üle meretaseme, **Ida-Gatid** aga on poole madalamad. Gattide jalameil on kitsad mereäärsed madalikud.

Dekhanist põhja poole laiub suur **Gangese** (ehk Bengaali) madalik, millel voolavad Himaalajast algavad India suurimad jõed **Ganges** ja **Brahmaputra.** Gangese madalik on tekkinud endise merelahe asemele, mis kunagi ühendas Bengaali lahte Araabia merega: neist jõgedest kantuina on kivimite osakesed täitnud selle lahe. Gangese madaliku uhtemullad on väga viljakad, ja see madalik on maa tihedaima asustusega osaks. Gangese jõgi on veerikas, laevatav, varustab rahvastikku veega ja teda kasutatakse ka põldude kunstlikuks niisutamiseks; hindud peavad teda «pühaks jõeks» ja talle kuulub eriline austus. Ganges ja Brahmaputra harunevad oma alamjooksul

harudeks, milledest moodustub nende ühine delta Bengaali lahe ääres. Gangese madaliku osa, millel voolab Brahmaputra, kuulub Pakistanile.

Indiast põhja pool kerkivad peaaegu 2500 km pikkuselt **Himaalaja mäed.** Maa-ala, mida nad katavad, ületab Euroopa Alpide oma 13-kordselt. Himaalaja — see on maailma kõrgeim mäestik. Umbes 40 tippu kerkib siin kuni 7000 meetrit ja enam üle merepinna, kusjuures mõned neist tippudest tõusevad üle 8000 m. Himaalaja kõrgeimaks tipuks on **Everest** (8880 m). Himaalaja ahelike harjad on kogu ulatuses kaetud igilumega, mille alumine piir on viie kuni kuue km kõrgusel üle merepinna. Mägedest laskuvad orgudesse tohutud liustikud, mis oma sulavetega toidavad Gangese, Brahmaputra ja **Induse** arvukaid lisajõgesid. (Indus voolab suuremas osas oma pikkusest Pakistanis.)

**Kliima ja taimestik.** India ulatub lõunas võrdlemisi lähedale ekvaatorile — kaheksanda rööbikuni (8° p.-l.). Pöörijoon läbib Hindustani poolsaare põhjaserva. Kuid peale Hindustani valitseb ka Gangese madalikul kuum kliima. Kuu keskmine temperatuur ei lange kuskil alla 18°. Ainult Himaalaja mägedes on kliima tunduvalt külmem ja siin esineb võrdlemisi järske erinevusi suve- ja talvekuude temperatuuride vahel. Nii on 3500 m kõrgusel keskmine juulitemperatuur +17°, jaanuari oma aga —3°.

Tugeva auramise tõttu India ookeanis (ekvatoriaalses vööndis) saab India palju sademeid, kuid need ei lange ühetasaselt. See on seotud mussoontuulte vaheldumisega. Nagu kaardil näidatud (joon. 32 ja 33), puhuvad suvemussoonid Indias edelast kirdesse, talvemussoonid — vastassuunas. Seetõttu langeb Indias viie kuuga, juunist oktoobrini, üheksa kümnendikku kogu aasta sademeist.

Kevad on Indias kuum ja kuiv; pinnas lõheneb, tekib palju tolmu, mis õhus hõljudes kuumeneb ja suurendab veelgi üldist

kuumust. Lõpuks, tingituna madalast õhurõhust Sise-Aasias ja India põhjapoolseil tasandikel, algab suvine edelamussoon. See haarab kuni 4 km kõrguse õhukihi, mis on küllastunud India ookeanilt tulnud veeaurust. Sellest tekivad India territooriumi kohal rikkalikud vihmad tugeva ja sageda äikesega. Mussoonivihmade ajal imbub kõik niiskusega läbi. Mullastiku pealmine kiht muutub poriks, sillutamata teed põhjatuiks. Õhk muutub niiskeks, olles samal ajal ka palav ja lämmatav.

Mõnikord suvemussoonid hilinevad ja tekitavad sellega üldrahvaliku häda: p õ u d venib pikale, tuues kaasa ikalduse ja nälja.

Talvemussoonide puhul on sademeid vähe. Et talvekuudel on Indias ilmad kuumad, siis võib talvel kasvatada põldudel teise lõikuse, kui külve varustada küllaldaselt veega. Sademete vähesuse tõttu talvel tuleb kasutada k u n s t l i k k u n i i s u t u s t: ehitatakse basseine suvise rikkaliku vihmavee säilitamiseks talvisteks vajadusteks või kaevatakse niisutuskanaleid vee juhtimiseks jõgedest põldudele.

Mussoonide vahetumisel, eriti sügisel, esineb tugevaid orkaane — t a i f u u n e.

India üksikud osad erinevad üksteisest sademete hulga ja taimestiku iseloomu poolest. Dekhani kiltmaa suuremas osas sajab 75—100 sm sademeid aastas. See on s a v a n n i d e ja s t e p p i d e ala. Kuivade talvemussoonide ajal kõrbeb siin rohi ja lehed savannipuudel kuivavad ning varisevad. Käesoleval ajal on savannides enamik maad üles küntud ja muudetud põlluks. Niiskemaks rajooniks on Gangese madalik ja sellega külgnev Hindustani kirdeosa, kus sademeid on 1,5—2 m aastas, samuti ka Hindustani läänerannik, kus sademeid on kuni 3 m aastas. Siin loovutavad savannid koha t r o o p i l i s t e l e m e t s a d e l e arvukate puuliikide, tiheda alusmetsa ja liaanidega, mis väänlevad ümber tüvede. Ka siin nagu

savannideski vabanevad puud kuivaks aastaajaks (talvemussoonid) lehtedest.

Et Himaalaja hiigelbarjäär tõkestab mussoontuuli, siis langeb kõige rohkem sademeid Himaalaja idaosa lõunanõlvadel ja jalamil. See on kogu maakera niiskemaid kohti, kus aastas on 10 kuni 12 meetrit sademeid. Himaalaja jalamil kasvavad troopikametsad ja džunglid — niisked madalakasvulised metsatihnikud, mis on täis bambust ja liaane ning seetõttu raskesti läbitavad. Džunglites esineb mürgiseid madusid, tiigreid ja ninasarvikuid, keda varemini oli arvukalt, nüüd aga on peaaegu hävitatud inimese poolt.

Troopilised metsad Himaalaja nõlvadel ulatuvad kuni 1 km kõrguseni, kus asenduvad subtroopilistega (igihaljad tammed, loorberid); veel kõrgemal asendavad neid lehtmetsad ja edasi okasmetsad. Viimastele järgnevad mägiaasad, mis lõpuks loovutavad ruumi igilumele.

**Maavarad.** Indias esineb suuri maavarade — kivisöe, mangaani, raua, kroomi, vilgukivi, boksiidi jt. lademeid. Peamised maavarade rajoonid on Gangese madaliku idaosa (süsi, raud, vilgukivi, kroom), Dekhani kiltmaa põhjaosa (mangaan, raud, süsi) ja Dekhani lõunaosa (mangaan, boksiit, kuld). Neid ressursse, mis võimaldaksid Indias välja arendada võimsa rasketööstuse, on kuni tänapäevani nõrgasti kasutatud — inglise kapitalistid huvitusid ainult mangaani, kroomi ja vilgukivi tootmisest Briti tööstusele ning samuti kullast.

### Rahvastik ja linnad.

Elanike arvult (332 milj.) on India Hiina järel teisel kohal maakeral. Territooriumi suuruse tõttu pole rahvastiku tihedus Indias eriti suur (95 elanikku 1 km²-l). Kuid rajooniti on asustuse tihedus ebaühtlane. Kõige tihedam on rahvastik Gangese madalikul ja Hindustani rannikuil: 300—500 el. 1 ruutkilomeetril. Dekhani kiltmaa on asustatud tunduvalt hõredamini (kuni

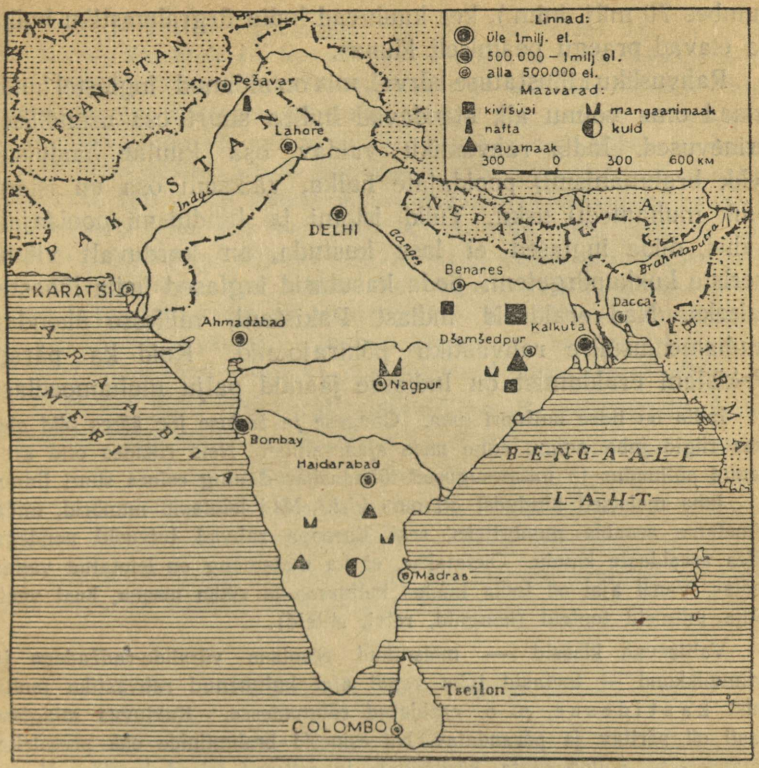


**Joon. 37. India ja Pakistan. Tähtsamad linnad ja maavarad.**

Panna tähele, et Pakistan koosneb kahest eraldatud osast: lääneosa on kaardil märgitud nimega, idaosa aga tähega «P». Leida India ja Pakistani pealinn. Näidata kaks India linna, kus on elanikke üle miljoni. Leida kaardil peamised söe, raua ja mangaani leiukohad.

70 elanikku ruutkilomeetril), kuna Himaalaja mägirajoonid on rahvastikult üpris hõredad.

India rahvastik koosneb reast rahvaist, kes erinevad omavahel keele poolest. Kõige arvukamad on hindud ja bengaalid. Suure rühma moodustavad draviidi rahvad

(umbes 70 milj. inim.), kes kuuluvad India ürgrahvastiku hulka ja elavad praegu peamiselt lõunas.

Rahvusliku killustatuse kõrval, mis on aidanud inglastel hoida maad oma võimu all, etendavad Indias suurt osa usundilised erinevused. India rahvastiku valdav osa kuulub hinduismi (ehk brahmanismi) pooldajate hulka, väiksem osa on islami (ehk muhamedi) usku. Tülid islami ja hinduismi pooldajate vahel, mida inglased ei lase kustuda, on korduvalt viinud veriste kokkupõrgeteni. Seda kasutasid inglased India lõhestamiseks. Nad eraldasid Indiast Pakistani, millesse ühendati muhamediusulise rahvastiku põhirajoonid. Kuid ka pärast Pakistani eraldamist on Indiasse jäänud palju muhameedlasi.

India on iidse kultuuri maa. Gangese ja Induse jõe ääres olid olemas riigid juba ammu enne meie ajaarvamist. Neis riikides olid arenenud põllundus ja mitmesugused tööndusharud ning esines suuri linnu. Juba muistseil hindudel oli oma kiri. Nad leiutasid numbrid, mida nimetame araabia numbriteks, sest Euroopa rahvad tutvusid nendega alles araablaste kaudu. Oletatakse, et ka malemäng on leiutatud vanas Indias. Vanal ajal oli India kuulus kultuurse ja rikka maana, kust veeti välja mitmeid tooteid (kangaid, relvi, ehteid).

Valitsevad klassid — mõisnikud eesotsas vürstide-radžadega ja vaimulikkond — toetasid juba vanal ajal kujunenud rahvastiku jaotumist kastidesse, s. o. eraldatud rühmadesse. Kuuluvus mingisse kasti oli päritav ja pärandatav. Nii esinesid brahmiinide ehk preestrite, sõjaväelaste, põlluharijate, käsitööliste ja mitmed teised kastid. Madalaima kasti moodustasid paariad. Neil polnud luba viibida samas ruumis kõrgemasse kasti kuuluvate isikutega, nad pidid vabastama viimastele tee ning neile kuulus kogu ühiskonna põlgus. Seadus kastide likvideerimise kohta võeti vastu 1948. a., kuid faktiliselt pole veel vabanetud inimeste liigitamisest kastidesse.

India rahva rõhumine valitsevate klasside ja inglaste poolt viis langusele maa majanduse, vaesumisele selle rahvastiku ja langusele sealse kultuuri.

India talupojad, kes moodustavad rahvastiku põhimassi, elavad vaesuses ja näljas. Peaaegu kogu talurahvas on kirjaoskamatu. Elamuiks on neile armetud hurtsikud, mis niiskemais rajoonides on ehitatud

bambusest ja kaetud õlgkatusega, kuivemais rajoonides aga on ehitatud savist. Tavaliselt on hurtsik niivõrd väike, et neljaliikmeline perekond mahub sellesse ööseks ainult voodite ja mööbli puudumise tõttu: magatakse otse muldpõrandal. India kehviku toit koosneb mõnest peotäiest riisist päevas või mõnest nisukakukesest taimeõli vähese lisandiga. Enamik India elanikke ei söö liha vaesuse tõttu. Pealegi keelab hinduism lihasöömist. Igal aastal hukkub miljoneid inimesi mitmesuguste haiguste, eriti malaaria tõttu, mis levib niiskeis rajoonides. Ajuti puhkevad epideemiatena seesugused hirmsad haigused nagu koolera ja katk. Laste suremus on väga suur. Veel rohkem kui haiguste hukkub elanikke näljahädade tõttu, mis kaasuvad viljaikaldustele. Kui hilinevad suvemussoonid, siis kuivemais paigus — Dekhani kiltmaal ja Gangese lääneosas — kuivavad viljad enne valmimist, ning miljoneid inimesi sureb nälga.

Linnades elab India rahvastikust ainult seitsmendik. India linnadest tähtsamad on **Kalkuta** — 2 milj. elanikuga, suurim tööstuslik ja kaubanduslik keskus ja sadam Gangese deltas Bengaali lahe juures, **Bombay** — enam kui miljoni elanikuga, sadam Hindustani läänerannikul ja suur tekstiiltööstuse keskus, **Delhi** — India pealinn, maa põhjaosas, **Madras** — tööstuskeskus ja sadam Hindustani kaguosas.

## Majanduse iseloomustus.

India majandus, mis kunagi oli arenenud, käis alla inglise kapitalistide pikaajalise valitsuse tõttu. Inglaste liitlasteks olid India vürstid ja mõisnikud. Inglased tõkestavad India majanduse igakülgset arenemist; nende alatiseks eesmärgiks on olnud muuta India Inglise tööstustoodete turuks ja ammutada siit tooraineid ja toitaineid Inglismaale. See õnnestus neil. India vana tööstus hakkas kiratsema ja elanikel tuli osta inglise kangaid, mis olid valmistatud india puuvillast. Ainult viimaseil aastakümneil, Esimese ja Teise Maailmasõja aastail, kui inglise kaupu Indiasse ei saabunud, hakkas seal arenema uus tööstus, peamiselt tekstiiltööstuse näol. Kuid tohutud maavarade lademed ja põllumajanduslike toorainete

ressursid, väga suur rahvaarv — need on alused, millele võib rajada võimsa tööstuse Indias, mis oleks võrreldamatu sealse tänapäevase tööstusega.

Käesoleval ajal on India majanduse valitsevaks alaks põllumajandus. See on väga mahajäänud. Maa kuulub mõisnikele, kuna aga talupoegade suur mass on maata. Nad rendivad kõrge tasu eest väikesi lapikesi (kuni 1,5 ha suurusi) vürstidelt või mõisnikelt ja on alaliselt võlgades. Agrotehniline tase on nende majandeis madal. Maad haritakse vanaaegse sahaga. Suur osa tööst toimub käsitsi. Mitmeväljasüsteemi, mineraalväetisi ja masinaid väikemajandid ei tunne. Esineb ka india mõisnike suurmajandeid ja inglise kapitalistidele kuuluvaid istandikke. Nendes töötavad india talupojad. Peamisteks kultuurideks on teraviljad: riis, sorgo, nisu, hirss. Tehnilistest kultuuridest omavad suurt tähtsust puuvill, džuut (taim, mille kiududest valmistatakse kõige kõvemaid köisi ja kotikangast), maapähkel ja seesam (viimaseist saadakse taimeõli), suhkruroog, tee, tubakas, kautšuk. India põllumajanduses etendab tähtsat osa kunstlik niisutus. See võimaldab viljade kasvatamist ka kuivade (talve-) mussoonide ajal, mille tõttu saadakse ka teine lõikus aastas.

Niisutusseadmed (paisud, kanalid) kuuluvad mõisnikele ja kapitalistidele. Nende kasutamise eest maksavad talupojad kõrget tasu.

Karjakasvatus Indias on ulgkarjanduse iseloomuga. Karjatatakse savannides ja steppides, kus loomad kevaditi tugevasti kõhnuvad, sest kuiva talve jooksul kõrbeb seal kogu rohi. Kui suvemussoonid hilinevad, siis hukkub palju karja söödapuudusel. Kasvatatakse Indias peamiselt tööloomi — pühvleid ja küürulisi veiseid (seebu), ka lambaid ja kitsi.

Tööstuses etendab peamist osa tekstiil-, eeskätt puuvilla- ja džuuditööstus. Puuvillatööstuse peamiseks keskuseks

on Bombay, mis paikneb puuvillarajoonis. Džuudivabrikud on koondunud Kalkutasse, mille ümbruses kasvatatakse džuuti.

Maavaradest toodetakse Indias mangaani, kivisütt ja teisi maavarasid. Areneb malmi, terase ja alumiiniumi tootmine. Masinaehitus hakkas Indias arenema alles hiljuti ja on seni veel väikese tähtsusega. Masinaehituse tehaseid on Kalkutas, Bombays ja Džamšedpuris.

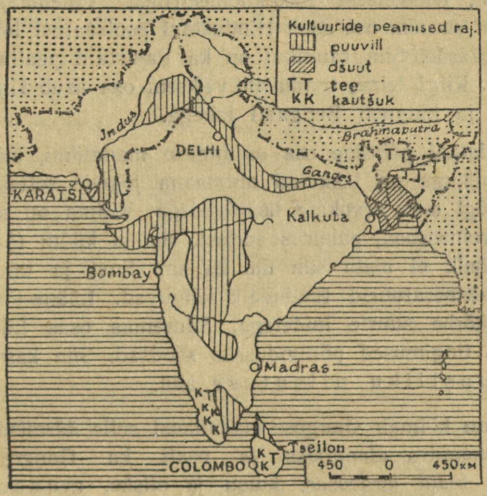


**Joon. 38. India, Pakistan ja Tseilon.**
Puuvilla, džuudi, tee ja kautšukipuude kasvatamise rajoonid.

## Poliitiline kord.

India dominiooni kõrgeimaiks riigiorganeiks on Seadusandlik Kogu ja Ministrite Nõukogu. Seadusandliku Kogu valib rahvas. India koosneb reast provintsidest, millel on omavalitsus, ja vürstiriikidest, mida valitsevad päritava võimuga

vürstid. India peamiseks poliitiliseks organisatsiooniks on Rahvuskongress, kus juhtiv osa kuulub India kodanlusele. Rahvamasside keskel omab suurt mõju kommunistlik partei.

## PAKISTAN.

Briti dominioon Pakistan, mis 1947. a. eraldati endisest Indiast, koosneb kahest, teineteisest 1600-kilomeetrilise vahemaaga lahutatud osast. Pakistani suurem osa asub Hindustani poolsaarest loodes, ulatudes Araabia mere äärde. Siin rannikul on ka Pakistani pealinn ja peamine sadam **Karatši.** Riigi teine, tunduvalt väiksem osa asub Hindustani poolsaarest kirdes ja külgneb Bengaali lahega.

**Lääne-Pakistani** põhiline osa on Induse madalikul, mis sarnanevalt Gangese madalikuga on tekkinud uhtmaana jõgede setteist. Madalikku läbib Induse jõgi oma arvukate lisajõgedega. Kliima on siin eriti kuiv, sest niiske suvemussoon, puhudes edelast, siia ei küüni (joon. 32). Aastane sademetehulk ei ulatu siin üle 25 sm. Suvi ja talv on kuumad, kuigi nende temperatuurid tunduvalt kõiguvad. Lääne-Pakistanis asub Tharri liivakõrbe suurte luidetega. Suuremas osas Lääne-Pakistanis on looduslikud tingimused põllunduseks soodsad. Siin kasvatatakse nisu ja puuvilla kunstliku niisutuse abil.

**Ida-Pakistan** hõlmab Gangese madalikust selle äärmise idaosa, mida niisutab Brahmaputra alamjooks ja osalt ka Ganges. Kliima on siin, nagu ka India kirdeosas, kuum ja niiske, mussoonikliima tüüpi. Siinsed peamised kultuurid on riis, džuut ja tee.

Pakistan on mahajäänud põllumajanduslik maa. Nagu Indiale, nii ka Pakistanile on iseloomulikud kehviktalupoegade väikemajandid.

Pakistanis toodetav puuvill ja džuut saadetakse peamiselt töötlemiseks Indiasse, samuti ka Euroopasse. Välja veetakse ka nisu ja riisi.

Pakistani riigivalitsemise peamisteks organiteks on Seadusandlik Kogu, mille valib rahvas, ja Ministrite Nõukogu. Valitsevaks poliitiliseks organisatsiooniks on Pakistanis Muhameedlaste Liiga, milles juhtiv osa kuulub maaomanikele, kaupmeeskonnale ja vaimulikkonnale.

# TÜRGI.

*Pindala — 768 000 km². Rahvastik — 19 milj. inimest.*

Valdav osa Türgi territooriumist asub Väike-Aasia poolsaarel, Vahemere ja Musta mere vahel. Idas liituvad poolsaarega Türgi mandriosana Türgi Armeenia (põhjas) ja Türgi Kurdistan (lõunas). Peale nende territooriumide, mis kokku moodustavad **Aasia-Türgimaa,** kuulub Türgile väike osa Balkani poolsaarest, nn. **Euroopa-Türgimaa** ehk Traakia.

Türgi geograafiline asend on soodus: esiteks möödub tema lähedalt tähtis kaubatee läbi Vahemere ja Suessi kanali India ookeani ning teiseks asub Türgi Euroopa- ja Aasia-osa vahel ainuke Mustast merest Vahemerre viiv meretee (läbi **Bosporuse** ja **Dardanellide** kitsaste väinade). See teeb Türgi geograafilise asendi tähtsaks ka sõjalis-strateegilises suhtes: sõja puhul võib Türgi lubada või keelata teiste riikide laevadele läbisõitu väinadest. Sellepärast on Musta mere väinade kohta kehtiv kord suure tähtsusega küsimuseks NSV Liidu riigikaitse suhtes.

**Pinnaehitus.** Väike-Aasia siseosas on kuiv **Väike-Aasia kiltmaa,** mis tõuseb 800—1200 m kõrguseni üle merepinna. Sellel kiltmaal esineb soolajärvi ja solontšakke ning ta on äärestatud mägedega. Põhjas, piki Musta mere rannikut, äärestavad kiltmaad Pontose mäed, lõunas, piki Vahemere rannikut, **Tauruse mäed.** Läänes, Egeuse mere ranniku lähedal madalduvad mõlemad mägedesüsteemid tunduvalt ja lähenevad teineteisele. Siin, madalate mägismaade vahel asuvad laiad jõeorud viljaka settemullastikuga. Türgi idaosas lähevad Pontose ja Tauruse mäed üle **Armeenia mägismaaks.** Sealsete mäeahelike vahel asub kiltmaid ja nõgusid. Samuti esineb sellel mägismaal kustunud tulemägesid, nagu **Ararat,** mis asub Nõukogude Armeenia piiri lähedal ja on Armeenia mägismaa kõrgeim tipp (5100 m üle merepinna). Ararat on kaetud igilume ja liusti-

kega. Ühes Armeenia mägismaa nõos on suur magedaveeline järv Van.

**Kliima ja taimestik.** Türgi asub subtroopilises vööndis, kuid kliima ja taimestik pole tema eri osades ühesugune. Egeuse ja Vahemere rannikud ja nendele väljuvad jõgede orud omavad samasugust kliimat ja taimestikku nagu Euroopa Vahemereäärsed maad, näiteks Itaalia ja Lõuna-Prantsusmaa: see on vahemere kliima sooja vihmase talvega ning kuuma ja kuiva suvega. Rannikul ja mägede merepoolseil nõlvadel on igihaljas taimestik: loorberid, mürdid, oleandrid. Tunduva osa rannikust ja orgudest hõlmavad viinamarja ja viljapuude istandikud (eriti viigi-, oliivi- ja aprikoosipuud), puuvilla- ja tubakaväljad.

Musta mere rannikul on niiske subtroopiline kliima. Tuuled puhuvad Mustal merel loodest kagusse ja toovad Väike-Aasia põhjarannikule palju niiskust. Seetõttu on siin rikkalikke vihmasid mitte ainult talvel, vaid ka suvel. Siin on rikkalikema taimestikuga alad Türgis. Pontose mägede jalam ja madalamad nõlvad on kaetud toredate laialeheliste metsadega (tamme- ja pöögimetsad). Kõrgemal asendavad neid kuusemetsad. Kogu rannikut palistavad viljapuude istandikud (eriti apelsinipuud) ja tubakaväljad.

Väike-Aasia kiltmaa, asudes tunduvalt kõrgemal merepinnast ja olles kaitstud viimase mõjude eest mägedega, omab märksa karedamat ja kuivemat kontinentaalset kliimat. Suvi on siin väga kuum ja kuiv, talvel aga saabuvad külmad ja maapind kattub lumega. Taimestik on siin väga kehv, stepiline. Kiltmaad kasutatakse peamiselt karjamaana, kus hulguvad eesli-, lamba- ja kitsekarjad. Põllundusega tegeldakse siin ainult jõgede ja mägiojade lähedal, kust kraavidega juhitakse vett põldude kunstlikuks niisutamiseks.

Kõige karedam on kliima Armeenia mägismaal: talvel möllavad mägedes lumetormid ja maa kattub lumega 5—6 kuuks.

Kevaditi lume sulamisel kohisevad orgudes tormised veevood. Suvel valitseb siin kuumus ja põud.

**Maavarad.** Türgi omab mitmesuguseid maavarasid. Suhteliselt väikesed kivisöe-lademed asuvad põhjas, Musta mere ääres. Mitmel pool leidub vase-, rauа- ja seatina-tsingi maake. Suure tähtsusega on kroomimaagi lademed Türgi läänе- ja kaguosas. Kroomi (kõrvuti nikliga) kasutatakse lisandina terasele erilise tugevuse andmiseks, mis on väga tähtis soomuseterase tootmisel tankidele, sõjalaevadele jne. Seda metalli leidub kapitalistlikes maades ainult vähesel määral (peale Türgi on kroomilt rikas Lõuna-Aafrika).

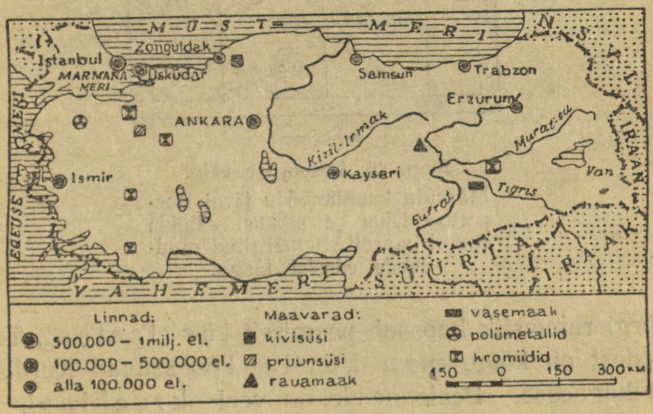


**Joon. 39. Türgi. Tähtsamad linnad ja maavarad.**
Näidata kivisöe ja kromiitide leiukohad. Leida Türgi sadamad Bosporuse väina ääres ja Egeuse rannikul.

## Rahvastik ja linnad.

Oma suure territooriumi juures omab Türgi suhteliselt vähest rahvastikku — 19 miljonit inimest. Seega ühele ruutkilomeetrile langeb keskmiselt 25 elanikku.

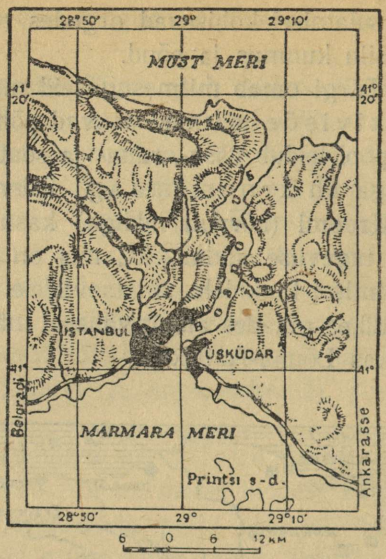


**Joon. 40. Bosporuse väin.**
Määrata kaardimõõdu järgi Bosporuse laius ja pikkus. Jälgida suurel kaardil siinmärgitud raudteede edasist kulgu.

Türgi rahvastik koosneb peamiselt türklastest. Teistest rahvustest on kõige enam kurde, kes asuvad Kurdistanis, Türgi kaguosas. Peale nende on veel kreeklasi, türgi armeenlasi ja teisi suguharusid.

Türgi rahvastiku enamiku moodustavad talupojad. Üle kolme neljandiku kogu Türgi rahvastikust eluneb maalistes asulates. Linnu on suhteliselt vähe ja need pole suured. Ainult kolmes linnas on elanikke üle 100 000. Need on **Istanbul** (endine Konstantinoopol), Türgi peamine sadam Bosporuse väina ääres 800 000 elanikuga, endine Türgi pealinn, **Ismir** (end. Smürna), sadam Egeuse mere ääres, ja **Ankara**, Türgi pealinn Väike-Aasia kiltmaa põhjaosas.

Rea sajandite jooksul oli Türgi despootide-sultanite piiramata valitsuse all. Rahvas elas politsei ja harimatute islami vaimulike range kontrolli all, mis väga suuresti pidurdas türgi rahva kultuurilist ja poliitilist arenemist. Alles a. 1922, pärast välismaise kapitali vastu suunatud revolutsiooni, seati sisse kodanlik vabariik ja toimusid suured muudatused türklaste eluviisides.

Varem oli Türgis lubatud mitme naise pidamine; nüüd on see keelatud. Enne elasid naised erilises elamu osas, mida nimetati haaremiks. Väljudes sealt, pidid nad katma näo musta kattega (tšadra). Pärast revolutsiooni on naiste lukustamine haaremisse ja ka tšadra kandmine keelatud. Naistel on lubatud õppida, võtta osa maa poliitilisest elust, olla ametikohtadel riigiteenistuses.

On avatud uued koolid, mis ei sõltu vaimulikest, samuti ülikoolid ja instituudid.

Varem Türgis kasutusel olnud araabia tähestik, mis on väga raskesti õpitav, on asendatud uue, ladina tähestikuga, nagu lääne-euroopa keeltes.

Endine türgi rahvuslik riietus asendati euroopalikuga, muide keelati ära ka fess (türgi meeste potikujuline randita peakate punasest kalevist).

Muutus ka Türgi majade ja linnade väline ilme: enne olid majade aknad suunatud sisehoovile ja tänavat palistasid hoonete akendeta seinad; nüüd ehitatakse Türgi linnades maju euroopalikult, on rajatud laiu tänavaid ja bulvareid.

Kultuuritaseme tõus ei haaranud siiski türgi laiu rahvahulki, vaid puudutas peamiselt ainult linnu; maarahvastik oma enamikus on endiselt rõhutud, kirjaoskamatu, harimata ja ebausklik.

## Majanduse iseloomustus.

Majanduslikult on Türgi mahajäänud maa. Peamine tähtsus seejuures kuulub põllumajandusele. Enamik türgi talupoegi elab vaeselt.

Türgis viljeldavaist kultuuridest on peamised nisu, tubakas, puuvill ja viljapuud. Tubakat läheb suurtes hulkades välismaile. Eksporditakse ka kuivatatud viinamarju (rosinaid), oliive, kuivatatud viike (viigimarju) ja aprikoose (urjuk).

Türgis kasvatatakse lambaid, kitsi ja eesleid. Umbes kolmandik kitsedest on siidise villaga angoora kitsed.

Tööstus on Türgis arenenud nõrgalt. Suuri vabrikuid ja tehaseid on ehitatud riigi osavõtul viimase kahekümne aasta jooksul. Nende seas on esikohal tekstiilvabrikud ja toidu- ning maitseainete-vabrikud (suhkru-, oliiviõli- ja tubakavabrikud ning jahuveskid). Enamik tööstusettevõtteid Türgis kannab kodutööndusliku iseloomu. Maavaradest toodetakse kivisütt, kroomimaaki, vaske. Peamised tööstuskeskused on Ismir Egeuse mere ääres, Istanbul Bosporuse ääres.

## Poliitiline kord.

Kuni 1922. a. oli Türgi monarhia eesotsas sultaniga (Ottomani impeerium). Samal ajal oli ta tugevas sõltumuses imperialistlikest riikidest. Peaaegu kolmeaastase rahvusliku vabastusvõitluse tulemusena kindral Kemal Atatürki juhtimisel sai Türgi 1922. a. kodanlikuks vabariigiks ja vabanes välismaiste imperialistide valitsemisest. Viimase aastakümnega aga viisid türgi reaktsionäärid oma maa tagasi ja allutasid taas välisvõimudele (esmalt saksa, nüüd ameerika ja inglise imperialistidele).

Türgis on võimul nõndanimetatud rahvavabariiklik partei, kes esindab türgi kodanluse ja mõisnike huve. Tõeliselt demokraatlikud parteid on keelatud. Töölisliikumisest osavõtjaid ja üldse progressiivseid tegelasi jälitatakse ja areteeritakse.

# AAFRIKA.

## FÜÜSILIS-GEOGRAAFILINE ÜLEVAADE.

*Pindala — umbes 30 milj. km². Rahvastik umbes 160 milj. inimest.*

### Suurus, asend ja randjoone iseloomustus.

Oma pindalalt on Aafrika Euroopast kolm korda suurem. Tema ulatus põhjast lõunasse on ligi 8000 km, läänest itta umbes niisama palju.

Ekvaator läbib Aafrikat peaaegu keskelt: tema põhjapoolseim tipp on 37° p.-l. ja lõunapoolseim tipp on 35° l.-l.

Aafrikat piiravad läänes Atlandi ookean, põhjas Vahemeri ja kagus India ookean.

Euroopast eraldavad Aafrikat Vahemeri ja Gibraltari väin, mille laius kitsaimas kohas on 14 km.

Kitsas maismaa riba — **Suessi maakitsus** — ühendab Aafrikat Aasiaga. Lõuna pool Suessi maakitsust on Aafrika ja Aasia vahel kitsas **Punane meri**, mis on ühenduses India ookeaniga **Bab-el-Mandebi** väina kaudu. Maakitsusest on läbi kaevatud **Suessi kanal**, mis ühendab Vahemerd Punase merega ja lühendab sellega tunduvalt teed Euroopast India ookeani.

Mereteed Aafrikast Euroopasse ja Aasiasse on lühikesed ja soodsad, kuid teistest maailmajagudest lahutavad Aafrikat suured ookeanid.

Aafrika randjoon on vähe liigestatud. Aafrikal on ainult üks suur laht, **Guinea** laht, mis aga ei tungi sügavale mandrisse. Mandri idarannikul on suur väljaulatuv osa — **Somaali** poolsaar.

Teised poolsaared ja lahed ei ole nimetamisväärsed. Saari on Aafrikal vähe. Lääneranniku läheduses asetsevad väikeste saarte rühmad: **Assoori, Kanaari** ja **Rohelise neeme** saarestik. India ookeanis asuv Aafrika ainus suur saar **Madagaskar** on mandrist eraldatud laia **Mosambiki** väinaga.

Tähtsamad sadamad Aafrikas on: põhjas **Alžiir, Tunis, Aleksandria** ja **Port Said;** lõunas **Kaplinn** (Capetown); läänes **Dakar** ja idas **Sansibar** samanimelise saare mandripoolsel küljel.

**Harjutusi kaardil.** Määrata, missuguseis kohtades läbivad Aafrikat 30° lõuna- ja põhjalaiusjooned ja ekvaator; nimetada nende poolt läbitavad jõed, mäed. Mõõta Aafrika ulatus läänest itta, põhjast lõunasse. Nimetada mered, lahed ja väinad, mis uhuvad Aafrika rannikuid.

## Aafrika uurimise ajaloost.

Eurooplased külastasid juba igivanast ajast alates Aafrika põhjarannikut, ammu tundsid nad ka Punase mere rannikut. Alles hiljem õppisid nad aga tundma ülejäänud määratu suurt osa Aafrikast. 15. sajandil portugali meremehed, püüdes avastada mereteed Euroopast Indiasse, uurisid Aafrika lääneranniku kogu ta pikkuses ja jõudsid neemeni, kust rannik pöördub kirdesse. Seda neeme nimetasid nad algul Tormide neemeks, kuid pärast hakkasid hüüdma Healootuse neemeks, uskudes, et, möödunud neemest, nad jõuavad ka Indiasse. Ja tõesti, Vasco da Gama, jõudnud ümber Lõuna-Aafrika ja sõitnud idarannikut mööda kuni ekvaatorini, purjetas risti üle India ookeani ja randuski Hindustanis. Nii tegi Vasco da Gama korraga kaks avastust: ta leidis meretee Indiasse ja selgitas, et Aafrikat uhuvad ookeanid nii lõunast kui ka idast.

Pikki reise Aafrika sisemaale korraldas 19. sajandil inglane Livingstone. Ta uuris Sambesi jõge ja avastas sellel võimsa Viktooria joa. Edasi avastas ta Njassa järve ja Kongo ülemjooksu. Livingstone saatis endast teateid kodumaale väga harva ja mõnd aega peeti teda juba hukkunuks. Ameeriklane Stanley asus teda otsima. Aafrika idarannikul varustas Stanley suure karavani ja võttis siis ette pika teekonna Tanganjika järve suunas, kus ta leidiski Livingstone'i. Hiljem kor-

raldas Stanley veel kolm uurimisreisi Aafrikasse Viktooria järvele, Kongo jõele ja viimase jõgikonnas kasvavaisse troopika ürgmetsadesse.

Imperialistlikud riigid kasutasid nii Livingstone'i kui ka Stanley avastusi Aafrika territooriumi anastamiseks.

19. sajandi keskel külastas Aafrikat vene reisija J. P. Kovalevski. Ta siirdus Egiptusest läbi kõrbe, tollal eurooplastele peaaegu täiesti tundmata Ida-Sudaanisse ja Abessiiniasse, tegi seal rea vaatlusi ja kirjeldas neid. Hiljem, 19. sajandi seitsmekümnendail ja kaheksakümnendail aastail, andis suure panuse Aafrika uurimisloosse teine vene reisija, arst Vassili Vassiljevitš Junker. Reisides üksteist aastat mööda Aafrikat, kogus ta ulatusliku ja huvitava materjali Ida- ja Kesk-Aafrika maade geograafia, etnograafia ja ajaloo kohta. Eriti uuris ta Viktooria järve, Niiluse ja Kongo lätete rajooni, kirjeldas Ida-Sudaani ja Uganda loodust ja rahvaid. Kolmes köites väljaantud Junkeri tööd tema reisidest pakuvad huvi kuni tänapäevani. Junkeri kaasaeglane, samuti vene arst A. V. Jelissejev sooritas mitmeid reise Põhja-Aafrikas, uurides Sahara kõrbet.

## Pinnaehitus.

Aafrika suurim osa on tohutu suur kiltmaa, mis on kohati künklik ja mille keskmine kõrgus on üle 600 m merepinnast. Päevi ja nädalaid liiguvad seal karavanid, ilma et kohtaksid oma teel mäeahelikke. Selle suure kiltmaa servad on järsud ja alanevad suurte astangutena (terrassidena) rannikule. Kuid piki rannaäärt levivad harilikult kitsad soised ja malaariarikkad rannikumadalikud.

**Ida-Aafrika kiltmaa** on murrangutega lõhestatud üksikuiks lamedaiks pangasteks, millest ühed on kerkinud kõrgele, teised aga just vastupidi on vajunud allapoole. Kõrgeimale on tõusnud Abessiinia mägismaa, mis nagu kõrge saar ulatub üle teda ümbritseva kiltmaa. Ta keskmine kõrgus on 2,5 km.

**Abessiinia mägismaa** koosneb gneisist ja kristalseist kiltkividest, millel lasuvad horisontaalsete kihtidena liiva- ja lubjakivid. Pealt on Abessiinia laialdaselt kaetud tardunud laavaga. Kogu see mägismaa on lõhestatud sügavate kuristikega, mil-

le vahelt tõusevad lavamäed. Neist mägedest veel kõrgemale kerkivad kustunud vulkaanide kuhikud.

Abessiiniast lõuna pool asuv Ida-Aafrika kiltmaa on lõhestatud sügavate, kuid kitsaste alangutega, kus asetsevad Njassa, Tanganjika ja teised järved. Need järved on väga sügavad: Tanganjika (peaaegu 1,5 km) jääb sügavuselt maha ainult Baikalist. Alangute servadel kõrguvad igilumega kaetud kustunud vulkaanid **Keenia** ja **Kilimandžaaro** (5890 m). Selles piirkonnas on veel tegutsevaid vulkaane. Ka Punane meri on tekkinud võimsate murrangute tõttu maakoores. Mere sügavus on üle 2 km, rand aga tõuseb astanguina 2—3 km merepinnast kõrgemale. Maavärinad näitavad, et maakoore siirded jätkuvad siin tänapäevalgi.

**Draakoni** mäestik, mis kerkib Kagu-Aafrikas, kujutab endast murrangulisi mägesid. Need kõrguvad kiltmaa äärel ja on tekkinud vanade, aja jooksul tugevasti kulunud kurdmägede asemele.

Aafrika loodeosas eraldub ümbritsevast alast **Atlase mägismaa,** mis koosneb mitmest 3000—4000 m kõrgusest paralleelsest ahelikust. Atlase mäed on Euroopa Alpide ja Apenniinide jätk.

Aafrika maapõu on lõuna- ja keskosas väga rikas k u l l a, v ä r v i l i s t e m e t a l l i d e, t e e m a n t i d e poolest. Esineb ka söelademeid ning maaki ja fosforiite (joon. 43).

Aafrika ainus suur saar **Madagaskar** sarnaneb pinnamoelt mandriga. See on lame kivine pangas, järskude astanguliste nõlvadega. Aafrika lähedal leidub ka vulkaanilisi saari: Ascension, Saint Helena, Assoorid, Kanaari saared.

### Kliima.

Et suurem osa Aafrikast asub troopikavööndis, siis on ka ta kliima palavam kui ühelgi teisel maailmajaol. Päike paistab aasta läbi väga palavasti; suve- ja talvekuude temperatuuride vahe on väike.

Palavamaid maid maakeral on **Sahara** kõrbe.

Seal tõuseb aasta keskmine temperatuur 30°-ni. Suvepäevadel kuumenevad paljad kaljud 70°, koguni 80°-ni. Õhk on nii kuum, et hingata on raske. Kui aga kõrbes tuleb hirmus liivatuisk saamum, siis jäävad karavanid seisma, kaamelid heidavad maha, reisijad mähivad end riietesse ja põevad koormate vahele, otsides kaitset õhus lendava liiva eest.

Öösiti aga on Saharas jahe, paljudes kohtades langeb sageli kaste maha, talveöödel tekib kaljudele hallagi.

Suurem osa Saharast on kivikõrbe. Paljad kaljud meenutavad sambaid, püramiide, seeni ja muid kummalisi kujusid. Aga ka liiv ja savi võtavad enda alla laialdasi maa-alasid.

Sooja ja külma kiire vaheldumise tõttu kõrbe kaljud pragunevad, muutudes klibuks ja liivaks. Tuul kannab liiva madalamaisse kohtadesse, kuhjates kuni 300 m kõrgusi valgeid või kollaseid lõpmatuid luiteahelaid.

Sahara kuivuse põhjused on järgmised. Sahara kohal puhuvad passaadid kannavad õhku külmemaist kohtadest soojemaisse kohtadesse, kusjuures õhk ise soojeneb, mistõttu Sahara kohal ei teki pilvi ega saja peaaegu kunagi vihma. Niilus, voolates läbi kõrbe, ei saa sealt ühtegi lisajõge.

Saharast lõuna pool on palava ja niiske kliimaga maad; need levivad mõlemal pool ekvaatorit. Niiske õhk, mida tuuled toovad ookeanidelt, tõuseb seal peaaegu alati üles, tekivad pilved ja sajab vihma. Eriti rohkesti sajab vihma Guinea lahe rannikul ja Kongo jõgikonnas. Seda Aafrika niisket, ekvatoriaalset ala haarab põhjast ja lõunast suur vöönd, kus talvekuudel on kuiv, vihma sajab aga peamiselt suve-poolaastal, eriti sel ajal, kui keskpäeval on päike seniidis, s. o. lagipunktis.

Neid vihmu nimetataksegi *senitaalvihmadeks*. Nad sajavad iga päev tavaliselt ühel ning samal kellaajal. Hommikul on taevas selge; päike, ajanud laiali öise udu, kõrvetab talumatult. Keskpäevaks tõuseb niiske soojenenud õhk üles ja jahtub seal; kohe tekivad taevasse rasked pilved ja algab äge vihmavalang ning raske äike lugematute välgusähvatustega. Öösel taevas selgib uuesti ja tihe valge udu katab madalamad kohad. Rändurid, kellel tuleb viibida selles Aafrika troopilises osas, kaebavad väga üdini tungiva külma udu üle; sellega harjunud neegridki ei lähe enne tööle, kui päike on öise udu hajutanud.

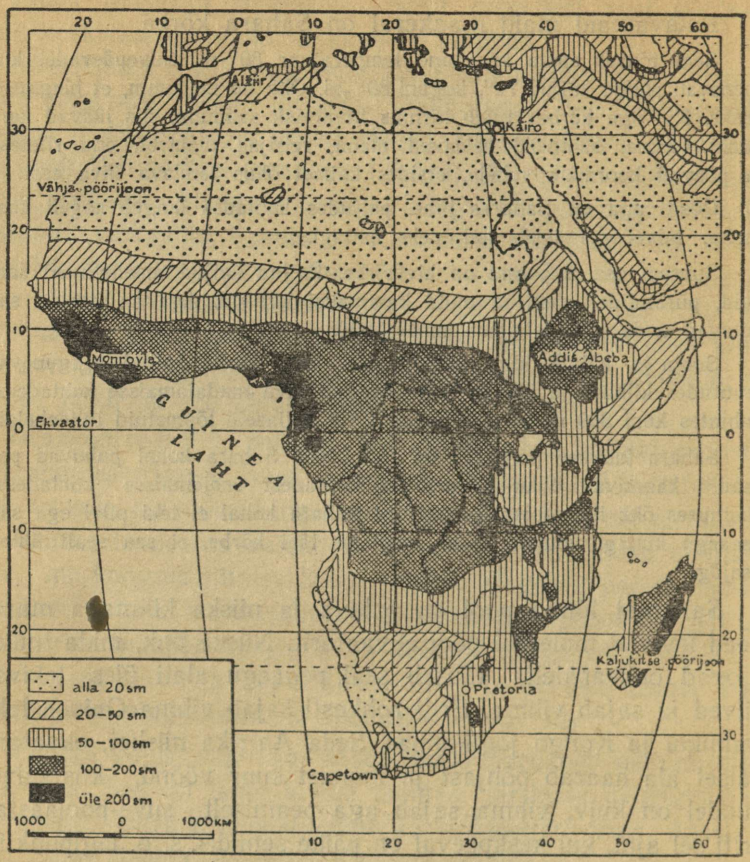


**Joon. 41. Keskmine aastane sademetehulk Aafrikas.**

Lõuna-pöörijoonest lõuna pool on Aafrika kliima paras-soe. Suvel, s. o. detsembris, jaanuaris ja veebruaris, valitseb kõrge kuumus; talvel on ilm üsna jahe ja kõrgemais kohtades sajab isegi lund. Vihmad tulevad India ookeanilt kagupassaatidega, mis puhuvad India ookeanilt. Seetõttu sajab Draakoni mäesti-

kus palju vihma, kuid edasi lääne suunas sajab vihma üsna vähe. Seal on **Kalahari** kõrbe. Vihmavaesus tuleb ka veel sellest, et Kalahari kõrbe rannikut uhub külm merehoovus nagu Saharagi läänerannikut.

Ainult Aafrika äärmises lõunapoolses osas puhuvad talvel läänetuuled, mis toovad kaasa rohkesti sademeid; suvel aga on seal, just vastupidi, kuiv. See ala sarnaneb kliima poolest Aafrika põhjaranniku ja Itaaliaga, sest nii siin kui seal on lähistroopiline kliima, ainult selle vahega, et Lõuna-Aafrikas on siis talv, kui põhjas on soe ning kuiv suvi.

**Harjutusi kaardil.** Leida Aafrikas maa-ala, kus on rohkem kui 1 m sedemeid aastas. Näidata looklevat vööndit, kus on aastas sademeid 50 kuni 100 sm; selles alas vaheldub palav-niiske suvi palav-kuiva talvega. Kui palju sademeid on kõrbetes?

## Jõed ja järved.

Aafrika jõed voolavad kõrgeil kiltmail ja kohates oma teekonnal astanguid, moodustavad arvukaid koski ning jugasid.

Aafrika tähtsaim jõgi on **Niilus,** mis on lühem ainult Mississipist ühes Missouriga. Ta kujuneb **Valge Niiluse** ja **Sinise Niiluse** ühinemisest. Valge Niilus algab Viktooria järvest, mille veepind on merepinnast üle 1 km kõrgemal. Sinine Niilus saab alguse Abessiinia mägedes Viktooriast veelgi kõrgemal asuvast Tana järvest. Teel Vahemerre moodustab Niilus palju kärestikke. Pärast seda voolab ta vaikselt ja Egiptuse maa-alal merre suubudes tekitab suure delta. Igal suvel tõuseb Niilus üle kallaste — ränkade vihmade tõttu, mis sajavad tema lähteil.

Need vihmad algavad juba kevadel ja kestavad kogu suve. Mõlemad Niilused, nii Valge kui Sinine, paisuvad ja kannavad sogase vee hulki kaugele põhja, kus üldse ei ole vihma ja kus suurvesi saabub suvel — selge, kuiva ja sooja ilmaga, nagu näib, ilma igasuguse põhjuseta. Sügi-

sel taganeb jõgi jällegi oma kallaste vahele, jättes orgu niiskust ja kihi viljakandvat jõemuda.

**Kongo** on pikkuselt teine jõgi Aafrikas. Ta kannab endas väga palju vett, laius keskjooksul on ligi 10 km.

Pikkuselt kolmandaks jõeks Aafrikas on **Niiger,** mis on Niilusest veerikkam, Kongost aga jääb kaugele maha.

Teised tähtsamad Aafrika jõed on **Sambesi** ja **Oranje** jõgi.

Sambesi jõgi voolab oma keskjooksul vanal tardunud laaval basaltsängis; kohanud oma teel kuristiku, langeb ta sellesse, moodustades 120 m kõrguse Viktooria joa. Joa kohin kostab 15 km kaugusele. Joa kohal mängib veepiiskade pilves päike kõigis vikerkaarevärvides.

Ida-Aafrika järved **Njassa, Tanganjika** ja teised täidavad kõrgete järskude kallastega ümbritsetud sügavaid nõgusid. Aafrika suurim järv on **Viktooria,** mis on väiksem ainult Ameerika magedaveelisest Ülemjärvest. Viktooria on madalaveeline järv.

Sudaanis on ainus tähelepandav järv **Tsaad,** kuid seegi on väljavooluta. Temasse suubub Šari jõgi.

**Harjutusi kaardil.** Jälgida, kust algab Valge Niilus ja kust Sinine Niilus. Näidata Kongo, Sambesi, Oranje ja Niigeri allikad. Kui pikad on Niilus ja Kongo?

## Taimestik ja loomastik.

Guinea lahe rannikul ja Kongo jõgikonnas, s. o. Aafrika niiskemais osades kasvavad troopilised ürgmetsad. Need metsad on väga tihedad. Puud on seal liaanidega läbi põimitud ja kasvavad tavaliselt mitmes rindes.

Harva tungib päikesekiir läbi lehestiku; õhk on niiske ja palav. Puude keskmine kõrgus ei ületa 35 meetrit, kuid üksikud puud küünivad 50—60 m kõrguseni. Nende puuhiiglaste tüvesid ümbritsevad sageli tugijuured. Liaanide, juurte ja tüvede rägastikus looklevat kitsast rada mööda edasitungiv inimene näeb enda ette vaevu mõne sammu kaugusele. Ülal, puude okstel, lendleb mitmesuguseid linde, all aga elutsevad väikeste perekondadena inimahvid šimpansid ja gorillad ning nende peamised vaenlased leopardid.

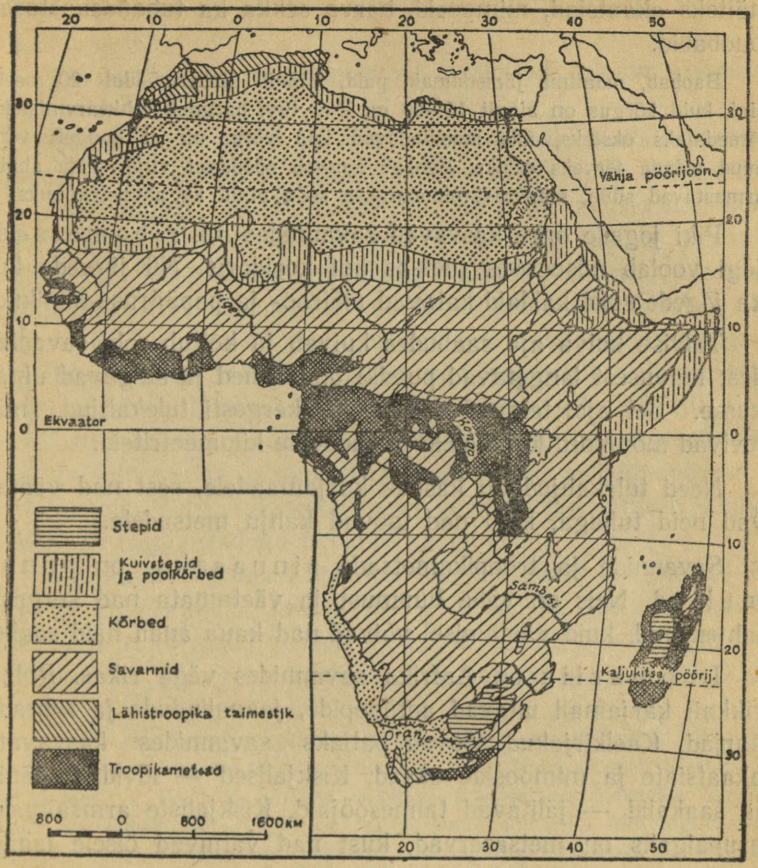


**Joon. 42. Aafrika taimestik.**
Missugune taimestikuvaldkond on Aafrikas pindalalt suurim? Kus asuvad Aafrikas kõrbed ja kus troopikametsad?

Need Aafrika maa-alad, kus talv on kuiv ja kus sademeid langeb 60—150 sm, on kaetud troopilise metsastepiga — *savannidega*. Senitaalvihmade ajal kasvab neis sageli inimese-kõrgune rohi. Üle rohu kerkivad siin-seal kõrged puud,

näiteks akaatsiad, mimoosid, harva sekka ka tuhandeaastased baobabid.

Baobab, maailma jämedamaid puid, küünib ümbermõõdult 20 meetrini, kuid kõrgus on ainult 15—20 m. Puu tüvi hargneb rohkearvulisteks jämedateks oksteks, mis moodustavad laia võra, nii et kaugelt võib puud pidada terveks saluks. Baobab kannab söödavat vilja, mida ahvid armastavad süüa, seepärast nimetatakse seda puud ka ahvileivapuuks.

Piki jõgede orge kasvavad savannides nn. r i b a m e t s a d: jõgi voolab niisuguses metsas kui koridoris. Nii järvede kui ka jõgede soisi kaldaid katavad pilliroo- ja papüüruse-tihnikud.

Talvise kuiva aja saabudes kuivab ja koltub rohi savannides; kuivusest langetavad puudki oma lehed ja suiguvad uinakusse. Sel ajal tekivad savannides kergesti tulekahjud, mis levivad mõnikord kümnetele ja sadadele kilomeetritele.

Need tulekahjud on kasuks karjamaadele, sest nad väetavad neid tuhaga, kuid nad toovad kahju metsadele.

Savannide ja troopikametsade p i n n a s e k s on p u n a m u l l a d. Neis on vähe huumust ja väetamata nad kergesti lahjenevad, kuid väetamisel võivad nad kaua anda häid saake.

L o o m a r i i k on Aafrika savannides väga rikas. Rohurikkail karjamail uitavad antiloopide, jaanalindude ja sebrade karjad. Kaelkirjakud söövad paljaks savannides kasvavate akaatsiate ja mimooside oksad. Kiskjalised — lõvid, hüäänid ja šaakalid — jälitavad taimesööjaid. Kiskjaliste armsaimaks asupaigaks on metsaservad, kust nad väljuvad öisele jahile.

Metsaservadel hulguvad ka paksunahalised hiiglased — elevandid ja ninasarvikud, toitudes okste, juurte ja viljadega. Keset metsi ja savanne olevais järvedes ja jõgedes elavad jõehobud ja krokodillid.

Nii metsades kui ka savannides leidub rohkesti putukaid, eriti termiite, kelle ehitisi esineb igal sammul. Aafrika troopilises osas elutseb t s e t s e - k ä r b e s, kelle pisted on koduloo-

madele surmavad ja kes inimesi nakatavad väga raskesse unehaigusse[1].

Igal pool savannides elutsevad moskiitod, kes on troopilise malaaria kandjad.

Niiluse ülemjooksul ja suurte järvede kaldail elab rohkesti linde. Talvel koguneb sinna Euroopa rändlindude hiigelparvi.

Alles hiljuti (19. sajandil) oli Aafrikas metsloomi loendamatul arvul. Näiteks Tsaadi järve ääres hulkus elevante enam kui 500-pealiste karjadena; Lõuna-Aafrikas rändasid antiloobid sadade tuhandete kaupa paigast paika. Sambesi jõe ääres pidi Livingstone jõuga tungima läbi antiloopide karja.

Hiljem, kui Aafrikas hakati metsloomadele tulirelvadega jahti pidama, hõrenes selle mandri loomastik kiiresti. Eriti rohkesti tehti röövjahiga hävitustööd elevantide seas nende hinnaliste kihvade ja jaanalindude seas nende sulgede pärast.

Jaanalinde on nüüd kodustatud ja neid kasvatatakse Lõuna-Aafrikas traataedadega piiratud karjamail.

Aafrika kuivemais kohtades, kus sademeid langeb 10—60 sm ja kuiv ajajärk kestab üle poole aasta, levivad väikese (kuni 0,5 m kõrguse) võsaga s t e p i d. Ainult vihmarikkail aastail kasvab siin rohi hästi, kuival aastal aga on rohukasv kehv.

Loomi on steppides märksa vähem. Enamikus on need antiloobid ja sebrad, kes kogunevad sinna niiskeks ajaks. Neile järgnevad sinna ka kiskjalised — lõvid ja hüäänid. Alalisist asukaist on ülekaalus loomad, kelle eluasemed on urgudes ja kes koguvad sinna ka toidutagavarasid kuivaks ajaks. Sellised on okassead, kes on kaetud kuni 40 sm pikkuste okastega, hüpikhiired ja sisalikud.

Rohtlate pinnaseks on mustmullad ja kastanmullad; huumust on neis palju.

Aafrika k õ r b e t e s — Saharas ja osalt ka Kalaharis — on suured maa-alad peaaegu täiesti taimedeta. Orgudes ja ka

---

1 Et sebrad ei nakatu tsetse-kärbse hammustusist, siis tehakse Lõuna-Aafrikas nüüdisajal katseid sebrade kodustamisega.

mägede nõlvadel, kus vahetevahel sajab vihma, kasvavad ainult rohulibled ja okaspõõsad. Seal aga, kus põhjavesi tungib kõrgele või kuhu on ehitatud arteesia kaevud, haljendavad oaasid datlipalmidest.

Kõrbe loomastik on kehv. Saharas elavad skorpionid, sisalikud ja maod, kes väga kaua, isegi kuude kaupa võivad olla söögi ja joogita Tavaliselt kaob enamik väikesi loomi päevaks pragudesse või kaevub liivasse, kust nad õhtuti ja öösiti tulevad välja saaki otsima. Rohtu kasvatavaid orge mööda tungivad kaugele kõrbesse antiloobid, kes võivad toitu ja jooki otsides päevas joosta kümneid ja sadu kilomeetreid. Kõrbe servades leidub kiskjalisi — lõvisid ja hüääne. Kõigil kõrbeloomadel on hallikas-kollane kaitsevärvus, mistõttu neid on raske eraldada ümbruse liivadest.

Aafrika on mitme kultuurtaime kodumaa: Abessiinia — kohvipuu, Guinea metsad — õlipalmide, savannid — maapähklite ja mitmesuguste hirsiliikide, Sahara oaasid — datlipalmide kodumaa. Teistest maailmajagudest Aafrikasse toodud taimed leidsid siin endale sobiva pinnase, näiteks Ameerika kautšukipuu ja kakaopuu.

Kakaopuude istutamiseks puhastavad neegrid troopikametsas maa-ala, jättes kasvama ainult kõrged puud. Puude vahele istutavad nad kakaopuu võsud, mis väga kiiresti kasvavad ja ka varsti vilja kannavad, olles kogu aja suurte puude all tuulevarjus — muidu võib tuul kergesti nende suure vilja kakaoubadega maha raputada.

**Harjutusi kaardil.** Näidata Põhja- ja Lõuna-Aafrika kõrbete alad. Kus kasvavad troopikametsad? Nimetada ülemineku-alad kõrbest troopikametsadele.

## Aafrika rahvastik ja poliitiline kaart.

Aafrikas elab umbes 160 milj. inimest. See on 8 korda vähem kui Aasias, kuigi pindalalt (30 milj. km²) on Aafrika ainult poolteist korda Aasiast väiksem. Keskmine rahvastiku tihedus Aafrikas on väga madal — kõigest 5 elanikku ühel ruutkilomeetril. Tunduva osa Aafrikast, nagu ka Aasiast, hõlmavad asustamata alad — kuivad kõrbed ja poolkõrbed. Kuid Aafrika savannid, kus rikkalike sademete tõttu on võimalik

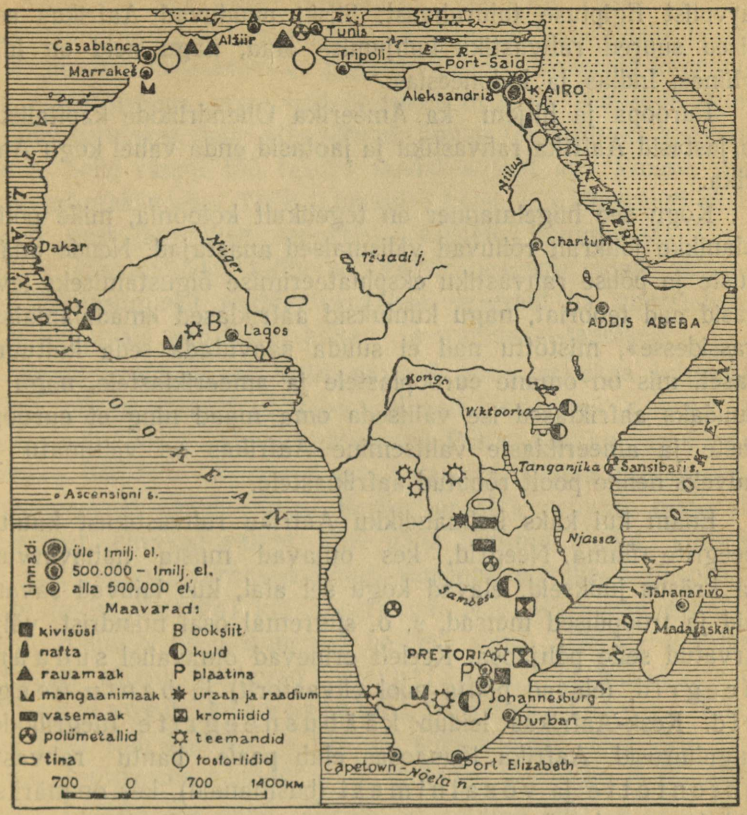


**Joon. 43. Aafrika tähtsamad linnad ja maavarad.**

Kõrvutada see kaart poliitilise kaardiga ja teha kindlaks, missuguste riikide pealinnadeks on siinmärgitud linnad Kairo, Addis Abeba, Pretoria. Kus asuvad suuremad kulla, plaatina ja teemantide leiukohad? Kus asuvad vase-, raua-, mangaani- ja kroomimaagi leiukohad?

põllundus, on asustatud tihedamini kui Sise-Aasia stepid. Eriti tihedasti on asustatud Niiluse alamjooksu org, mis üleujutuste ja arvukate kunstliku niisutuse kanalite tõttu toidab suure-

arvulist Egiptuse talurahvast. Siiski puuduvad Aafrikas sellised suured rahvastiku kuhjumise alad, nagu neid on Ida-Hiinas, Indias ja Indoneesias.

Euroopa ja hiljem ka Ameerika Ühendriikide kapitalistid orjastasid Aafrika rahvastiku ja jaotasid enda vahel kogu Aafrika.

Kogu see hiigelmanner on tegelikult koloonia, mille põliselanikke jõhkralt rõhuvad välismaised anastajad. Nende anastuste ja põlise rahvastiku ekspluateerimise õigustamiseks levitasid nad teooriat, nagu kuuluksid aafriklased «madalamaisse rassidesse», mistõttu nad ei suuda saavutada seda kultuuritaset, mis on omane eurooplastele ja ameeriklastele, nagu ei suudaks aafriklased ise valitseda oma maad ning et eurooplaste ja ameeriklaste valitsemine Aafrikas on vältimatu ja hüveks nende poolt rõhutud aafriklastele.

Enam kui kaks kolmandikku Aafrika rahvastikust kuulub neegrite rühma. Neegrid, kes omavad musta nahavärvust ja kräsus juukseid, elavad kogu sel alal, kus laiuvad savannid ja troopilised metsad, s. o. suuremal osal mandrist, välja arvatud selle põhjaosa. Keelelt erinevad omavahel *sudaani neegrid* (elavad põhja pool ekvaatorit) ja *bantu neegrid*. Kesk-Aafrikas leidub *kääbusneegrite* (negrillode) suguharusid. Aafrika lõunaosas elab peale bantu rahvaste *hotentotte ja võsainimesi* (bušmaneid), kes on märksa heledama nahavärvusega.

Kuni Aafrika anastamiseni eurooplaste poolt elasid neegrid üksikute suguharudena suguharujuhtide ehk vanemate valitsuse all. Nad tegutsesid peamiselt põllundusega, harides maad kõblastega või teravaotsaliste kaigastega. Euroopa riigid, allutanud endale Aafrika, määrasid sinna oma valitsejad. Mõned suguharud tõusid üles välismaiste anastajate vastu, kuid need ülestõusud suruti maha kõige karmimal kombel: põletati külasid ja hävitati terveid suguharusid.

Kohtades, kus toodetakse kulda, teemante, vaske ja teisi hinnalisi maavarasid, sunnivad välismaised kapitalistid neegreid töötama kaevandustes peaaegu tasuta. Neegreid koormatakse maksudega, mida nad ei suuda maksta. Maksude tasumiseks pannakse neile ette sõlmida leping töötamiseks kaevanduses. Selle ränga töö tasuks saadakse seal aga krosse, mis kuluvad maksudeks. Töölt lahkumise katse ja väikesetegi eksimuste eest jagatakse neegreist töölistele ihunuhtlust. Üldiselt on kaevandustes töötavad neegrid peaaegu orjade seisundis. Samasuguselt ekspluateeritakse neegreid ka imperialistidele kuuluvais kautšuki-, kakao- ja muudes istandikes.

Peale neegrite on Aafrikas veel teine arvukas rahvaste rühm, nimelt mandri põhjaosas elavad berberi-araabia rahvad. Need rahvad pärinevad Põhja-Aafrika vanimate elanike berberite segunemisest Aasiast (Araabia poolsaarelt) sissetunginud araablastega. Berberi-araabia rahvad, erinevalt neegreist, omavad valget, kuid väga tõmmut nahka. Väliselt on nad rohkem sarnased Lõuna-Euroopa elanikega (hispaanlaste ja itaallastega) kui neegritega. Nad kõnelevad araabia keelt, millesse on segunenud berberi sõnu. Berberi-araabia rahvaste rühma kuuluvad egiptlased, liibüalased, tuneeslased, alžeerlased, marokolased. Enamik neid elab külades ja tegeleb põllundusega. Osa elab linnades, tegutsedes käsitööga või töötades tööstuses ja kaubanduses. Lõpuks osa neist rahvaist on rändkarjakasvatajad (nomaadid). Berberi-araabia rahvad on sõltumuses euroopa imperialistidest. Võitluse tulemusena on egiptlased saavutanud iseseisvuse, kuid inglise kapital säilitab Egiptuses oma mõju.

Kahe põhilise rahvastikurühma kõrval (neegrid ja berberi-araabia rahvad) on Aafrikas sisserändajaid Euroopast, kes elavad peamiselt paraja kliima vööndis: Põhja-Aafrikas — Alžeerias ja Tuneesias — prantslased, äärmises lõunas, Lõuna-Aafrika Unioonis — buurid (Hollandi väljarändajate järg-

lased) ja inglased. Samuti on lõunas sisserännanuid Indiast ja Indoneesiast, kes nagu neegridki on õigusteta ja rõhutud.

Peaaegu kogu manner jaguneb Euroopa imperialistlike riikide koloniaiks. Ainult üksikuid Aafrika maid loetakse iseseisvaiks, kuid ka need on tegelikult sõltuvad välismaisest kapitalist.

Põhja-Aafrikas on Prantsuse kolooniad **Maroko, Alžeeria** ja **Tuneesia.** Neis kolooniais toodetakse nisu, viinamarju, oliive, viigimarju, datleid ja maavaradest rauamaaki.

Prantsuse valdustest ida pool on Põhja-Aafrikas **Tripolitaania** (Liibüa), mida valitseb Itaalia.

Kirde-Aafrikas asub **Egiptus,** mida peetakse iseseisvaks kuningriigiks. Tõeliselt on Egiptus tugevasti Inglismaa mõju all. Egiptuse majanduses etendab peamist osa puuvillakasvatus. Egiptuse puuvill on parim maailmas. Selle kiud on pikk ja peen, mis lubab sellest valmistada parimaid kangaid.[1] Puuvilla ja ka teiste kultuuride (riisi, suhkruroo jt.) kasvatamiseks kasutatakse kunstlikku niisutamist Niiluse veega.

Niisutusseadmed — paisud Niilusel ja kanalid, mille abil juhitakse Niiluse vett põldudele — kuuluvad enamikus inglise kapitalistidele. Niisutamiseks minevalt veelt võtavad nad maksu. Ka enamik puuvillapuhastamise vabrikuid ja raudteid kuulub inglastele. Suessi kanal kulgeb Egiptuse territooriumil, kuid kuulub inglise-prantsuse kompaniile. Kanali tsoonis hoiab Inglismaa oma sõjavägesid ja sõjalaevu. Egiptuse pealinn on **Kairo** ja tähtsam sadam **Aleksandria.**

Egiptusest lõuna pool asub **Inglise-Egiptuse Sudaan,** mida peetakse Inglismaa ja Egiptuse ühisvalduseks. Sarnanevalt Egiptusega on ka see puuvilla tootjaks ja inglaste poolt ekspluateeritav.

Ida-Aafrikas on mitu suurt Inglismaa kolooniat ühise nimetusega **Briti Ida-Aafrika** ja peale selle iseseisev **Abessiinia** (ehk

---

1 Meil NSV Liidus on egiptuse puuvilla kasvatamine suuresti arenenud, eriti Tadžiki ja Aserbaidžani NSV-s.

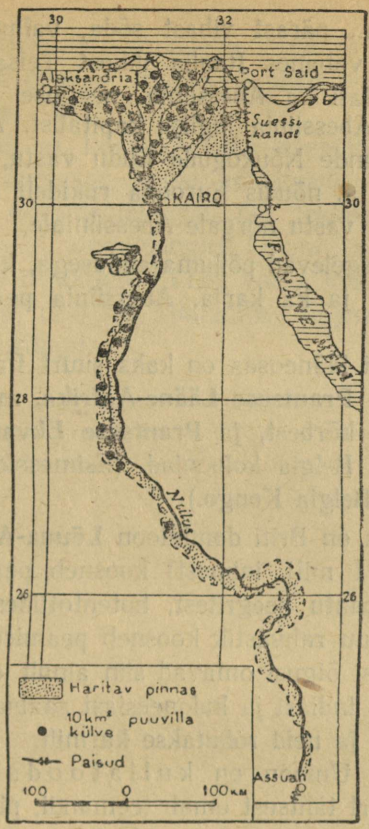


**Joon. 44. Puuvillakasvatus Niiluse orus (Egiptuses).** Kaardil on valgeks jäetud kõrbed. Panna tähele, et haritud maa-alad asuvad peamiselt Niiluse vasakul kaldal ja tema deltas, s. o. neis kohtades, kus Niiluse regulaarsed veetõusud toovad kaasa üleujutusi.

Etioopia). 1936. a., pärast vihast sõda, vallutati Abessiinia Itaalia poolt. Ta vabanes Itaalia ikkest Teise Maailmasõja tulemusena. Taastati ka Abessiinia neeguse (keisri) võim. Tegelikult sõltub Abessiinia inglise kapitalist. Abessiinia rahvas säilitab tänutunde Nõukogude Liidu vastu, kes ainsa riigina 1935.—1936. a. nõudis Euroopa riikidelt ühiseid samme Itaalia kallaletungi vastu nõrgale Abessiiniale.

Abessiinlased tegelevad põllumajandusega, kasvatades nisu, hirssi, otra, kohvi ja ka karja. Abessiinia pealinn on **Addis Abeba.**

Aafrika mandri lääneosas on kaks suurt Prantsusmaa koloniate rühma — **Prantsuse Lääne-Aafrika,** mis hõlmab suurema osa Sahara kõrbest, ja **Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrika,** ning Inglismaa ja Belgia kolooniad. (Esimesele kuuluvad Nigeeria jt., teisele Belgia Kongo.)

Lõuna-Aafrikas on Briti dominioon **Lõuna-Aafrika Unioon.** Selle rahvastik (11 milj. inimest) koosneb peaaegu $^4/_5$ osas põlisrahvaist — bantu neegritest, hotentottidest, bušmanitest (võsainimesed); muu rahvastik koosneb peamiselt buuridest ja inglastest. Poliitilisi õigusi omavad siin ainult «valged». Põlisrahvad, samuti ka Indiast ja Indoneesiast saabunud töölised on õiguseta seisundis ja neid rõhutakse karmilt.

Lõuna-Aafrika Unioon on k u l l a t o o d a n g u l t maailmas esikohal. Suurt tähtsust omab teemandi, plaatina ja mangaani ning kroomimaagi tootmine. Kulla leiukohtade ja kaevanduste enamik kuulub inglise kapitalistidele. Viimasel ajal (eriti sõja-aastail) arenes Lõuna-Aafrika Unioonis töötlev tööstus — metallurgia-, toiduainete- ja tekstiiltööstus. Uniooni pealinn on **Pretoria,** tähtsaim sadam — **Kaplinn** (Capetown). Buurid ja inglased on parematelt maadelt ära ajanud neegrid. Nendel maadel seadsid eurooplased sisse oma majanduse; kasvatatakse nisu, maisi, suhkruroogu ning peetakse suurel arvul lambaid ja veiseid. Neegritele on eraldatud mõned väiksemad

territooriumid halvemate maadega. Neid territooriume nimetatakse «reservaatideks». Nende elanikud tegelevad peamiselt karjakasvatusega.

Viimasel ajal on Lõuna-Aafrika neegrite seas tekkinud haritlaskond — õpetajad, arstid, advokaadid. On loodud neegrite poliitilised organisatsioonid. On tekkinud kommunistlik partei, kooperatiivid, ametiühingud. Lõuna-Aafrika neegrid tunnevad suurt huvi Nõukogude Liidu vastu, kus rahvad on täiesti võrdõiguslikud ja rassilise vihkamise väljendusi karistatakse seadusega kui kuritegu.

# AMEERIKA.

## FÜÜSILIS-GEOGRAAFILINE ÜLEVAADE.

*Pindala — 42,5 milj. km². Rahvastik — 270 milj. elanikku.*

### Suurus, asend ja randjoone iseloomustus.

Ameerika asub kahe tähtsaima ookeani vahel. Teistest mandritest on ta väga kaugel, kuid teda ühendavad nendega sirged teed otse üle lahtiste ookeanide. Alaska rajoonis ta läheneb küll Aasiale, kuid just selles piirkonnas elab vähe inimesi.

Ameerika koosneb kahest looduslikult teineteisest väga oluliselt erinevast mandrist. Randjoon on väga mitmekesine. Vaikse ookeani rannik on vähe liigestatud; seal on ainult kaks suuremat poolsaart: **Kalifornia** ja **Alaska,** mille jätkuna esinevad **Aleuudi** saared, ja ainult üks tähtsam laht — kitsas ja pikk **Kalifornia laht.** Ameerika Vaikse ookeani rannik on suures ulatuses kõrge, kaljune, lahtedeta.

47. laiusjoonest 60. laiusjooneni on Põhja-Ameerika rannik lõhestatud fjordidega ja ääristatud saarte ning skääridega nagu Skandinaavia poolsaar. Ühes niisuguses fjordis on Vancouver'i sadam. Samasugused fjordid, saared ja skäärid on ka Lõuna-Ameerikas 42. laiusjoonest lõuna pool.

**Magalhães'i** (magaljaiši) väin, mis eraldab **Tulemaa** saari mandrist, koosneb samuti reast fjordidest. See väin on niivõrd kääruline, et Magalhães ainult vaevu leidis sellest väljapääsu. Väina pikkus on 600 km.

Lõuna-Ameerika Atlandi rannik on vähe liigestatud; seal on ainult kaks suurt lahte — La Plata ja Amazonase jõe suudmes.

Atlandi rannik Kesk- ja Põhja-Ameerikas on aga tugevasti liigestatud. Siin on **Lääne-India saarestik**, mis koosneb **Suurtest Antillidest (Kuuba, Jamaika, Haiti, Puerto Rico)**, **Väikestest Antillidest** ja Bahama saarestikust.

See saarestik koos **Florida** poolsaarega eraldab ookeanist Ameerika Vahemere, mis koosneb **Mehhiko lahest** ja **Kariibi** merest. Sellest merest voolab **Golfi hoovus** jõetaolise vooluna Florida väina kaudu välja. Hoovus on siin umbes 50 km lai; ta voolu kiirus on ligi 10 km tunnis.

Põhja-Ameerika idaosa 35. laiusjoonest 50. laiusjooneni on tugevasti liigestatud. Seal on rohkesti l a h t i sadamatega, nagu **New York, Philadelphia** ja teised. Suurim laht on **St. Lawrence'i** laht, mis uhub **Newfoundlandi** (njufaundlandi) läänerannikut.

Ka Ameerika põhjarannik on tugevasti liigestatud. **Hudsoni** väina abil ookeaniga ühenduses olev **Hudsoni** laht tungib kaugele mandrisse. Ta uhub **Labradori** poolsaare rannikut.

Suur saarestik, mida nimetatakse **Kanada** ehk Polaarsaarestikuks (Arktiline saarestik), ääristab Ameerika põhjarannikut. Selles saarestikus on palju suuri saari, näit. B a f f i n i m a a (loe: bafin) on Sumatra saarest suurem. Maailma suurimast saarest **Gröönimaast** on Polaarsaarestik lahutatud D a v i s' e (loe: devis) väina ja B a f f i n i lahega.

Polaarsaarestiku vahel olevad väinad kattuvad pikaks ajaks jääga. Need väinad aga, mis võimaldavad läbipääsu Atlandi ookeanist Põhja-Jäämerre, on peaaegu alati täis kiilutud jääga.

Ameerika põhjarannikul, Polaarsaarestikust lääne pool, on Põhja-Jäämeri laevatav ainult lühikest aega ja sedagi mitte igal suvel. Ka **Beringi** väin on üle poole aasta täis jääd, kuid suviti on ta laevasõiduks vaba.

Mered ei lõhesta Ameerikat siiski mitte nii tugevasti kui

Euroopat. Nii Põhja- kui ka Lõuna-Ameerikas on paiku, mis on ookeanist enam kui 1500 km kaugusel. Kuid keskosas Ameerika ahendub tunduvalt: **Panama maakitsus,** millest on läbi kaevatud **Panama kanal,** on ainult 60 km lai.

**Harjutusi kaardil.** Näidata Ameerika äärmised põhja- ja lõunatipud. Määrata kilomeetrites nende kaugus ekvaatorist. Mõõta Lõuna-Ameerika suurim laius vastavat laiusjoont mööda.

Võtta ette «merereis» ümber Põhja-Ameerika — Hudsoni lahest kellaosuti liikumise suunas Panama kanali kaudu Beringi väinani — ja nimetada kõik lahed, väinad, mered, saared ja poolsaared sellel teel.

Teha samasugune «reis» kaardil ümber Lõuna-Ameerika.

### Ameerika avastamise ja uurimise ajaloost.

Kaua ei teadnud eurooplased mandri olemasolust läänepoolkeral. Tõsi, 10. sajandi normannid — tänapäeva norralaste esivanemad — avastasid Gröönimaa ja Põhja-Ameerika idaranniku, kuhu nad sõitsid oma kergetel laevadel. Ent püsivat sidet vastavastatud mandriga sisse ei seatud. Normannide avastusest teised rahvad ei teadnud ja unustasid selle ka normannide järglased.

Euroopa suhted Ameerikaga tekkisid tunduvalt hiljem — 15. sajandi lõpus. Tollal euroopa meremehed ja kaupmehed otsisid väga pingsalt mereteed Indiasse. Varemini oli kaubandus Indiaga toimunud maad mööda — läbi Väike-Aasia ja Mesopotaamia madaliku ning edasi mööda Pärsia lahte. 15. sajandil türklased, asudes elama Väike-Aasiasse ja Mesopotaamiasse, keelasid euroopa kaupmeestele läbipääsu oma valdustest, millega viimased jäid ilma suurtest kasumitest kauplemisel. See oli põhjus, miks kaupmehed ja meremehed nii innukalt hakkasid otsima mereteed Indiasse.

Seesuguse tee otsimisel itaallane Cristoforo Colombo (tavaliselt — Kolumbus), viibides meremehena Hispaania teenistuses, avastas uue mandri. Mõnest Hispaania laevast koosneva laevastiku juhina väljus Kolumbus 1492. a. augustis Hispaania rannikult läände. Ta lootis, et tee Indiasse ümber maailma — läbi läänepoolkera — osutub lühemaks ja kergemaks kui ümber Aafrika. Peaaegu kolm kuud hiljem lähenesid Kolumbuse laevad väikesele saarele Bahama saarestikus. Jätkates teekonda avastas Kolumbus veel suured saared — Kuuba ja Haiti. Ta oli veendunud, et need pole kaugel Indiast, ja pöördus tagasi Hispaaniasse rõõmsa teatega: lõpuks on leitud meretee Indiasse!

Hiljem sooritas Kolumbus veel kolm reisi arvatavasse Indiasse, avastas veel rea saari ja samuti Lõuna-Ameerika mandri. Endiselt oli ta aga arvamusel, et need maad kuuluvad Edela-Aasiasse. Selle veendumusega ta ka suri.

Alles pärast mitmete reisijate arvukaid meresõite veendusid eurooplased, et Kolumbus oli avastanud uue maailmajao. «Ameerika» nimetuse sai uus manner ühe reisija — Amerigo Vespucci (loe: vesputši) nime järgi, kes esimesena koostas uue mandri kirjelduse. Kolumbuse avastatud saari Kesk-Ameerika lähedal nimetasid eurooplased kaua Indiaks, hiljem aga hakati nimetama West-Indiaks, s. o. Lääne-Indiaks, et teda eraldada tõelisest Indiast. Lääne-India nimetus on säilinud tänaseni. Samuti on säilinud nimetus «indiaanlased» Ameerika põlisrahvastiku suhtes (kuigi neil pole midagi ühist India elanikega).

Pärast Kolumbust portugali meresõitja Magalhães oma reisil ümber maailma purjetas ümber Lõuna-Ameerika ja esimesena veendus selles, et Ameerikat lahutab Aasiast tohutu ookean. Selle ookeani ta nimetas Vaikseks ookeaniks, sest tema reisi ajal ei esinenud seal torme.

Hiljem uurisid Põhja-Ameerika rannikuid vene ja inglise meresõitjad. Esimesteks eurooplasteks, kes 1732. a. läbisid Beringi väina ja kandsid kaardile osa Ameerika looderannikust, olid tagasihoidlikud, vähetuntud vene meresõitjad — alamtüürimees Fjodorov ja geodeet Gvozdev. Nende nimed aga kahjuks unustati. Üheksa aastat hiljem, 1741. a., läbisid sama tee kuulus vene meresõitja Bering ja tema abiline Tširikov; nad kirjeldasid väina, mis hiljem nimetati Beringi väinaks, ning purjetasid piki Aleuudi saarestikku ja Alaska rannikut.

Pärast seda, 18. sajandi lõpus, paljud venelased külastasid ja uurisid Ameerika loodeosa. Neist tähtsamad on Selihhov ja Baranov. Selihhov rajas mõned vene asundused Ameerikas, tegi palju Alaska uurimise ja selle kasutamise alal venelaste poolt. Alaska muutus Vene valduseks ja sageli nimetati Alaskat Vene-Ameerikaks.

Pärast Selihhovi surma jätkas tema tööd 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi algul Baranov, kes oli Vene-Ameerika kaubanduskompanii ettevõtete ülemvalitsejaks. Jätkates Ameerika lääneranniku uurimist, rajas Baranov praeguse USA edelaosas vene asunduse nimega «Ross», mitte kaugel nüüdsest sadamalinnast San Franciscost. See asundus, mis asetses viljaka pinnase ja põllunduseks soodsa kliima rajoonis, pidi Vene-Ameerika rahvastikku varustama toiduainetega — teravilja, aedvilja, piima ja lihaga.

19. sajandil külastasid vene asundusi Ameerikas sageli vene ümbermaailma-sõitjad Lisjanski, Golovnin, Lazarev, Lütke (Litke). Stanjukovitš ja tei-

sed. Ameerika ranniku uurimist jätkasid meresõitjad Korsakovski, Hromtšenko, Kaševarov ja teised. Zagoskin tungis Alaska siserajoonidesse ja uuris neid. 1852. a. kirjastas Vene-Ameerika kompanii valitseja «Ameerika looderanniku ja Aleuudi saarte atlase».

Inglise meresõitjad Hudson, Baffin ja teised uurisid Põhja-Ameerikas peamiselt selle põhja- ja idaosasid. Nende nimesid kannavad Baffini laht, Baffinimaa, Hudsoni laht, Hudsoni jõgi. Püüdes 19. sajandil läbida Põhja-Ameerika põhjaranniku ja Polaarsaarestiku vahelisi väinasid, hukkus inglise reisija Franklin koos oma kaaslastega Põhja-Jäämere jääväljadel nälja ja külma tõttu.

20. sajandi algul läbis norra polaaruurija Amundsen mootorpurjekal Ameerika põhjaranniku veed Atlandi ookeani vetest Beringi väinani, milliseks teekonnaks kulus kolm aastat. 20. sajandi 30-ndail aastail sooritasid kuulsad nõukogude lendurid Tškalov, Baidukov, Beljakov ja teised vahemaandumisteta lendusid NSV Liidust üle põhjapooluse Põhja-Ameerikasse.

## Pinnaehitus.

Piki Ameerika läänerannikut Alaskast Tulemaani ulatuvad maailma pikimad mäeahelikud **Kordiljeerid**, mida Lõuna-Ameerikas tavaliselt nimetatakse **Andideks.** Need mäed katkevad ainult ühes kohas — Panama maakitsusel. Peaaegu kogu pikkusel nad koosnevad mitmest paralleelsest ahelikust. Põhja-Ameerikas on neid ahelikke mitu ja nad kannavad seal eri nimetusi: **Kaljumäestik, Sierra Nevada, Rannikumäestik** jt. Nende ahelikkude vahel asetsevad laialdased kiltmaad: **Mehhiko kiltmaa** ja **Suur Ameerika kiltmaa** ehk nn. **Suur nõgu.**

Lõuna-Ameerika Kordiljeerid ehk Andid on palju kitsamad ning koosnevad peamiselt kahest paralleelsest ahelikust. Nende vahel on pikad, kuid kitsad kiltmaad, näiteks Peruu ja Boliivia kiltmaa.

Kordiljeerid on madalamad ainult Aasia kõrgemaist mäestikest. Eriti kõrged on Lõuna-Ameerika Kordiljeerid. Igilumega kaetud tippe on isegi ekvaatoril, kus igilume piir on 5 km kõrgusel. Äärmises lõunas ja põhjas, kus igilume piir laskub

500 m-le merepinnast, katavad lumehulgad Kordiljeere tipust peaaegu jalamini; suured jääliustikud liuglevad alla otse ookeani. Kordiljeeride kõrgeim tipp — kustunud tulemägi **Aconcagua** (loe: akonkaagva) on üle 7000 m merepinnast. Suurem osa Kordiljeeride mäetippe on kas kustunud või tegevad tulemäed. T e g e v a t e hulka kuulub ligi 6 km kõrgune **Cotopaxi** (loe kotopahhi)[1] tulemägi, kõrgeim tegev vulkaan maakeral; St. Eliase mägi on kustunud tulemägi.

Tulemägesid leidub piki Vaikse ookeani rannikut Tulemaast Alaskani. Edasi jätkub see rida Aleuudi saarestikul, Kamtšatkal, Kuriili saarestikul, Jaapani ja Filipiini saarestikul, Uus-Guineas ja Uus-Meremaal. Nii on Vaikne ookean ümbritsetud otsekui tulemägede rõngaga.

Kordiljeeride läänenõlvad on väga järsud: kõikjal leidub suuri astanguid; vastaspoolsed nõlvad on võrdlemisi lauged.

Kordiljeeride ja Andide ahelikud on ehituselt määratu suured kurrud. Need tekkisid Alpide ja Himaalaja kurrutusega umbes üheaegselt.

Mägede tekkimine kestab Ameerika läänerannikul veel praegugi. Selle tõendajaiks on tugevad m a a v ä r i n a d Põhja-, eriti aga Lõuna-Ameerikas. Nende maavärinate tõttu kannatavad rohkesti Santiago ja Lima, Põhja-Ameerikas aga San Francisco linn. Maavärinatega seltsivad sageli merevärinad, mis tekivad ookeanipõhja vajumise tagajärjel. Niisugusel juhul sööstavad rannikule hiigellained.

Nii Põhja- kui ka Lõuna-Ameerikas laiuvad Kordiljeeridest ida pool suured lauskmaad, mille kihid lebavad peaaegu horisontaalselt, moodustades kas kiltmaid või madalikke. Sellised on näiteks **Mississipi** madalik Põhja-Ameerikas ja **Amazonase** ning **La Plata** madalik Lõuna-Ameerikas. Kõik need mandrite keskosi haaravad madalikud ja lavamaad on kaetud sõreda mullastikuga ning on kõlblikud põllutööks.

---

1 Selle tulemäe purset saadab alati hirmus veeuputus mäe ümbruskonnas, sest suurest soojusest sulab mäe lumine müts.

Nii Põhja- kui ka Lõuna-Ameerikas kõrguvad keskosas asuvast lauskmaast ida pool jällegi mäed, kuid mitte nii kõrged. Põhja-Ameerika idaosas laiuvad **Kanada massiiv** ja **Apalatši** mäed. Kanada massiiv ehk Kanada Kilp koosneb graniidist, gneisist ja kristalseist kiltkividest; ta sarnaneb väga Fennoskandia massiiviga ehk Balti Kilbiga.

Mannerjää on silunud ka Kanada Kilbi pealmist pinda: kõikjal on paljad silekaljud, hiigelrändrahnud ja arvukad järved.

Apalatši mäestik koosneb tugevasti kulunud vanadest kurdudest.

Gröönimaa on tohutu suur kivine pangas. Saare sisemaalised kiltmaad ja mäestikud on kaetud mannerjääga, mille paksus ületab 1—2 ja veel enamgi km. Sellest mannerjäärst, eriti saare servadel, paistavad välja kuni 3 km kõrgused mäeladvad. Gröönimaa rannik on lõhestatud fjordidega; võimsad liustikud laskuvad neid mööda alla ümbritsevaisse meredesse. Nende liustike servad murduvad ja tekitavad jäämägesid. Suvel need jäämäed, mis ulatuvad kuni 100 m kõrguseni üle merepinna, kanduvad külma Grööni ja Labradori hoovusega lõunasse. Nad ujuvad ka vastu Golfi hoovust, kas tuulte mõjul, või kannavad neid edasi ookeani sügavamad külmad hoovused.

Jäämäed, jahutades enda ümber vett ja õhku, mähivad end tihedasse uttu, olles seega suureks ohuks laevadele. Nii põrkas aastal 1912 hiigelaurik «Titanic» oma reisil Inglismaalt New Yorki udus kokku sellise jäämäega, purustas oma külje ja hukkus, kusjuures uppus 1400 inimest.

Lõuna-Ameerika lauskmaast ida pool on kaks madalamat massiivi — **Guajaana** ja **Brasiilia massiiv.** Mõlemad koosnevad ürgseist kristalseist kivimeist. Need on aja jooksul tugevasti kulunud ja silutud, nii et nad sarnanevad künkliku kiltmaaga.

Põhja- ja Lõuna-Ameerika on rikkad maavaradest. Kristalsed massiivid Ülemjärve ümbruses sisaldavad palju rauamaake, Kordiljeerides aga vasemaake, kulda ja hõbedat.

Vanas ärakulunud kurrulises Apalatši mäestikus on eriti rohkesti kivisütt, mida leidub paksude kihtidena ka mäes-

tiku naabruses Mississipi madaliku põues. Peale selle peituvad samas mäestikus ja samas madalikus, samuti USA lääneosas, Kalifornia osariigis, nafta ehk maaõli hiigelvarud. Ka Mehhiko on rikas nafta poolest.

Lõuna-Ameerika kristalseis massiivides leidub värvilisi metalle — kulda ja hõbedat, Brasiilia massiivis ka rauda. Venetsueelas ja Kolumbias on Kordiljeeride nõlvadest leitud rikkalikud naftalademed.

**Harjutusi kaardil.** Näidata Kordiljeerid ja Andid, leida kohad, kus nad laienevad ja kus ahenevad. Kui kõrged on nende mägede tipud? Näidata Mississipi, Amazonase ja La Plata madalik. Näidata Apalatši ja Brasiilia massiiv.

## Kliima.

Ameerika ulatub nelja soojusvööndisse; ta kliima on vaheldusrikas ja Lõuna-Ameerika kliima erineb tunduvalt Põhja-Ameerika kliimast.

Lõuna-Ameerikat läbib ekvaator. Seal laiub määratu suur Amazonase madalik, kus talve polegi, või täpsemalt väljendudes, kus talv[1] erineb üsna vähe suvest ja kus aasta läbi sajab ränka äikesevihma. Aastas on seal keskmiselt 170 äikesevihmast päeva. Sademete rohkus on seletatav sellega, et passaadid puhuvad kahelt poolt — kirdest ja kagust, kuna ekvaatori ümbruses õhk tõuseb üles. Passaadid toovad Atlandi ookeanist hulga veeauru, mis õhus kõrgemale tõustes annab rohkesti sademeid. Samasugune niiske kliima on ka Antilli saarestikus.

Passaadid, jõudnud üle Kordiljeeride, on allapoole laskudes juba kuivad. Seetõttu on ka Andide läänenõlvadel kuiv kliima; seal laiub koguni **Atacama kõrbe** — otse ookeani ranniku lähedal.

---

[1] Amazonase suudmes on kõige soojema kuu keskmine temperatuur 26°, kõige jahedama kuu oma 25°.

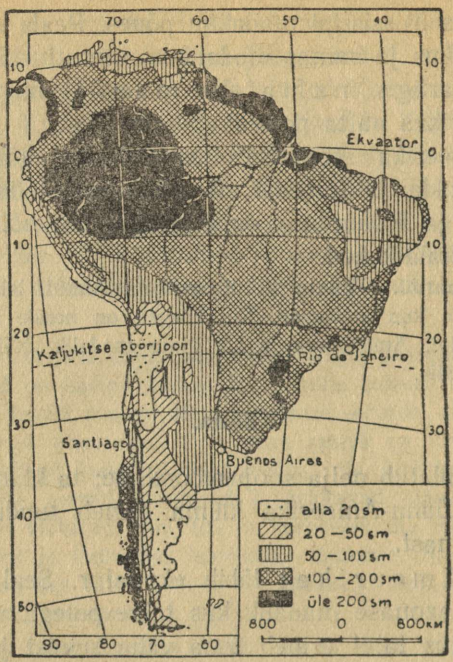


**Joon. 45. Keskmine aastane sademetehulk Lõuna-Ameerikas.**
Milline Lõuna-Ameerika osa kuulub maakera niiskeimate alade hulka?

Vihmade puudumise tõttu on mõnele saarele Peruu ja Tšiili rannikul kogunenud terved mäed linnusõnnikut — guaanot. Merelinnud on katnud need saared oma väljaheidete ja kalaluudega. See kõik on kuhjunud paljude sajandite kestel. Nüüd eksporditakse guaanot, mis on suurepärane lämmastikväetis, põldude ja aedade väetamiseks Põhja-Ameerikasse ja Euroopasse.

Mandri lõunaosas (35. laiusjoonest lõunasuunas) valitseb paras kliima ja ta on läänetuulte mõju all. Seetõttu on Andide

läänenõlvad väga niisked. Idapoolsed nõlvad ja tasandikud on põuased, seal laiuvad Patagoonia kuivstepid.

Üldiselt on Lõuna-Ameerika soe manner. Talv esineb ainult mäestikes, kus sajab ka lund. Lõuna-Ameerika idarannikut soojendab soe Brasiilia hoovus.

Põhja-Ameerika ulatub kaugele põhja-polaarjoone taha; seal on külm kliima. Gröönimaa, samuti nagu mõned teisedki saared, on kaetud mannerjääga, mis laskudes alla ookeani tekitab jäämägesid. Isegi suvi on seal Põhja-Jäämerelt puhuvate põhjatuulte tõttu jahe (2—9°).

Kordiljeerid, mis läbivad Põhja-Ameerika mandrit põhjast lõunasse, tõkestavad läänetuuli.

Need tuuled valitsevad Ameerikas 40. laiusjoonest põhja pool, selle tõttu ongi Vaikse ookeani rannik San Franciscost põhja poole väga sademeterikas. Eriti niiske kliima on fjordides Vancouverist Alaskani; seal kannavad läänetuuled alatiselt pilvi, millest sajab peenikest vihma.

San Francisco ümbruses on kliima kuivem, sest seal puhuvad juba kirdepassaadid, mis kannavad niiskuse Ameerika rannikult eemale. Sealt veel enam lõuna poole on juba lähistroopiline kliima, mis väga sarnaneb vahemere kliimagi (palav kuiv suvi ja pehme vihmane talv).

Põhja-Ameerika mandri keskosas, Kordiljeeridest ida pool, on kontinentaalne kliima. Talvel tungivad külmad tuuled põhjast lõunasse kuni Mehhiko laheni, kohtamata mägesid. Suvel, vastupidi, kandub soojenenud õhk Mississipi madaliku lõunaosast kaugele põhja.

Üheski maailmajaos ei lähene polaar- ja troopikamered niivõrd üksteisele kui Põhja-Ameerikas. Külmast Hudsoni lahest, mis suurema osa aastast on kaetud jääga, sooja Mehhiko laheni on vähem kui 3000 km.

Tuuled, mis puhuvad põhjast või lõunast, kannavad külma või sooja kiiresti laiali. Seetõttu ongi ilmad Põhja-Ameerikas muutlikumad kui üheski muus paigas maakeral. Mehhiko lahe rannikul, kus üldiselt valitseb palav ja niiske kliima, on mõnikord külma kuni —20°.

Mõnikord lähevad üle Põhja-Ameerika rannikuäärse riba

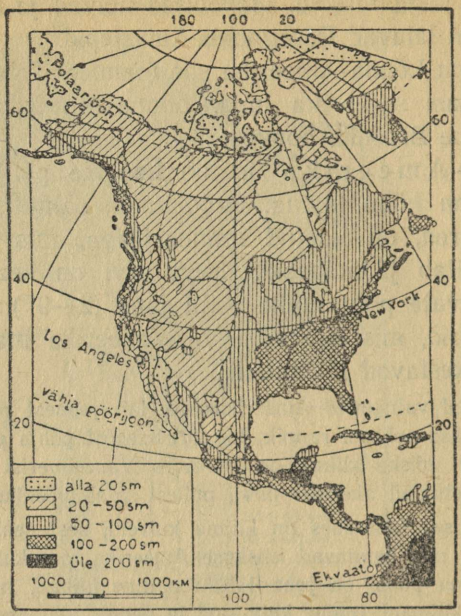


**Joon. 46. Keskmine aastane sademetehulk Põhja-Ameerikas.**

Näidata selle mandri niiskemad ja põuasemad alad. Miks on Põhja-Ameerika lääneosas vähe sademeid?

ka troopilised orkaanid, mis tavaliselt lähtuvad Mehhiko lahest.

Need tormid laastavad hirmsasti, sest tuule kiirus neis tõuseb 50 m ja rohkemgi sekundis. Nad haaravad aga siiski kitsast riba, 10—20 km läbimõõduga.

Sagedamini liiguvad orkaanid mööda Suurte Antillide saari ja üle Florida.

Suvel, kõige kuumemal ajal, tekivad Mississipi madalikul tornaadod, kohutavalt pöörlevad keeristormid. Tornaadod haaravad oma teel kaasa puid ja maju. Mõnikord nad tõstavad õhku ka inimesi ja isegi

hobuseid, et neid mõnekümne meetri kaugusel maha visata. Tornaado läbimõõt on väga väike, kõigest ¼—½ km. Nad kaovad kiiresti, liikunud edasi ainult mõne kilomeetri. Tornaadot saadab sageli äike.

Golfi hoovus soojendab Floridat, kuid sealt kannab ta sooja vee ka Euroopa rannikule. Külm **Labradori** merehoovus jahutab tunduvalt Labradori poolsaart, Newfoundlandi saart ja idarannikut peaaegu kuni New Yorgini. Selle hoovuse läheduse tõttu algab siin suvi hilja.

## Jõed ja järved.

Kõik peamised jõed nii Põhja- kui ka Lõuna-Ameerikas algavad Kordiljeeride mäestiku süsteemist ja voolanud suurtel lauskmaadel, suubuvad Atlandi ookeani. Põhja-Ameerikas on pikim jõgi **Mississipi** ühes selle lisajõgede **Missouri** (loe: missuuri) ja **Ohioga.** Kui jõe alguseks lugeda Missourit, siis on Mississipi pikim jõgi maakeral (7330 km).

Mississipi kannab oma sogases vees kaasa rohkesti muda ja liiva, seetõttu moodustab ta Mehhiko lahte suubudes suure delta, mis iga aastaga üha enam lahte tungib.

**Ka St. Lawrence'i** (loe: santlórens) jõgi on veerikas, sest tema kannab merre vett Ameerika Suurest Järvistust: **Ülemjärvest, Huron'ist, Michigan'ist** (loe: mišigan), **Erie'st** (loe: eiri) ja **Ontario'st.** Kuskil mujal maailmas pole nii suurt mageda vee kogu kui siin. Ülemjärv on enam kui 600 km pikk, rohkem kui neli korda suurem meie Laadogast; see on suurim mageda veega järv maakeral. Erie ja Ontario järve vahel on suur **Niagara** juga.

Niagara jõgi kohtab oma teel 49 m kõrgust astangut ja langeb sellelt alla kahe haruna, mille vahel on saar. Pikkamööda purunedes langevad astangult aluskalju kihid ja kanduvad veega ära. Sel põhjusel juga taganeb vähehaaval Erie suunas.

Põhjapoolsel kallakul voolavaist jõgedest on suuremad Nelson, mis lähtub Winnipegi (loe: vinipe) järvest, ja Mackenzie (loe: makénsi), mis viib merre vett kolmest järvest: Athabaska'st, Suur-Orjajärvest ja Suur-

Karujärvest. Kuigi need jõed on veerikkad, ei ole neil laevatavuse suhtes tähtsust. Nad suubuvad meredesse, mis on jääd täis kuhjunud, ja ka nad ise kattuvad jääga üsna pikaks ajaks.

Lääne poole, Vaiksesse ookeani, voolavad **Yukon, Columbia** ja **Colorado.**

Lõuna-Ameerika suurim jõgi on Amazonas. Ta on lühem Mississipist ja Niilusest, kuid veerohkuse poolest on ta esimene jõgi maailmas. Mitmed ta arvukaist lisajõgedest — Madeira, Rio Negro ja teised — on laevatavad peaaegu oma allikaini. Amazonas ise on laevatav ookeanist kuni Kordiljeeride jalamini. Alamjooksul on ta nii lai ja sügav, et mereaurikud võivad sõita ligi 1000 km jõge mööda üles.

Alamjooksul on Amazonase laius 20—80 km, kuid merelaevadele on sobiv ainult üks haru: teistel harudel on rohkesti leetseljakuid. Mere tõusulaine tungib Amazonasesse 5 km kõrguse vallina, mis kiiresti ja hirmsa kohinaga tormab vastuvoolu, ujutades üle madalad kaldad. See laine kandub Amazonast mööda kuni 900 km kauguseni suudmest.

Lõuna-Ameerika teised suuremad jõed on **Orinoco** ja **Parana** (loe: paranaa) ühes lisajõe Paraguay'ga. Suudme-alas kannab Parana **La Plata** nime. Selles osas suubub temasse lisajõgi Uruguay.

Nii Põhja- kui ka Lõuna-Ameerikas asetseb Kordiljeeride ahelike vahelistel kiltmaadel rohkesti väljavooluta järvi, nagu Suur-Soolajärv Põhja-Ameerikas ja Titicaca järv Lõuna-Ameerikas.

**Harjutusi kaardil.** Näidata, kust algavad Põhja- ja Lõuna-Ameerika tähtsaimad jõed. Kus on eriti rohkesti järvi?

## Taimestik.

Taimestik Ameerikas on rikkam kui üheski teises maailmajaos. Kõrbeid on siin vähe; stepid ei ole nii kuivad ja nii laialdased kui Aasias. Üle poole pindalast on kaetud põlismetsadega. Ainult tundrad on Ameerikas niisama vaesed ning laialdased nagu Aasiaski.

Tundrad levivad polaarsaartel ja Põhja-Jäämere rannikul; taimestik on sarnane Vana-Maailma tundra omaga, s. o. samblad, samblikud, marjapõõsakesed jne.

Põhja-Ameerika tundraist lõuna pool laiuvad Siberi taigaga sarnanevad, kuid siiski palju mitmekesisemad *põlismetsad*. Neis kasvab palju niisuguseid puid, mida Vana-Maailmas ei ole. Seal on näiteks ligi 40 männiliiki, umbes 80 tammeliiki jne. Vana-Maailmas on neid liike tunduvalt vähem. Paljud puud kasvavad hiiglamõõdulisteks, näiteks hiigelkuusk, hiigelseedermänd — Vaikse ookeani rannikul. Sierra Nevada nõlvadel kasvavad taimeriigi hiiglased sekvoiad (mammutipuud) kuni 140 m kõrguseks. Mehhiko lahe rannikul kasvavad palmid ja teised igihaljad puud.

Põhja-Ameerika kuivemates alades laiuvad ulatuslikud stepid — *preeriad*. Kevaditi ja suviti on preeriad kaetud mahlaka rohelise rohuga, mis hakkab kuivama suve lõpul või sügisel — siis muutuvad preeriad kollaseks. Nüüd on juba suurem osa preeriaist muudetud viljapõldudeks.

Preeria *mullastiku* moodustavad mustmullad, mis on niisama viljakandvad kui meie mustmullasteppides. Metsade vööndis aga — nii okaspuu- kui ka segametsas — valitsevad leetunud mullad.

Põhja-Ameerikas on ka *kõrbeid*. Need asetsevad Kordiljeeride ahelastike vahel ja ka lõuna pool — üsna Vaikse ookeani rannikul Kalifornia poolsaarel, kus rannikut uhub külm Kalifornia merehoovus ja kust algavad Vaikse ookeani kirdepassaadid. Neis kõrbeis kasvab kõrge põõsataoline puju, lõunapoolseis Mehhiko kõrbeis — hiigelkaktused ja -agaavid. Kaktused koguvad vett oma lihavaisse vartesse, agaavid aga oma lehtedesse.

Kogu Kesk-Ameerika ja pool Lõuna-Ameerikast on kaetud *troopiliste ürgmetsade ja savannidega*; Orinoco jõe piirkonnas kannavad savannid *ljaanode* nimetust. Kogu Amazonase madalikul Atlandi ookeanist kuni Kordiljeeride jalamini kasvab peaaegu katkestamatult laialdane troo-

**Joon. 47. Põhja- ja Kesk-Ameerika taimestik.**

piline ürgmets, mille pindala on võrdne NSV Liidu Euroopa-osaga. Selle metsa puud ületavad isegi Malai saarestiku puid. Nad kasvavad nii tihedasti ja on nii läbi põimunud liaanidega, et reisida selles metsas saab ainult mööda jõgesid.

Lõuna-Ameerika kuivemates alades, näiteks Orinoco, Paraguay ja Parana jõge mööda levivad troopilised metsastepid *savannid*, mis suvisel niiskel poolaastal on kaetud kõrge rohuga, mis aga talvise põuaga

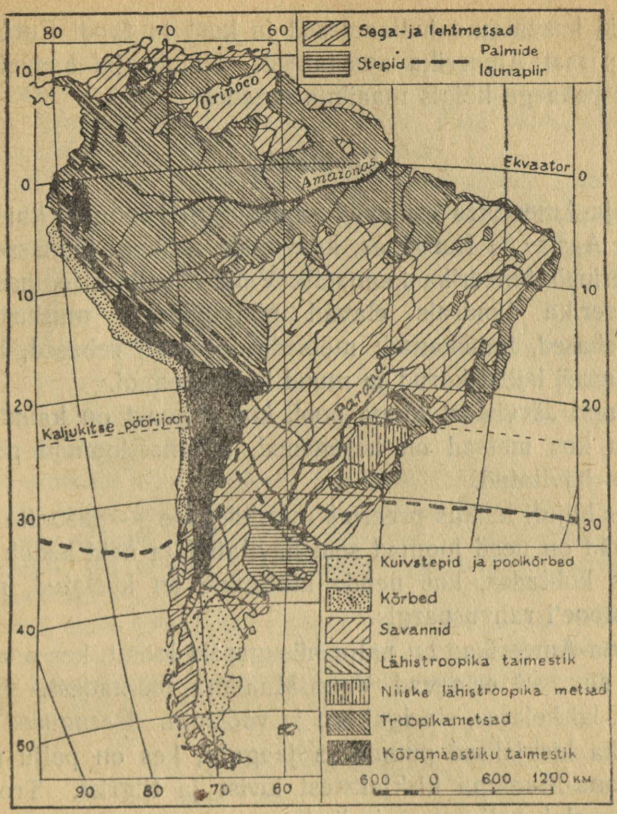


**Joon. 48. Lõuna-Ameerika taimestik.**

taas kõrbeb. Lõunapoolseis steppides — p a m p a d e s — kasvavad samasugused rohttaimed kui Euraasia steppides, näit. sulgrohi. Pampade mullad sarnanevad mustmullaga, põhja pool olevais troopilistes ürgmetsades esineb punamuld.

Ameerikast põlvnevad mitmed tähtsad kultuurtaimed, näit. k a r t u l, mais, tubakas, hiniini-, kautšuki- ja kakaopuu. Kartul on pärit Lõuna-Ameerika kiltmaadelt, kus teda esimestena

hakkasid kasvatama indiaanlased ja kust ta toodi Euroopasse varsti pärast Ameerika avastamist. Nüüdisajal kasvatatakse kartulit peaaegu kõigis maailma maades.

### Loomastik.

Põhja-Ameerikas esinevad samasugused loomad kui põhjapoolses Aasias ja Euroopas, kuid mida rohkem lõunasse, seda enam erineb Ameerika loomastik Vana-Maailma loomastikust.

Ameerika tundrais elavad põhjapõdrad, muskusveised, polaarrebased, lumekanad; metsades oravad, rebased, hundid, väga suured hallid karud ja muud karusloomad.

Suurest Järvistust lõuna pool, kus rahvast on kaunis tihedasti ja kus metsad on hõrenenud, on metsloomad peaaegu viimseni hävitatud.

Alles hiljuti hulkus preerias metshärgade — piisonite karju, kuid nüüd on need loomad seal hävitatud ja neid leidub ainult üksikuis kohtades, kus nende küttimine on keelatud, näiteks Yellowstone'i rahvuspargis.

Lõuna-Ameerikas on palju niisuguseid loomi, kes oma välimuselt suuresti erinevad Vana-Maailma loomadest. Sellised on näit. laiskelajas, sipelgakaru ja vööloom. Isesugused on ka Ameerika kiskjalised puuma ja jaaguar, kes on palju nõrgemad Vana-Maailma kiskjalistest lõvist ja tiigrist. Troopikametsades elab palju ahve ja linde.

Kõikjal metsades lendlevad mitmevärvilised papagoid, kriiskavalt kisavad koolibrid, kes on ainult veidi suuremad putukaist. Igal sammul, nii maas, vees kui ka puude okstel, võib kohata mürgiseid ja mürgita madusid. Suurim neist, mürgita boamadu, on kuni 6 m pikk. Jõgede ja järvedes elavad kaimanid, kes on niisama ohtlikud kui aafrika krokodillid, kuigi on nendest väiksemad. Jõgede leetseljakuil elab kilpkonni nii rohkesti, et nende munade korjamine neist õli tootmise otstarbel on indiaanlastele tuluallikaks. Kogu see loomastiku rikkus on seletatav taimestiku rohkuse ja mitmekesisusega, pehme sooja kliimaga ja troopiliste ürgmetsade ning savannide hõreda rahvastikuga.

Kiltmaadel ja Kordiljeeride nõlvakuil ei ole nii rohkesti loomi. Mägiaasadel karjatuvad laamad ja vikunjad — kaameleid meenutavad kabiloomad. Mägede järsakuil pesitsevad kondorid — suurimad röövlinnud maailmas. Pampades liiguvad nandude karjad. Need linnud sarnanevad aafrika jaanalindudega, kuid on neist väiksemad.

Koduloomi Ameerikas kuni eurooplaste sinnaasumiseni peaaegu ei olnudki. Inimese teenistuses olid ainult koer tundras ja laama Lõuna-Ameerika kiltmaadel. Eurooplased tõid Ameerikasse hobuseid, veiseid ning teisi koduloomi; nüüd on neid Ameerikas sadu miljoneid.

Ameerika, eriti Põhja-Ameerika rannikut uhtuvais meredes on rohkesti kalu — lõhesid, turski, heeringaid jne. Suuri kalahulki on Newfoundlandi saare juures, samuti Vancouveri saare ümbruses ja Alaska rannikul.

Newfoundlandi saare läheduses, kus külm Labradori hoovus kohtub sooja Golfi hoovusega, leidub rohkesti laialdasi leetseljakuid. Siin on ookeanis palju vetikaid ja väikesi loomakesi, keda söövad kalad. Turskade hulgad ujuvad siia kudema. Leetseljakud Newfoundlandi juures pikkamööda kasvavad.

Jäämäed, tuues Gröönimaalt pidevalt kaasa kive ja liiva, jäävad leetseljakuile peatuma. Aegamööda sulades jätavad nad siia maha liiva ja rändkivide kuhjatisi. Niisuguseil leetseljakuil paljunevadki kalad.

## RAHVASTIK.

Ameerikas elab 270 miljonit inimest. Ühele ruutkilomeetrile langeb siin keskmiselt ainult 6 inimest; Aasias aga on keskmine rahvastiku tihedus 26 ja Euroopas 46 inimest ühel ruutkilomeetril.

Kaks kolmandikku kogu Ameerika rahvastikust pärineb eurooplastest (on Euroopast siiasiirdunute järglased), mille tõttu ka kummagi Ameerika idaosa on asustuselt lääneosast tihedam. Eriti tihe on asustus Põhja-Ameerikas Atlandi ookeani rannikuil ja Suure Järvistu kaldail. Põhja-Ameerikasse siirdus peamiselt inglasi, iirlasi, prantslasi, hiljem aga

väljarändajaid juba kõigist Euroopa maist; Kesk- ja Lõuna-Ameerikasse siirdus peamiselt hispaanlasi ja portugallasi, hiljem itaallasi, sakslasi jt.

Ülejäänud kolmandik Ameerika rahvastikust koosneb neegreist, indiaanlastest ja segaabielude järglastest mulattidest (neegrite ja eurooplaste järglased) ja mestiitsidest (eurooplaste ja indiaanlaste järglased). See kolmandik elab peamiselt Lõuna- ja Kesk-Ameerikas.

Enne eurooplaste saabumist Ameerikasse koosnes sealne rahvastik arvukaist indiaanlaste suguharudest.

Indiaanlased olid enamikus rändava eluviisiga küttijad; nende väikesed suguharud olid omavahel pidevalt sõjajalal paremate jahimaade pärast. Ainult mõned, näiteks Mehhiko ja Peruu kiltmaadel elunevad suguharud tegelesid põllundusega ja olid eluviisilt paiksed; nad kasvatasid maisi ja kartulit, mida tollal Euroopas veel ei tuntud. Need suguharud moodustasid mitu tähtsat riiki ja olid saavutanud sellise arengutaseme, et sõltumatult eurooplastest suutsid luua oma kirja.

Eurooplastest vallutajad ja kolonisaatorid hävitasid hiljem suurema osa indiaanlaste suguharudest. Säilis neid peamiselt Lõuna-Ameerikas ja Mehhikos.

Neegrid ei siirdunud Ameerikasse oma vabal tahtel, vaid euroopa ja ameerika kaupmehed vedasid neid pikemat aega Aafrikast; Aafrikas kinnipüütud neegrid müüdi orjadeks ameerika plantaatoritele (istandike omanikele). Nii veeti Ameerikasse mitu miljonit neegrit; nüüd moodustavad nad umbes kaheksandiku kogu Ameerika rahvastikust. Kuigi orjapidamine möödunud sajandil likvideeriti, on neegrid kuni tänaseni raskes ja õiguslikult ebavõrdses seisundis.

Kõige hõredamini asustatud aladeks Ameerikas on polaarsaared ja Põhja-Jäämere rannik. Seal elutsevad eskimod.

Aasia põhjarahvaist erinevad eskimod selle poolest, et neil viimase ajani puudus põhjapõdrakasvatus; nende ainsaks koduloomaks oli veoloomana kasutatav koer. Alles viimasel ajal on eskimote juures hakanud levima põhjapõdrakasvatus. Eskimote peamised tööalad on küttimine ja kalapüük. Talvel kütivad nad mereloomi — hülgeid, merehobusid

ja jääkarusid, otsides neid ujuvate jääpankade vahelt. Suvel kütivad eskimod samu loomi, liikudes oma paatidel-kajakkidel mööda fjorde, või püüavad kalu jõgedest, kuhu kudemise ajaks neid saabub palju. Rannikutundrais kütivad nad metsikuid põhjapõtru ja muskusveiseid. Eskimod elavad onnides, mis puidu puudumisel ehitatakse kividest ja mullast, mõnikord ka lumest ja jääpankadest. Tavaliselt elab ühes onnis mitu perekonda, kusjuures ruumi- ja õhupuudus on suur. Pika polaaröö vältel on neil ainsaks valguse ja soojuse allikaks kivikauss sulatatud rasva ja tahiga.

Hõredalt on asustatud ka põlised okasmetsad, mis katavad suuri alasid Põhja-Ameerika põhjaosas.

Lõuna-Ameerikas katavad tohutuid alasid inimesest peaaegu puutumata troopilised ürgmetsad. Inimesed elavad seal peamiselt mererannikul ja osalt jõgede kallastel, kuid metsatihnikuis on rahvastik niisama hõre kui tundrais; kümne ruutkilomeetri kohta tuleb kõigest üks inimene. Lõuna-Ameerika viljakad pampad ja kiltmaad on asustatud tunduvalt tihedamini.

## AMEERIKA POLIITILINE KAART.

Territooriumilt suurimad riigid Ameerikas on **Kanada** — Briti dominioon omavalitsusega (pealinn Ottawa), **Brasiilia** — vabariik (pealinn Rio de Janeiro) ja **Ameerika Ühendriigid** (USA) — vabariik (pealinn Washington). Igaüks neist kolmest riigist on oma territooriumilt ainult pisut väiksem Euroopast. Ainult Ühendriigid, majanduslikus suhtes kõige arenenum riik, erineb järsult Ameerika teistest riikidest: sellal kui kõik need maad, enamikus iseseisvad vabariigid, on faktiliselt sõltuvad välismaisest kapitalist, esineb USA tugevaima imperialistliku riigina.

Teistest Ameerika riikidest on suuremad kuus järgmist: **Argentiina, Mehhiko, Peruu, Boliivia, Kolumbia** ja **Venetsueela.** Kõik nad on oma territooriumilt suuremad Prantsusmaast. Kokku on nende pindala võrdne Euroopa omaga

(rahvastikult aga on nad ainult $^1/_{10}$ Euroopast). Argentiina pealinn **Buenos Aires** on suurim linn Lõuna-Ameerikas.

Ühendriikides ja Kanadas valitseb inglise keel. USA-st lõuna pool asuvates maades valitseb hispaania keel, välja arvatud Brasiilia, kus valitseb portugali keel. Et hispaania ja portugali keel kuuluvad romaani keelte rühma, pärinedes ladina keelest, siis kõiki neid maid märgitakse ühise nimega Ladina-Ameerika. Seevastu moodustavad USA ja Kanada kokku Anglo-Ameerika.

Peale iseseisvate riikide esineb Ameerikas veel imperialistlike riikide valdusi: **Alaska** — suur territoorium Põhja-Ameerikas, mis kuulub USA-le, **Guajaana** Lõuna-Ameerikas — koloonia, mille üksikud osad kuuluvad Inglismaale, Hollandile ja Prantsusmaale. Mõningaid väikesi kolooniaid on veel Kesk-Ameerikas ja Kariibi mere ning Atlandi ookeani saartel.

## AMEERIKA ÜHENDRIIGID.

(United States of America, lühend. USA)

*Pindala — 7,8 milj. km². Rahvastik — 146,0 milj. inimest.*

Ameerika Ühendriigid, mis hõlmavad Põhja-Ameerika keskosa, on maakera suuremaid riike. Pindalalt on ta peaaegu kaks korda suurem Euroopast ilma NSV Liiduta. Kuid Nõukogude Liit on peaaegu kolm korda suurem USA-st. Elanike arvult jääb USA maha ainult Hiinast, Indiast ja Nõukogude Liidust. USA rahvastik on arvukam kui Inglismaal, Prantsusmaal ja Itaalial kokku.

Ameerika Ühendriigid tekkisid Briti väljarändajate kolooniaist, mis lõid Inglismaast lahku 18. sajandi lõpus ja moodustasid kodanliku vabariigi. USA koosneb 48 osariigist.

Oma majanduse arengu poolest on USA suuresti ees kõigist teistest kapitalistlikest riikidest.

USA koloniaalvaldused on tunduvalt vähemad Briti või Prantsuse omadest. USA-le kuulub suur, kuid hõredalt asustatud **Alaska**[1] territoorium Põhja-Ameerika loodeosas, samuti ka **Panama kanali tsoon** Panama maakitsusel, **Havai saared** ja mitmed teised saared Vaikses ja Atlandi ookeanis.

Tänapäeval on USA kõige agressiivsem imperialistlik riik, kes püüab oma võimu levitada kogu maailmas. Rida vormiliselt iseseisvaid riike on temast majanduslikult sõltuvad ja USA poliitilise mõju all. Samal ajal avalduvad USA-s tugevaima jõuga need sisemised vastuolud, mis lõhestavad kapitalistlikku ühiskonda.

## Peamisi jooni loodusest.

USA tohutu territoorium, mille ulatus idast läände on 4500 km ja põhjast lõunasse 2700 km, paistab silma looduslike tingimuste suure mitmekesisusega.

**Pinnaehitus.** USA-le iseloomulik tasandike ja mäeahelike vaheldumine paistab selgesti silma Ameerika värvilisel füüsilisel kaardil (vt. lisa) ja USA reljeefi skemaatilisel läbilõikel (joon. 49). Maa idarannik kujutab endast kitsast Atlandiäärset madalikku. Sellel asetsevad suured linnad New York ja Philadelphia, samuti USA pealinn Washington.

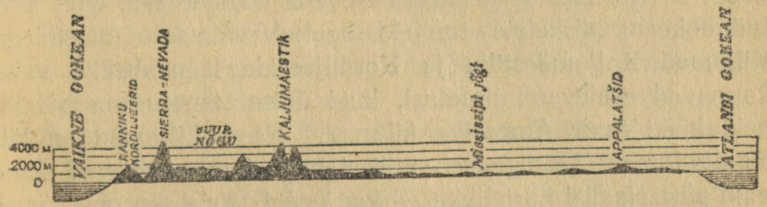


Joon. 49. USA reljeefi skeem lääne-idalõikes.

[1] Alaska kuulus Venemaale kuni 1867. a., mil tsaarivalitsus müüs selle USA-le.

Madalikust lääne pool asub laia vööndina vana, tugevasti kulunud ja seetõttu madal **Apalatši mäestik.** Apalatši mägedes ja mägede vahel asuvatel kiltmaadel on kõrgekvaliteedilise söe võimsad lademed. Söetootmise ja metallurgia keskusena on siin arenenud suur Pittsburgh'i linn.

Apalatšidest lääne poole levib laialdane, peaaegu 2000 km lai ja niisama pikk lauskmaa-ala, mida nimetatakse Sise- ehk Kesktasandikuks. Oma suuremas osas ei kerki ta kõrgele üle merepinna ja kannab teda läbiva suure Mississipi jõe järgi Mississipi madaliku nimetust. Ainult läänes Sisetasandik kerkib, ja seda stepitaimestikuga kaetud kõrgemat osa nimetatakse **Preerialavaks** (Stepikõrgustik).

Veel kaugemal läänes on tohutu ala kõrgete mäeahelike ja nendevaheliste kiltmaadega. Selle maa-ala üldiseks nimetuseks on **Kordiljeerid.**

See ala hõlmab peaaegu poole kogu maast. Kordiljeeride idapoolne ahelik, mis kerkib Preerialavalt, kannab **Kaljumäestiku** nimetust. Metsata ja kivised, jätavad need mäed rõõmutu mulje ning õigustavad oma nime. Kordiljeeride läänepoolsed ahelikud kannavad põhjaosas **Kaskaadide** (*cascade* — joastik) ja lõunaosas **Sierra Nevada** (hispaania keeli — lumemäed, igilumiste harjade tõttu) nimetust. Erinevalt Kaljumäestikust on Kaskaadide ja Sierra Nevada läänenõlvad, olles avatud ookeani niisketele tuultele, kaetud võimsate metsadega. Kiltmaad Kaljumäestiku ja Kordiljeeride lääneahelike vahel kannavad erinevaid nimetusi, kuid ühise nimetusena hõlmab neid kõiki **Suur Ameerika kiltmaa.** Need kiltmaad on läbi lõigatud reast jõeorgudest, millest mõned moodustavad sügavaid püstseinalisi kuristikke — kanjoneid. Tuntuim on Colorado jõe Suur kanjon, mille püstseinte kõrgus on kuni 1800 m.

Vaikse ookeani ranniku kitsas riba on madalik, mida läbib madalavõitu Rannikumäestik.

**Kliima.** Suurem osa USA territooriumist asub neil laiustel, kus Euroopas on subtroopilise kliimaga alad.

Kui USA kaart asetada idapoolkera kaardile nii, et rööbikud ühtiksid (joon. 50), siis ilmneb, et USA lõunapiir asub Põhja-Aafrika maade Egiptuse, Alžeeria ja Maroko laiusel ning USA põhjapiir ühtib rööbikuga, mis läbib Pariisi, Lõuna-Ukrainat ja Krimmi. USA suurim linn New York asub USA kirdeosas 41. rööbikul, s. o. lõuna pool Napolit Itaalias ning Batumit ja Taškenti NSV Liidus.

Kuid USA kliima sõltub peale asendi (laiuskraadide suhtes) veel tervest reast teistest teguritest. Muud looduslikud tingimused teevad USA üksikute rajoonide kliima suuresti erinevaks. Nii toovad tuuled Atlandi ookeanilt ja eriti Mehhiko lahelt sooja õhku ja palju sademeid, kuid tuuled Põhja-Jäämere Hudsoni lahelt ja külm Labradori hoovus toovad külma õhku. Sellepärast on USA kirdeosas suvi niiske ja kuum, kuid on võimalikud ka järsud jahenemised, talv aga on põhjatuulte tõttu väga külm. Nii on USA kliima keskmiselt külmem kui kliima samadel laiustel Euroopas.

Kagus, kuhu põhjatuuled peaaegu ei küüni, on kliima niiske, subtroopiline, kuuma, vihmase suvega ja sooja, samuti vihmase talvega. Siin kasvatatakse edukalt seesuguseid soojalembelisi kultuure, nagu puuvill ja tubakas.

Sisetasandikul, kuhu niisked tuuled ookeanilt jõuavad nõrgenenult, on sageli põudasid, kusjuures Sisetasandiku põhja- ja keskosas on kliima kontinentaalne, kuuma suve ja lumise pakase talvega. Nisu kasvab siin hästi. Veel karmim on kliima Kordiljeeride süsteemi mägedevahelistel kiltmaadel. Kõrged mäeahelikud takistavad tuulte tungimist siia nii Atlandilt kui ka Vaikselt ookeanilt. Mägedevahelistel platoodel valitseb poolkõrbete kuiv kliima külma talve ja kuuma kuiva suvega. Põllundus on siin (nagu ka Sisetasandiku lääneosas) võimalik ainult kunstliku niisutuse abil.

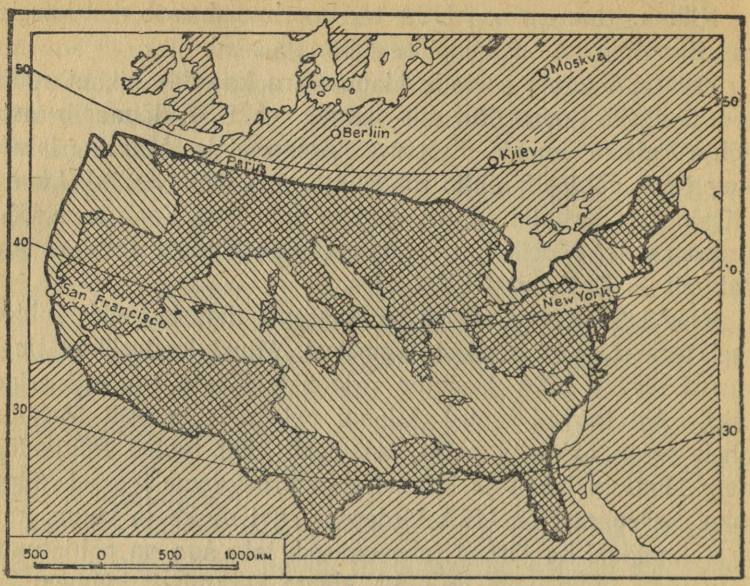


**Joon. 50. USA ja Euroopa geograafilise asendi võrdlus.**
USA territooriumi kontuurid on asetatud Euroopa kaardile nii, et langeksid ühte rööbikud.

Kordiljeeride lääneahelikud, mis on pööratud Vaikse ookeani poole, ja nende jalamil asuv kitsas rannikutasandik on niiskete läänetuulte mõju all. Ranniku põhjaosas on pehme kliima, tunduvate sademetega. Lõunas on kliima v a h e m e r e k l i i m a tüüpi.

Nagu näeme, on suuremas osas riigis kliimatingimused põllundusele soodsad. Sellest hoolimata piirkond, kus kliima ei luba (ilma kunstliku niisutuseta) tegelda põllundusega, moodustab kokku siiski umbes kolmandiku kogu USA pindalast.

**Taimestik.** Taimestiku iseloomult jaotatakse USA territoorium m e t s a-, s t e p i- ja p o o l k õ r b e-aladeks.

M e t s a d katavad riigi idaosa Atlandi rannikult kuni

Mississipini, läänes aga Vaikse ookeani rannikut ja Vaikse ookeani poole pööratud Sierra Nevada ja Kaskaadide nõlvu.

Seoses maade ülesharimisega ja pikaajalise röövraiega metsamassiivides on viimased lauskmaadel tunduvalt hõrenenud. Võimsamaid metsamassiive on säilinud Vaikse ookeani rajoonis, Apalatšides ja Michigani ning Huroni järve vahel.

Vaikse ookeani rajoonis kohtame vanimaid puid maailmas, tohutu kõrgeid ja jämedaid. On vaja mitmel inimesel võtta kinni üksteise käest, et haarata ümber sellist hiigelpuud. Tohutuid mõõteid saavutavad peamiselt järgmised puuliigid: sekvojad, oregoni männid, kuused ja seedrid. Kasvab siin veel palju teisigi puuliike; ühed neist annavad hinnalist puitu mööblitööstusele (punane puu), teised on hinnatavad tselluloosi- ja paberitööstuse toorainena (nulg ja mitut liiki männid).

Vaikse ookeani ranniku lõunaosas, mille kliima on lähedane vahemere kliimale (soe vihmane talv ja kuum kuiv suvi), kasvavad nagu Itaaliaski igihaljad puud ja põõsad (loorber, oliivipuu, oleander, mürt). USA idaosa metsad on sega- ja lehtmetsad. Kagus, eriti Florida poolsaarel, on niisked lähistroopilised metsad; siin on levinud palmid, mis kasvavad samuti ka Mehhiko lahe rannikul.

Stepid ehk preeriad hõlmavad Sisetasandiku läänepoolse kõrgema osa, mida nimetatakse Preerialavaks. Preeriad levivad Mehhiko lahest põhja poole 2500 km ulatuses ning jätkuvad Kanadas. Preeriate idaosa USA-s on üles küntud viljapõldudeks, kuid põuase kliimaga läänеosas esineb põldu väga vähe. Suvel on siinsed tohutud alad kaetud kollase stepirohuga, moodustades ääretu karjamaa miljonitele veistele.

Poolkõrbeline kehv taimestik katab mägedevahelist platood Kaljumäestikust lääne pool. Ainult jõgede kaldail kohtab siin oaase inimese poolt istutatud taimestikuga ja põllumajanduslike kultuuridega.

**Jõed ja järved.** USA-s on arvukalt jõgesid; neist suurim on (4000 km pikk) **Mississipi**, mis voolab põhjast lõunasse ja suubub Mehhiko lahte. Mississipisse voolab mitmeid suuri lisajõgesid. Neist tähtsamad on **Missouri** (paremalt, Kordiljeeridest) ja **Ohio** (vasakult, Apalatšidest).

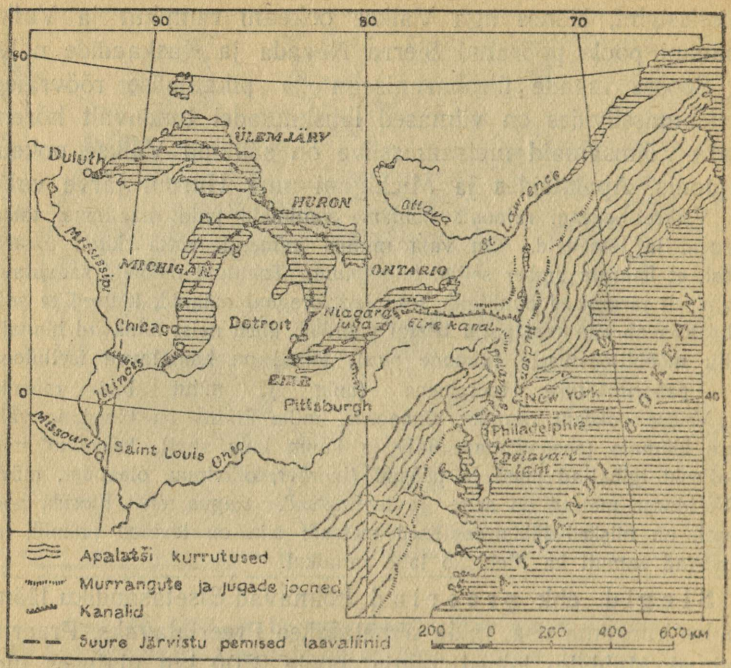


**Joon. 51. Suurte järvede rajoon (Suur Järvistu).**

Leida kaardil Eire kanal, mis ühendab Suurt Järvistut Hudsoni jõega. Panna tähele, et see kanal ja Hudsoni jõgi kulgevad murrangulistes alangutes. Leida Niagara juga. Millised linnad asuvad Michigani järve ääres, Ülemjärve ääres ning Huroni ja Erie järve vahel?

Mississipi on veerikas: 19 000 m³ vett voolab igas sekundis lõunasse. Jõe laius on 1 km. Ta on sügav ja kiirevooluline peaaegu kuni deltani, mille ta on moodustanud enne suubumist Mehhiko lahte. Kevadel tõuseb vesi Mississipis 10—12 m võrra, tõuseb üle kallaste ja ujutab üle ümbritsevad tasandikud. Kaitseks seesuguste uputuste vastu on paljudes kohtades ehitatud tammid, mis tugevate tõusude puhul siiski ei suuda taluda vee survet, ning siis teeb Mississipi suurt hävitustööd.

Mississipi koos oma lisajõgedega moodustab 28 000 kilomeetri pikkuse veeteede võrgu.

Palju jõgesid voolab läänes, mägedevahelisel platool. Erinevalt Mississipist on need jõed tormilise vooluga ja enamasti mittelaevatavad, kuid nad on võimsaks energiaallikaks. Neist suuremad on **Colorado** ja **Columbia.** Rida väiksemaid mägijõgesid voolab ka Apalatšidelt Atlandi ookeani.

USA kirdeosas on viis suurt omavahel ühendatud magedaveelist järve. Neid märgitakse ühise nimetusega Suur Järvistu. Sellesse kuuluvad järved on **Ülemjärv, Michigan, Huron, Erie** ja **Ontario.** Erie järve Ontarioga ühendaval lühikesel, kuid võimsal **Niagara** jõel on 50 m kõrgune juga. Niagara juga on suuremaid maailmas.

Suur Järvistu on tähtis veetee. Siin liiguvad samasugused suured laevad nagu meredel. Suur Järvistu on ühendatud Atlandi ookeaniga kahe tee kaudu: esiteks St. Lawrence'i jõe kaudu, mis väljub Ontario järvest Kanada territooriumil, ja teiseks Erie järvest kaevatud Erie kanali ning lühikese, kuid sügava Hudsoni jõe kaudu, mille suudmes asub New Yorgi linn.

**Maavarad.** USA maavarad on väga suured ja mitmekesised.

Eriti suure tähtsusega on s õ e l a d e m e d. Peamised kivisöe-basseinid, mille süsi on kõrgekvaliteediline, paiknevad piki Apalatši mäestikku. Teised basseinid (mittekoksistuva sõega) asetsevad Mississipi keskjooksu ning selle lisajõgede Ohio ja Missouri piirkonnas. Teisesordilise söe (pruunsõe) tohutud varud asuvad Kaljumäestiku jalamil, kuid neid peaaegu ei kasutata.

Suured naftavarud asuvad Preerialava lõunaosas, eriti Mehhiko lahe lähedal (Texase ja Oklahoma osariigis), samuti ka Vaikse ookeani ranniku lõunaosas (California osariik). Koos naftaga toodetakse palju põlevat gaasi, mida kasutatakse kütteks. Tootmiskohalt toimetatakse nafta ja gaas torustiku (naftajuhtmete) kaudu tarbimiskohtadele tuhandete kilomeetrite kaugusele.

Suured rauamaagi leiukohad on Ülemjärve juures, v a s e-

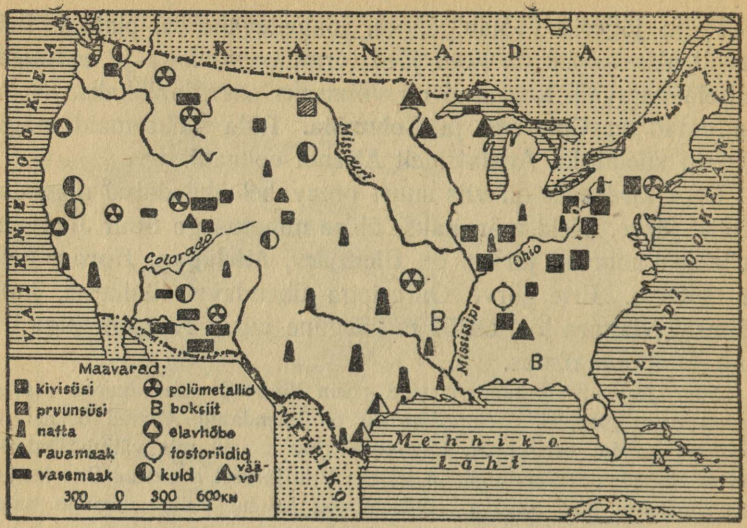


**Joon. 52. USA. Maavarade paiknemine.**
Näidata peamised kivisõe, nafta, rauamaagi, vasemaagi, polümetallide ja kulla leiukohad.

lademed — Suurel kiltmaal ja Ülemjärve ning Michigani järve lähedal, seatina ja tsingi leiukohad — Preerialava lõunaosas ja Suurel kiltmaal. Kulla, hõbeda, molübdeeni ja vanaadiumi leiukohti esineb Kordiljeerides ja Suurel kiltmaal.

Keemiliste toorainete — fosforiidi, väävli, kaali- ja keedusoola lademed paiknevad lõunas (Floridas ja Mehhiko lahe rannikul).

## Rahvastik.

Põhiliselt koosneb USA rahvastik Euroopast siirdunuist ja nende järglastest. Nende seas suurema osa moodustavad Inglismaalt ja Iirist saabunute järglased. Nende kõrval on palju itaallasi, venelasi, ukrainlasi, juute, tšehhe, poolakaid, rootslasi jt. Ena-

mik sellest mitmelt maalt pärinevast rahvastikust on ameerikaniseerunud: on omandanud inglise keele, mis on riigikeeleks, kohalikud tavad ja harjumused ning loevad ennast kuuluvaks «ameerika rahvusse». Kuid Inglismaalt saabunute järglased, keda nimetatakse ka jänkideks, peavad ainult ennast tõelisteks, «sajaprotsendilisteks» ameeriklasteks.

Euroopast pärineva elanikkonna kõrval elab USA-s veel palju neegreid, vähesel arvul indiaanlasi, samuti ka hiinlasi ja jaapanlasi. Ameerika reaktsionäärid levitavad metsikut teooriat «värviliste rasside» näilisest mittetäisväärtuslikkusest. See aitab neil hoida neegreid, indiaanlasi ja teisi rõhutud, õigusteta seisundis.

Neegrid, kes moodustavad kümnendiku kogu rahvastikust, lõunas aga veerandi kuni poole elanikkonnast, pärinevad aafrika neegreist, keda euroopa kaupmehed 17. ja 18. sajandil püüdsid Aafrika lääneranniku ja müüsid orjadeks inglaste istandikesse nüüdse USA kaguosas. Kogu USA lõunaosas kestis orjapidamine kuni 1865. aastani. Kuid pärast orjapidamise likvideerimist jäid neegrid raskesse materiaalsesse seisundisse — ilma maata ja ilma elatumisallikata. Enamik neegreid töötab praegu puuvilla-, tubaka-, suhkruroo- jne. istandikes minimaalse tasu eest või rendib maavaldajailt väikesi maalapikesi poole või koguni kahe kolmandiku saagi eest.

Vormiliselt on neegrid küll võrdõiguslikud kodanikud, kuid tegelikult on olukord teistsugune: suurel osal neegreil ei lasta osa võtta valimistest, neegreid ei lubata istuda kõrvuti valgetega trammides, rongides, restoranides, teatreis jne. Karistamata jääb omakohus (lintšikohus) neegrite kallal.

Indiaanlased on maa endise põlise rahvastiku jäänused. Euroopast tulnud sisserändajad hävitasid osa indiaanlasi otseselt, kuna teise osa tõrjusid nad lääne poole, esmalt preeriatesse ning hiljem sealt edasi Suure kiltmaa poolkõrbetesse, kus

nad vaevaselt kiratsevad. Indiaanlasi on USA-s säilinud vähe (ainult 340 000 inim.).

USA rahvastikku iseloomustab terav klassiline kihistumine. Mitte üheski teises kapitalistlikus riigis pole selliseid järske kontraste käputäie isikute mõõtmatute, miljonitesse või koguni miljarditesse dollaritesse ulatuvate rikkuste ja rahvamasside vaesuse vahel.

Kuigi USA rahvastik on arvukas (146,0 milj. inim.), on tema territoorium niivõrd suur, et keskmine rahvastiku tihedus on üsna väike — 18 inimest ühel ruutkilomeetril. Suurim on tihedus Atlandi ranniku põhjaosas (Bostoni linna rajoonis), tõustes 200-ni. Suure Järvistu rajoonis tõuseb tihedus kuni 100-ni ja Mississipi madalikul kuni 50-ni. Väga hõre on rahvastik seevastu Suure kiltmaa poolkõrbetes — kuni üks elanik ruutkilomeetril.

Linnu on USA-s palju ja nende seas on rohkesti päris suuri linnu. Enam kui 100 000 elanikuga on umbes sada linna. Viies linnas on elanikke arvult üle miljoni. Need on New York, Chicago, Philadelphia, Detroit ja Los Angeles. Riigi rahvastikust pisut üle poole elab linnades.

USA ja kogu maailma suurim linn on **New York**, mis asub Hudsoni jõe suudmel. Linnas endas on 7,5 milj. elanikku, kuid kokku eeslinnadega, s. o. Suures New Yorgis, on elanikke umbes 12 miljonit.

Mereäärne asend aitas New Yorgil kujuneda USA peamiseks «väravaks»: kogu 19. sajandi ja 20. sajandi esimestel aastakümnetel valgus läbi New Yorgi USA-sse immigrantide (sisserändajate) vool Euroopast. Paljud neist jäid siia peatuma. Peaaegu kaks kolmandikku New Yorgi elanikest on kas ise immigreerinud Euroopast või on sündinud immigrantide lastena. New Yorgi rahvastik koosneb kõige mitmekesisemate rahvuste liikmeist: umbes miljon itaallast, niisama palju juute (välja rännanud tsaari-Venemaalt), kuni pool miljonit iirlast, sakslast, poolakat ja ka neegrit, kes on siia saabunud lõuna-osariikidest. Suur osa immigrantidest on kehvikud. Nad elavad linna äärtes, täites väikesi räpaseid majakesi. Neegrid-kehvikud on koondunud New Yorgi erilisse neegrite rajooni — Haarlemi.

New York on veoste käibelt esimene sadam maailmas.

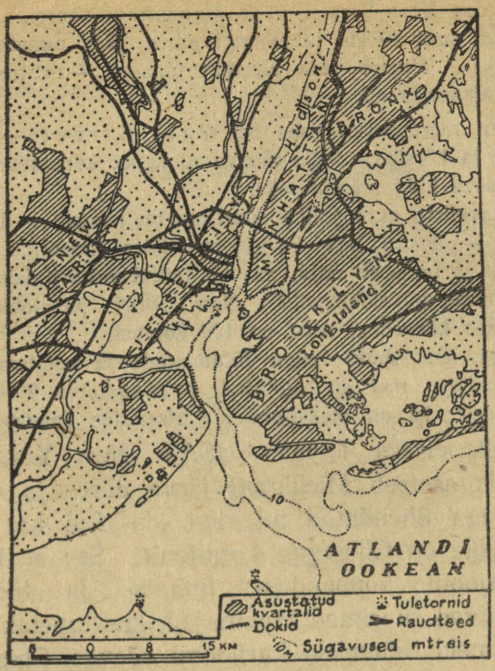


**Joon. 53. New York.**

Leida Manhattani saar, kus asuvad New Yorgi pilvelõhkujate-kvartaalid. Näidata Hudsoni jõge, laevade sildumise dokke ja tuletorne.

Siin toimub suur kauplemine kautšuki, terase, värviliste metallide, teravilja, suhkru, kohviga jne. New Yorgis asuvad suurimad pangad ja trustide juhatused, kes valitsevad USA ja teiste riikide tööstuse üle. Siin sõlmitakse laenulepinguid teiste riikidega, kusjuures viimaseile dikteeritakse orjastavad tingimused. USA kapitalide valitsejad koostavad siin oma plaane võimu haaramiseks kogu maailmas.

Peamine osa New Yorgist asub Manhattani saarel. Saart läbivad sirged tänavad, kuni 20 km ja enamgi pikad; neid nimetatakse avenüüdeks (alleedeks). Umbes sada lühemat tänavat — «Streeti» — ristub avenüüdega täisnurga all.

Manhattani merepoolses osas on Wall Street — tänav suuremate pankade ja börsiga. Selle tänava nimetust kasutatakse USA kapitalistide valitseva kliki märkimiseks.

Kõrvuti tavaliste euroopalike suurlinna-majadega — 5 — 7 — 10-korruselistega — hakati New Yorgis ja teistes Ameerika linnades ehitama betoonist ja terasest maju, mis on mitmekordselt kõrgemad. Neid maju nimetatakse pilvelõhkujaiks. New Yorgi pilvelõhkujad asuvad Manhattanil, kus kõrgeimal neist on 102 korrust.

New Yorgis on tohutu hulga sõiduautode ja autobuste kõrval ka maapealne raudtee, mis on ehitatud estakaadidele 2 — 3-korruseliste majade kõrgusele; ka on maa-alune elektriraudtee (metroo).

Tähtsuselt teiseks linnaks USA-s New Yorgi järel on **Chicago**, mis asetseb Michigani järve ääres ja on mitmete raudteeliinidega ühendatud nii riigi ida- kui ka lääneranniku kuga. Elanikke on Chicagos 4 miljonit. See on kogu Suure Järvistu rajooni kaubandus-, finants- ja tööstuskeskus. Chicagos asuvad suurimad tapamajad, kus tapetakse ja tükeldatakse kümneid tuhandeid kariloomi päevas. Chicagos endas ja tema ümbruskonnas on suuri metallurgia-, põllutöömasinate, traktorite, auto-, laevaehituse jne. tehaseid.

**Philadelphia** Atlandi-äärsel madalikul, mitte kaugel New Yorgist, on vanemaid linnu riigis. Elanikke on kaks miljonit. Philadelphias on palju tekstiilvabrikuid, masinaehitustehaseid ja muid tööstusettevõtteid.

**Detroit** asub Huroni ja Erie järve vahel. Elanikke on linnas 1,5 miljonit. See on peamine USA auto- ja lennukitööstuse keskus. Siin asuvad ka tuntud Fordi autotehased.

**Los Angeles** (loe: los-ändželes) asub Vaikse ookeani rannikul Kalifornias; elanikke on linnas 1,5 miljonit. See on suur tööstuskeskus. Siin on tehaseid ümbruskonnas toodetava nafta töötlemiseks bensiiniks, masinaehitustehaseid, eriti lennuki- ja

laevaehitustehaseid, konservivabrikuid, mis töötlevad konservideks Kalifornia puuvilju.

**San Francisco** on tähtis sadam Vaikse ookeani rannikul.

## Majanduse iseloomustus.

Ameerika Ühendriigid on kõrge arenguga kapitalismimaa. Tema tööstus toodab igal aastal peaaegu niisama palju kaupu kui kõigi teiste kapitalistlike maade tööstus kokku. Kapitalistlike riikide seas kuulub USA-le esikoht põllumajanduse toodangult, raudteede pikkuselt, autode arvult, merelaevastiku mahult, samuti ka kaupade ekspordilt teistesse maadesse. Omades tohutuid kapitale, annab USA kodanlus kõrgeprotsendilisi laenusid teistele riikidele, loob teistes riikides oma tulukaid ettevõtteid, nagu naftatööstusi, kaevandusi, mitmesuguste hinnaliste kultuuride istandikke (suhkruroog, banaanid, kautšukitaimed jne.). Ameerika kapitalistidele toob see suuri kasumeid, ent peale selle annab neile võimu nõrkade riikide üle. USA on imperialistlik riik, kes kõige enam taotleb vallutusi ja oma võimu levitamist kogu maailmas.

Seninägemata jõuga avalduvad USA-s vastuolud töö ja kapitali vahel, kümnete miljonite tööliste ja käputäie kodanluse vahel.

Rahvahulkade vaesus ei võimalda turustada nii palju kaupu, kui suudab toota USA tööstus. Sellepärast seisab tööstuse ees alati küsimus: kellele müüa oma tooteid? Aeg-ajalt esineb kapitalistlikus maailmas kaupade ületootmine (kui neid on toodetud palju rohkem, kui suudetakse turustada). See kutsub esile majanduskriisi — tootmise piiramise ja mitmete tööstuslike ning kaubanduslike ettevõtete sulgemise, tööliste vallandamise ja massilise töötaoleku. Maailma majanduskriis 1929.—1934. a. põhjustas USA tööstustoodangu vähenemise poole võrra ja tegi töötuks 15 miljonit töölist. Teise

Maailmasõja aastail suurenenud USA tööstus on nüüd taas majanduskriisi lävel.

**Tööstus.** USA tööstuses valitsevad suured kapitalistlikud koondised (korporatsioonid, trustid): Terasekorporatsioon, autotööstuslikud koondised «General Motors», «Ford» ja teised. Enamikus tööstusharudes (metallurgia-, auto-, elektrotehniline, keemia-, nafta- jt. tööstused) annab kaks-kolm korporatsiooni 70—90% kogu selle tööstusharu toodangust.

Tohutud varandused on väikese hulga isikute käes, kes valitsevad kogu majanduslikku ja poliitilist elu riigis. Mõnede perekondade varandust loendatakse sadade miljonite ja koguni miljardite dollaritega. Need kapitalid on mahutatud pankadesse, tööstus-, transpordi- ja muudesse ettevõtetesse.

See käputäis suuri pankureid ja tööstureid omandab lõviosa rahvamajanduslikust tulust, mis on saadud kümnete miljonite tööliste töö tulemusena.

USA tööstuse tähtsaim tööstusharu on masinaehitus. Selles on eriti arenenud autode, lennukite, metallitööpinkide, elektriseadmete ja elektriaparaatide tootmine. USA annab kaks kolmandikku kapitalistliku maailma masinaehitustööstuse toodangust. Peamiselt paikneb masinaehitus maa kõige asustatumas osas — kirdes, söebasseinide rajoonis ja Suure Järvistu alal. Masinaehituskeskusteks on **Detroit, Pittsburgh, Chicago, Philadelphia** ning **Los Angeles** ja **San Francisco** Vaikse ookeani rannikul.

USA kivisöetoodang annab üle poole kogu kapitalistliku maailma toodangust (450—600 milj. t aastas). Tootmise pearajoon asub Apalatši mäestiku põhjaosas; selle keskuseks on **Pittsburgh** (Pennsylvania osariigis).

Naftatoodang moodustab üle kahe kolmandiku kapitalistliku maailma toodangust. Selle peamised rajoonid on Preerialava lõunaosas (Texase ja Oklahoma osariik) ja Vaikse ookeani ranniku lõunaosas, Los Angelese lähedal.

USA mustmetallurgia toodab malmi ja terast rohkem kui Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa ja Itaalia kokku. Põhirajoonideks on Põhja-Apalatšide söebassein, kus keskuseks on **Pittsburgh,** ja Suure Järvistu ümbrus, mille keskusteks on **Chicago, Detroit.**

Väga arenenud on USA-s ka keemiatööstus, mis on peamiselt koondunud, nagu metallurgiagi, Põhja-Apalatšide ja Suure Järvistu rajooni.

Tekstiiltööstuse harudest on USA-s eriti arenenud puuvillatööstus, mis paikneb riigi kagu- ja kirdeosas. Villatööstus on koondunud kirdesse. Tekstiiltööstuse peamiseks keskuseks on **Boston.**

**Põllumajandus.** Suuremas osas USA-s on põllumajanduse arenemine käinud teist teed kui Euroopa maades. Pärast sunnismaisuse likvideerimist jäi enamikus Euroopa maades maa mõisnike kätte. Talurahvas, oma suuremas osas maata, oli sunnitud maad rentima mõisnikelt. USA-s kujunes olukord teisiti. USA põhja- ja lääneosas haarasid Euroopast saabunud sisserändajad maa, surudes sealt välja indiaanlaste suguharud. Omandanud selliselt maad, muutusid sisserändajad farmeriteks (talupidajateks). Aja jooksul osa farmereid vaesestus, osa rikastus. Selle tulemusena esineb põhjas ja läänes ühelt poolt suuri kapitalistlikke farmereid, kes kasutavad palgatöölisi ja traktoreid, teiselt poolt aga väikesi farmereid, kellele kõrge tehnika on kättesaamatu. Suurema osa põllumajanduslikust toodangust annavad suured majandid. Maa röövkasutamine kurnab siin maa ära. Seda nähtust ei suuda kapitalistlik majandus kõrvaldada.

USA lõunaosas püsis kuni 1865. aastani orjus ja suurmaaomanikele kuuluvat maad harisid nende orjad, neegrid. Pärast orjuse likvideerimist jäid maad endistele omanikkudele, kes hakkasid maad lappidena rentima väikestele farmeritele, peamiselt endistele orjadele. Ka praegusel ajal jätkavad endiste

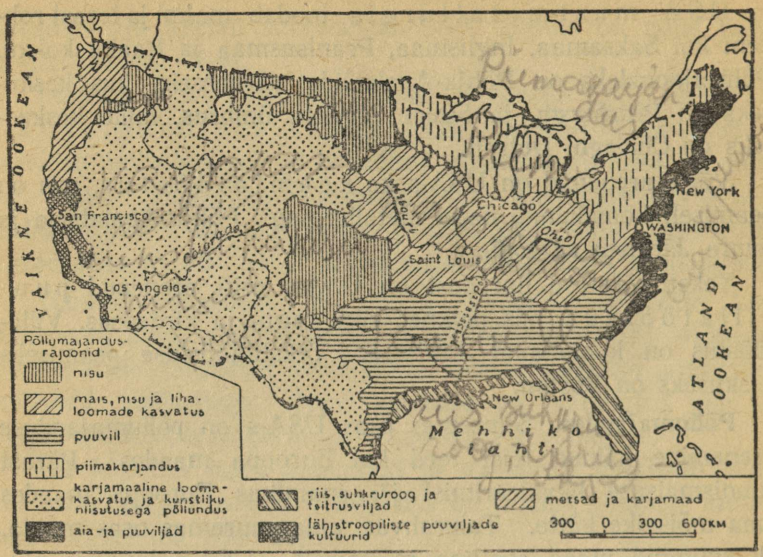


**Joon. 54. USA. Põllumajanduslikud rajoonid.**
Näidata nisu, maisi ja puuvilla põhirajoonid.

neeger-orjade lapselapsed maa rentimist endiste orjapidajate lapselastelt. Rendiks maksavad nad poole kuni kaks kolmandikku korjatavast saagist ja vaevu tulevad ots otsaga kokku.

Teraviljadest on USA-s tähtsamad m a i s ja n i s u. Maisikasvatuse rajoon paikneb laia vööndina lõuna pool Suurt Järvistut — Preerialava keskosast kuni Ohio jõeni. Nisu kasvualad on koondunud Preerialavale. Nisusaagid on madalad (9 — 10 tsentnerit hektaarilt).

Tehnilistest kultuuridest on tähtsaim p u u v i l l. USA toodab üle poole kapitalistliku maailma puuvillast. Puuvillakasvatuse rajoon hõlmab kogu lõunaosa, kus selle rohket tööd nõudva kultuuri juures kasutatakse neegrite (rentnike ja palgatööliste) odavat tööjõudu. Ida pool Mississipit langevad soodsalt ühte kõik tingimused puuvilla kasvatamiseks: pikk

kuum suvi, soe kevad ja sügis, päikesepaisteliste päevade suur arv ja rikkalikud sademed. Seetõttu on seal puuvillakasvatus arenenud ilma kunstliku niisutuseta. Mississipist lääne pool sademed vähenevad ja seal kasutatakse kunstlikku niisutust. Peale puuvilla kasvatatakse tehnilistest kultuuridest suurel määral tubakat (Atlandi ranniku keskosas), suhkrupeeti (Preerialaval), suhkruroogu (Mehhiko lahe rannikul).

Väga levinud on puuvilja ja aedvilja kasvatamine. Floridas ja Kalifornias kasvatatakse subtroopilisi puuvilju — apelsine, sidruneid, virsikuid jt.

Veel suuremat osa kui põllundus etendab USA-s loomakasvatus. Eriti palju kasvatatakse veiseid ja sigu. Peamiselt lihatootmisele suunatud loomakasvatuse põhirajooniks on maisivöönd, kus mais on peamiseks söödaks. Piimakarja tähtsamad rajoonid on Suure Järvistu kaldail.

**Majanduslikud rajoonid.** USA tohutu territooriumi mitmesugused osad erinevad üksteisest mitte ainult looduslike tingimuste, vaid ka ajaloolise mineviku poolest, mis on jätnud oma mõju ka tänapäeva ühiskondlikele suhetele ning majandusele. V. I. Lenin, uurides USA majandust, andis ajalooliste ja ühiskondlik-majanduslike tingimuste alusel USA jaotuse kolme suurde rajooni.

1. Tööstuslik põhjaosa, kus ei esinenud orjust; siin asub üle kolmveerandi kogu töötlevast tööstusest, siia on koondunud suurte kapitalistlike farmerite majandid, samuti asuvad siin peaaegu kõik maa suuremad linnad (**New York, Chicago, Detroit, Philadelphia, Pittsburgh, Boston** jt.).

2. Endine orjanduslik lõunaosa, kus ikka veel säilivad orjuse tugevad igandid: neegrite maatus, orjastav maarent, neegrite faktiline õigusteta ja alandatud seisund igapäevases elus (vt. lk. 224). See rajoon on põhiliselt põllumajanduslik (puuvill, tubakas), kuigi siin viimasel aastakümnel on arenenud ka mõningad tööstusharud (puuvilla-, nafta-, alumii-

**Joon. 55. USA. Tähtsamad linnad ja põhilised majandusrajoonid.**
Kaardile on märgitud ainult tähtsamate linnade nimed. Muud linnad enam kui 100 000 elanikuga on kaardile märgitud mustade täppidena, kuid jäetud nimedeta.

niumitööstus). Lõunaosa linnadest tuleb märkida USA pealinna **Washingtoni** ja sadamalinna **New Orleansi.**

3. Koloniseeritav lääneosa — nõrgasti asustatud rajoon, sest suuremat osa selle maadest on võimalik kasutada maaharimiseks ainult kunstliku niisutuse abil, mis aga nõuab suuri ainelisi vahendeid, mida sisserändajad ei oma. Selles rajoonis on kõige tihedamini asustatud Vaikse ookeani rannik, kus asuvad suured sadama- ja tööstuslinnad **Los Angeles** ja **San Francisco.**

## Poliitiline kord.

Oma riigikorralt on USA kodanlik vabariik. Ta koosneb 48 osariigist[1].

[1] USA seesugune jaotus peegeldub väliselt ka rahvuslipus: selle vasakus ülemises nurgas on 48 valget tähte, mis sümboliseerivad 48 osariiki.

Riigi kõrgeimaks seadusandlikuks organiks on kongress, mis koosneb esindajatekogust ja senatist. Esindajatekogu valitakse rahva poolt kaheks aastaks, kusjuures iga osariigi saadikute arv on proportsionaalne valijate arvule. Senatisse valitakse igast osariigist kaks saadikut, sõltumata osariigi suurusest.

Riigipeaks on USA president, kelle valib rahvas neljaks aastaks.

Erinevalt Euroopa kodanlike vabariikide presidentidest on USA president mitte ainult riigipea, vaid ka valitsuse juht: tema nimetab ministrid (USA-s nimetatakse neid sekretärideks) juhib ja vahetab neid, sõltumata kongressist. USA kongressil pole õigust, nagu on Euroopa kodanlike vabariikide parlamentidel, avaldada valitsusele umbusaldust ja seega kukutada valitsust.

Igal osariigil on oma seadusandlik organ ja valitav kuberner.

USA pealinn on **Washington,** mille territoorium koos ümbrusega ei kuulu ühtegi osariiki, vaid moodustab pealinnalise Columbia ringkonna. Washingtonis asuvad Valge Maja, kus elab president, ja Kapitool — kongressihoone.

Hoolimata sellest, et USA konstitutsioon kannab vormiliselt demokraatlikku iseloomu, on faktiliselt riigi valitsejaks ja riigielu juhtijaks suurkapitali esindajad. Paljudes osariikides ei lasta vaesemat rahvast, eriti neegreid, mitmesugustel ettekäänetel üldse valimistele. Suurkapitali huve kaitsevad vabariiklik ja **demokraatlik partei,** mis teineteisest erinevad väga vähe. Nende käes on kogu riigivõimu-aparaat, politsei, armee. 1948. a. moodustus progressiivne partei, mis ühendab eesrindlikke ameeriklasi, kes pooldavad rahu ja koostööd NSV Liiduga. Kommunistlik partei eksisteerib USA-s alates 1919. a.

Pärast Teist Maailmasõda esineb USA kodanluse reaktsioonilise osa üha aktiivsemalt. Kehtestatakse tööliste huvide vastaseid seadusi, «usaldamatuse» ettekäändel vallandatakse riigiaparaadist teenistujaid, kes on avaldanud oma demokraatlikke veendumusi või keda ainult kahtlustatakse neis.

USA valitsus esindab suurte kapitalistlike trustide huvisid. 60 rikkamat perekonda, kellele kuulub üle poole kõigist USA rikkustest, määravad riigi poliitika.

Teostades reaktsioonilise kodanluse poliitikat, segab USA valitsus ennast teiste riikide siseasjadesse, näiteks Hiinas, Prantsusmaal, Itaalias, Kreekas ja mujal, toetades kõikjal antidemokraatlikke jõudusid. Sõjast laastatud Euroopa abistamise ettekäändel püüab USA orjastada Euroopa riike ja takistada nende demokratiseerumist. USA etendab juhtivat osa maailma imperialistlikus leeris, kes valmistab ette uut sõda.

# AUSTRAALIA JA OKEAANIA.

## AUSTRAALIA FÜÜSILIS-GEOGRAAFILINE ÜLEVAADE.

*Pindala — 7,7 milj. km². Rahvastik — 7,7 milj. inimest.*

### Suurus, asend ja randjoone iseloomustus.

Austraalia on suuruselt väikseim maailmajagu, kuid siiski võrdub ta $^4/_5$ Euroopa pindalaga. Rahvaarv on Euroopa omast siiski palju kordi väiksem.

Austraalia asub lõunapoolkeral, eemal teistest maailmajagudest. Ta väiksem, põhjaosa, on troopikavööndis, kuna suurem, lõunaosa, jääb lõunapoolsesse parasvööndisse.

Austraalia on kõige lähemal Aasiale, millega teda ühendab Malai saarestik. Teistest mandritest eraldavad teda laialdased veeväljad. Laev jõuab Austraaliast Lääne-Euroopasse Suessi kanali kaudu 50 päevaga.

Austraalia randjoon on vähe liigestatud. See annab Austraaliale massiivse kuju: ta on ainult veidi pikenenud läänest itta. Siin leidub kohti, mis on merest kuni 1500 km kaugusel. Austraalial on **York'i** poolsaar ja kaks suurt lahte. **Carpentaria** laht on madal; madal on ka ta rannik, mis koosneb jõgede poolt kantud mudast ja mille lähedal esineb liivaseid leetseljakuid. **Suur Austraalia** laht ei tungi sügavale mandrisse. Tal on kaljune rannik, kus puuduvad lahed. Sadamate poolest ei

ole Austraalia rikas, kuid tal on siiski mõni soodus laheke, kus asuvadki tema tähtsamad sadamalinnad: idas **Sydney** (loe: sidni) ja **Newcastle** (njukaasl); lõunas **Melbourne** (melburn) ja **Adelaide** (ädeleid); läänes **Perth** ja põhjas **Darwin.** Kõik suuremad Austraalia linnad on sadamad.

Austraalia ranniku läheduses esineb ohtlikke korall-vallrahusid. Need tõkestavad **Torres'i** väina, mis eraldab **Uus-Guinea** saart mandrist; kirdes nad moodustavad **Suure Barjäärrifi,** mille pikkus on üle 2000 km ja mille sarnast ei ole teist maailmas.

Selle korall-vallrahu laius on ainult 200—300 m, suurem osa temast peitub vee all. Rannikust asub ta umbes 100 km kaugusel, olles tõkkeks, mille vastu murduvad suured Vaikse ookeani lained. Suures Barjäärrifis on ainult mõned üksikud läbipääsuteed, needki käärulised ja ohtlikud. Sellele vallrahule on paigutatud tuletorne.

Austraalia mandrist lõuna pool, eraldatuna laia, kuid madala Bass'i väinaga, on **Tasmaania saar.** Bassi väinas leidub palju veealuseid kaljusid.

Mandrist kagu pool on suur kaksiksaar **Uus-Meremaa** ja ida pool väikesi Vaiksesse ookeani laialipaisatud saari.

**Harjutusi kaardil.** Mõõta Austraalia mandri ulatus läänest itta. Määrata York'i (põhjas) ja Wilsoni (lõunas) neeme geograafiline laius. Näidata, kus on Carpentaria ja Suur Austraalia laht, samuti Torres'i väin. Nimetada Austraalia suur poolsaar.

### Pinnaehitus.

Austraalia m a n n e r on kaetud horisontaalsete või veidi kallakute pealiskihtidega, mis lasuvad vanade kulunud kurdmäestike peal. Kogu Austraalia läänepoolne osa on kristalne massiiv, mida katavad liivakivi ja lubjakivi lademed. Tal on avara kiltmaa ilme; ainult mõnes kohas tõusevad oma ümbrusest kõrgemale väikesed mäetombud või leidub soolajärvedega nõgusid.

Austraalia keskosas laiub suur Kesk-Austraalia madalik,

selle madalaimas kohas on **Eyre'i** (loe: äär) soolajärv, mille pind on 12 m allpool merepinda.

Ainult Ida-Austraalias kõrguvad tõelised mäed, mis kannavad **Austraalia Kordiljeeride** nimetust. Nende lõunaosa nimetatakse **Austraalia Alpideks.** Need väga vanad kurdmäestikud on tugevasti kulunud ja silutud.

Läänenõlvad on siin lauged, kuid idanõlvad langevad järsult rannikule. Siin on olnud murranguid, millega ühenduses tekkisid ka soodsad lahekesed. Üldjoontes on Austraalia mäestikud, kaasa arvatud ka Austraalia Kordiljeerid, madalad. Kujult meenutavad nad Kesk-Euroopa massiive: nad on liiklemiseks sobivad ja mitmest kohast raudteega läbitud.

Nende mäestike maapõues on rikkalikult k i v i s ü t t, mida leidub Sydney ja Newcastle'i sadamalinna läheduses. Austraalia Kordiljeeridest leiti möödunud sajandil rohkesti kulda, sageli ehedalt suurte tükkidena, kuid need leiukohad tühjendati peatselt.

Seevastu aga leiti rohkesti k u l d a Lääne-Austraalia massiivides, kuhu nüüd ongi keskendunud kullatootmine.

**Harjutusi kaardil.** Missuguses Austraalia osas on mäeahelikke ja kuidas neid nimetatakse? Kui kõrged on nende tipud? Kus laiub suur kiltmaa? Kus asetseb suurim madalik?

## Kliima, jõed ja järved.

Enam kui $^2/_3$ Austraaliast on kuiva kliimaga. Ainult idas ja põhja-ääremail sajab suvel rohkesti vihma. See on seletatav sellega, et suvel, s. o. novembrist aprillini, kuumeneb Austraalia manner väga tugevasti ja sisemaale puhuvad tuuled meredelt. Põhjas puhub loodemussoon, mis toob endaga kaasa rohket niiskust Malai saarestiku piirkonnast. Idas puhuvad tuuled Vaikselt ookeanilt. Need annavad mägisel rannikul rohkesti vihma. Sisemaale, s. o. Kesk-Austraalia madalikule

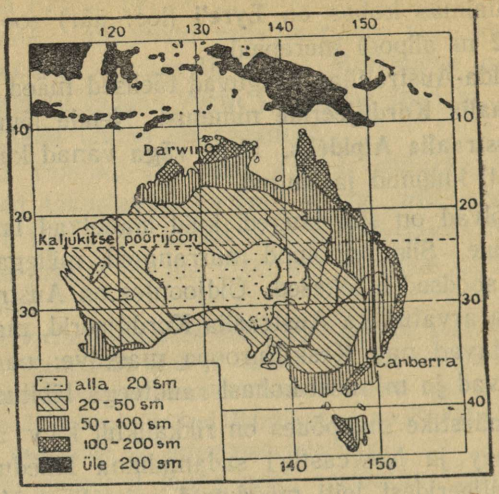


**Joon. 56. Keskmine aastane sademetehulk Austraalias.**

ja samuti Lääne-Austraalia kiltmaale jõudes on nad aga palju niiskust juba kaotanud.

Austraalia läänerannik on kuiv: kogu aasta jooksul puhuvad seal passaadid, mis kannavad niiskuse Austraalia rannikult eemale. Pealegi uhub Austraalia läänerannikut külm hoovus, mis annab vähe veeauru.

Talvel, s. o. juunis, juulis ja augustis, on Austraalias kuiv ja soe ilm; ainult harva juhtub seal öökülmi ja mägedes sajab veidi lund. Rohkem sademeid langeb talvel ainult Austraalia ida- ja lõunarannikul. Austraalia lõunaranniku kliima on üldiselt vahemereline; talved on siin vihmased. Neid vihmu toovad läänetuuled.

Üldiselt on kogu Austraalia sisemaa kliima kontinentaalne, temperatuuri ja sademete järskude kõikumistega.

Sademetehulk Austraalias kõigub aastast aastasse väga

tugevasti. Põuaseil aastail ei jätku seal lambaile toitu ja neid hukkub miljonite kaupa.

Austraalias on vähe jõgesid ja needki on veevaesed.

Tähtsaim jõgi **Murray** (marri) võrdub pikkuselt meie Doniga, kuid on veevaene. Kuival ajal jõuab ta madala ja kitsa jõekese näol vaevaliselt ookeanini. Murrayl on palju lisajõgesid; üks neist — **Darling** — on ligi kaks korda Murrayst endast pikem, kuid kuival ajal muutub ta umbjärvede reaks.

Veel veevaesemad on Austraalia sisemaajõed, nn. «kriigid» (creek), mille sängid on suurema osa aastast veetühjad; ainult lühikest aega vihmade hooajal voolab seal vesi, mis kaob kas liivasse või soolajärvedesse. Pikim neist Cooper (kuuper) suubub Eyre'i järve.

Austraalias on enamik järvi soolajärved, pealegi leidub neis vett ainult suvel, kui seda neisse toovad kriigid.

## Taimestik.

Suured Austraalia maa-alad on k õ r b e t e ja p o o l-k õ r b e t e all, kus kasvavad okkaline võsastik (skrab) ja okkaline rohi. Seda ei söö ükski loom, sest lehe servad on teravad kui noatera.

Need rohud kasvavad suurte, 1—2 m kõrguste puhmastena, nii et kari või ratsanik neist ainult vaevu läbi pääseb. Skrab koosneb madalaist akaatsiaist ja eukalüptidest. Ta ilme on nukker, lehed on väikesed, tumehallid, sageli nõeljad, ainult vihmade ajal ta veidi elustub ja tema okstele ilmuvad näotud õied.

S t e p i d võtavad enda alla suure osa Austraaliast; suvel nad kattuvad halja rohuga, sügisel ja talvel on nad kollased. Neis steppides leidub solontšakke, kus kasvavad okasmaltsad, mida lambad heameelega söövad.

Neis kohtades Austraalias, kus sajab vihma nii talvel kui suvel, kasvavad omapärased m e t s a d: nad ei ole tihedad ja koosnevad peamiselt igihaljaist e u k a l ü p t i d e s t, mille hul-

gas mõned liigid kasvavad kuni 150 m kõrguseks. Need on kõrgeimad puud maakeral. Teised eukalüptide liigid pole küll meie mändidest ja tammedest pikemad, kuid kasvavad erakordselt kiiresti.

Eukalüptimetsad annavad vähe varju, sest puud kasvavad hõredasti ja lehestik ei ole tihe. Lehed on pöördunud päikese suhtes serviti ja päikesekiired pääsevad nende vahelt vabalt maapinnani, kus kasvab rohi. Need metsad meenutavad parke või puisniite; neis võib kõikjal vabalt liikuda sõidukis või karjatada loomi.

Eukalüpte on Austraaliast toodud ka teistesse maadesse, mitte ainult nende kiire kasvu, vaid ka tiheda, tammest tugevama puidu pärast. Eukalüptide lehtedest saadakse lõhnavaid õlisid; peale selle istutatakse neid soode kuivendamiseks, sest nad kiiresti imevad endasse ja aurutavad vett.

Austraalia eukalüpte on rohkesti istutatud meil NSV Liidus Kaukaasia Musta mere rannikule.

Austraalia idaranniku niiskemais metsades ja Tasmaania saarel kasvavad ka puukujulised sõnajalad, mida leidub kõikjal troopikavööndi mägimetsades.

Põhja-Austraalias, mandri palavaimas osas, kus langeb palju sademeid, kasvavad troopikametsad, mis sarnanevad Malai saarestiku metsadega.

Kultuurtaimi Austraalias enne eurooplaste sinnaasumist üldse ei olnud.

Nüüdisajal aga on Austraalias kodunenud ka teraviljad ja viljapuud. Teraviljadest on kõige levinum talinisu, millele osutus väga soodsaks Lõuna-Austraalia kliima, kus sajavad talvevihmad.

**Harjutusi kaardil.** Missuguses Austraalia osas kasvavad troopikametsad? Kus on savannid, kus rohtlad, kus kõrbed ja poolkõrbed?

## Loomastik.

Austraalias on hoopis teistsugused metsikud loomad kui teistes maailmajagudes. Seal on säilinud palju niisuguseid loomi, kes elasid varem ka teistes maailmajagudes, kuid kes

seal nüüd peaaegu viimseni on välja surnud. Laialt levinud on kukkurloomad.

Ühed neist meenutavad oma eluviisilt meie rohusööjaid, teised kiskjalisi või putuktoidulisi jt. Kasvult on ühed rotisuurused, teised kasvavad inimese-kõrguseks.

Levinuim kukkurloom on k ä n g u r u. Känguruid on Austraalias mitukümmend liiki. Neid leidub seal kõikjal. Nüüdisajal hävitatakse suuremakasvulisi känguruid nende karusnaha tõttu, pealegi söövad nad karjamail lammaste eest ära rohu.

Austraalias on säilinud ka munejad imetajad — s i p e l g a s i i l ja n o k k l o o m. Roomajate ja lindude viisil nad munevad mune, kuid munast koorunud poegi nad toidavad oma piimaga. Nokkloom elab jõekalda urkais, toitu otsib endale kaldaäärsest mudast.

Kabiloomalisi polnud Austraalias enne eurooplaste sinnaasumist üldse, ka ahvid puudusid täiesti. Oma karva ja värvi poolest rebast meenutav metsik koer d i n g o oli seal juba jääajast saadik levinud. Vanasti oli ta pool-koduloomana Austraalia pärismaalaste teenistuses. Nüüd aga toovad dingod kahju lambakasvatajaile, röövides neilt lambatallesid.

Austraalia metsades ja ka rohtlais elab rohkesti linde, eriti p a p a g o i s i d, kes lendavad seal ringi mitme tuhande pealistes parvedes.

Suurem osa Austraalia linnuliikidest on omased ainult Austraaliale. Siia kuuluvad v a l g e k o t k a s, m u s t l u i k, troopikametsades esinev k a n n e l s a b a, tiibadeta jaanalind e m u, kes oma suuruselt on väiksem aafrika jaanalinnust, kuid ületab lõuna-ameerika jaanalinnu.

Ida-Austraalia jõgedes elab k o p s k a l a *(Ceratodus)*, kellel peale lõpuste on ka üks kops.

Enne eurooplaste asumist Austraaliasse puudusid seal k o d u l o o m a d, kui mitte arvestada dingot. Eurooplased tõid siia kaasa kõik oma koduloomade liigid ja nüüd on Austraalias rohkesti lambaid, veiseid ja hobuseid.

# AUSTRAALIA RAHVASTIK JA MAJANDUS.

Austraalias elab umbes 7,7 miljonit inimest. Kaunis tihedasti on asustatud ainult mandri idaosa: siin elab $^4/_5$ kogu Austraalia rahvastikust. Okkalise rohu ja skrabiga kaetud kuivstepid on nagu kõrbedki inimtühjad.

Praegune Austraalia rahvastik on peaaegu täiesti Euroopa päritoluga ja koosneb peamiselt Inglismaalt saabunute järglastest.

Austraalia pärismaalased aga on kas hävitatud või tõrjutud kõige viljatumaile maa-aladele. Relvastatud ainult puunuiadega, erilaadiliste viskeriistade — bumerangide ja odadega, ei suutnud nad kaitsta end tulirelvi kasutavate eurooplaste vastu.

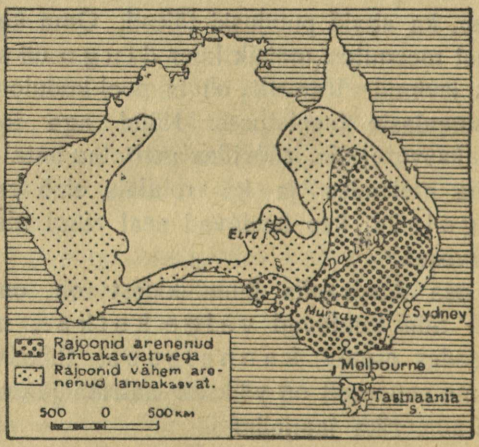


**Joon. 57. Lambakasvatuse rajoonid Austraalias.**

Nüüdisajal on austraallasi ainult 60 000 ümber, arvestamata kolijaid suguharusid vähem-uuritud maa-aladel. Suurem osa neist töötab sulastena suur-lambakasvatajate juures, osa aga on praegugi veel kolijad-

kütid. Odade ja bumerangidega varustatuina hulguvad nad troopikametsades või skrabides, otsides känguruid, kodujäneseid ja teisi loomi; ühtlasi korjavad nad ka metsikult kasvavaid söödavaid taimi.

Eurooplaste-ümberasujate peamiseks tegevusalaks on põllumajandus; kasvatatakse lambaid, veiseid ja külvatakse teravilja.

Lambakasvatus suurenes Austraalias arteesia kaevude ehitamise tõttu. Neid on puuritud mitu tuhat ja iga puurkaev annab rohkesti vett. Vesi voolab neisse maaaluseid vettkandvaid kihte mööda mägede nõlvadelt kümnete ja sadade kilomeetrite kauguselt.

Kasvatatakse liha- ja villalambaid. Lambavill on Austraalia väljaveos peamine kaup. Austraalia lambavill moodustab peaaegu kolmandiku kogu maailmas toodetavast lambavilla hulgast. Kõrgesti hinnatav on aga ka austraalia lamba- ja veiseliha. Külmutatud liha veetakse siit välja erilistes külmutusseadistega varustatud laevades.

Peaaegu kõik lambad — neid loendatakse Austraalias enam kui 100 miljonit pead — kuuluvad suurkapitalistidelelambakasvatajatele, igaühel neist on 10 tuhat ja enam lammast.

Austraalia niiskema kliimaga kohtades, eriti idarannikul, kasvatatakse rohkesti veiseid — osalt pimakarja, enamikus aga siiski lihaloomi, eriti seal, kus mägede nõlvadel on rohkesti mahlaka rohuga karjamaid.

Põllundus on arenenud kogu idaranniku vööndis; seal külvatakse nisu ja maisi.

Lähistroopilise kliimaga Lõuna-Austraalias on suuresti arenenud tööstuslik aiandus.

Põllunduse ja karjanduse nuhtluseks on siin kodujäneseed. Neid tõid ümberasujad kaasa; osa neist metsistus. Soe kliima ja rohurohkus soodustasid nende erakordset paljunemist. Nüüd on kodujänesed levinud kogu Austraalias.

Kodujäneste poolt tekitatav kahju on väga suur; nad söövad rohu karjamaadelt ja vilja põldudelt. Esialgu neid jälitati koertega, siis sur-

mati mürkidega, hakati põlde ja karjamaid piirama okastraatvõrguga. Neid piirdeid ehitati tuhandete kilomeetrite ulatuses. Viimasel ajal aga on kodujäneseid hakatud küttima liha- ja nahasaamiseks ning neid saadetakse nüüd külmutatult Inglismaale. Aastas veetakse neid välja umbes 10 miljonit, kuid kodujäneseid on ikkagi väga palju. Nad söövad karjamaadelt niisama palju rohtu, kui oleks söönud 90 miljonit lammast. Tugevate põudade ajal hukkub kodujäneseid massiliselt, nende korjuseid lamab siis kõikjal. Kui aga algavad vihmad, siis sigib neid jällegi endisel hulgal.

Tööstus on arenenud Sydney, Melbourne'i ja Adelaide'i linna ümbruskonnas. Siin on rohkesti tekstiilvabrikuid puuvilla ja villa jaoks; samuti on rohkesti tehaseid, kus töötatakse ümber põllumajandussaadusi, näiteks terad — jahuks, värske puuvili — konservideks jne.

Ka mäetööstus on tunduvalt arenenud. Lääne-Austraalias toodetakse kulda ja hõbedat kulla- ja hõbedasoontest, Ida-Austraalias — kivisütt; tähtsaim sadam kivisöe väljaveo poolest on Newcastle Sydneyst põhja pool.

Austraalia on 6 osariigist koosnev Briti dominioon — **Austraalia Liit.** Selle pealinnaks on hiljuti ehitatud väike linn **Canberra,** asukohaga Sinimägedes — Austraalia Kordiljeeride lõunaosas. Mandri idaosa hõlmavad Queenslandi, Uus-Lõuna-Walesi ja Victoria osariik. Uus-Lõuna-Walesi pealinn **Sydney** oli vanasti Inglismaalt väljasaadetud karistusaluseile sundasukohaks. Nüüd on ta suur sadamalinn, ta sadam aga on parimaid maailmas. Ta on lõpp-punktiks Euroopast läbi Suessi kanali ja Ameerikast üle Vaikse ookeani tulevaile laevaliinidele. Teised tähtsad sadamalinnad on **Melbourne** — Victoria osariigi pealinn, ja Adelaide — Lõuna-Austraalia osariigi pealinn. Neist veetakse välja villa, külmutatud liha, nisu ja puuvilja. Perth — Lääne-Austraalia pealinn — on esimene vahejaam Euroopast üle India ookeani Austraaliasse tulevaile laevadele. Sellest linnast läheb raudtee itta kullakaevandustesse ning edasi Melbourne'i ja Sydneyni.

# OKEAANIA.

*Pindala — 1,2 milj. km². Rahvastik — ligi 3 milj. inimest.*

Vaikses ookeanis, Austraaliast ida ja kirde pool, on hajali hulk saari, mis ühiselt kannavad Okeaania nimetust.

Mandri läheduses on ainult mõned saarestikud. Suurem osa neist asub mandrist väga kaugel keset Vaikset ookeani. Seepärast erinebki nende loodus tunduvalt mandri omast.

Okeaania saartest on tähtsaimad **Uus-Guinea** — suuruselt teine saar maakeral, **Uus-Meremaa**, mida Cook'i väin lahutab kaheks suureks saareks, ja Uus-Kaledoonia. Teised Okeaania saared on enamikus väga väikesed ja moodustavad saarte rühmitusi, mõnikümmend kuni mõnisada saart igaühes. Saarte rühmad asuvad pikil veealuseil kõrgustikel, mis kõik suunduvad loodest kagusse. Need kõrgustikud vahelduvad sügavate vagumustega, näiteks nõgu Mariaani saarestikust ida pool. Vaikse ookeani ja ka maakera suurimad sügavused — umbes 11 km — on Filipiini saarestiku läheduses.

Suurem osa saari on korallsaared; paljud on kujult rõngassaared veealuste mägede tippudel või nõlvadel. Korallsaarte liiki kuuluvad Marshalli, Karoliini ja teised saarestikud.

Üheski teises ookeanis ei ole nii rohkesti korallsaari ja veealuseid korallriffe kui Vaikses ookeanis.

Peale korallsaarte on Okeaanias ka rohkesti vulkaanilisi saari. Sellised on **Havai** saared, Samoa ja Seltsisaared.

Havai saartel on mitu suurt vulkaani, näit. **Mauna Kea** ja **Mauna Loa**. Üks Mauna Loa kraatereist, mille ümbermõõt on 10 km, on täidetud laavaga, mis on ainult äärtest hangunud. Keskel ta moodustab mitu tulikuuma vedelat laavajärve, kus laava alatasa pulbitseb ja keeb, kord tõustes, kord langedes.

Uus-Meremaa põhjapoolsel saarel on samuti palju vulkaane, nii tegevaid kui ka kustunuid.

See saar koosneb mägimassiividest, mis on lõhedega tükeldatud üksikuiks osadeks. Nende lõhede kaudu toimuvad vulkaanilised pursked. Kuumavee-allikate, geiserite, kuumavee-järvede, mudavulkaanide ja kuumavee-lubjanõgude rohkusega ületab Uus-Meremaa Islandi saare ja Põhja-Ameerika.

Uus-Meremaa, samuti Uus-Kaledoonia ja Uus-Guinea on mandrisaared. Endisil geoloogilisil ajastuil olid nad arvatavasti ühendatud Austraaliaga. Neid saari läbivad kõrged mäeahelikud. Mäed Uus-Meremaal on kaetud igilume ja jääliustikega.

Okeaania *kliima* on peaaegu kõikjal troopiline ning seejuures ka mereline. Ta on ühtlaselt soe kogu aasta jooksul (21° kuni 26°), väga väikeste öö- ja päeva-, talve- ja suvetemperatuuri kõikumistega. Talve seal õieti polegi.

Troopilised tormid on suureks nuhtluseks Okeaanias; eriti sagedased on nad Vaikse ookeani lääneosas, kus ekvatoriaalne hoovus annab alguse Kurošivo hoovusele. Nad tekitavad ookeanis hiigellaineid, mis ujutavad üle rõngassaari, hävitades kookospalmide ja leivapuude istandikke, samuti ka kohalike elanike kergeid elamuid. Pärast selliseid marusid on saarte elanikud sageli ilma ulualuse ja toiduta, mistõttu nad sageli väikestelt saartelt jäädavalt lahkuvad.

Okeaania lääneosa *taimestik* ja *loomastik* on võrdlemisi rikkad, kuid mida enam idasse, seda vaesemad nad on.

Uus-Guinea saarel kasvavad troopikametsad ja elab rohkesti loomi, eriti kukkurloomi ning mitmesuguseid linde. Uus-Meremaa on kaetud igihaljaste lähistroopiliste metsadega, kuid loomi elab seal vähe; neist on tähelepandav tiivutu lind kiivi. Ookeanis laialipaisatud saartel puudub peaaegu täiesti metsikult kasvav taimestik; ka loomariik on äärmiselt kehv: imetajaist võib seal leida ainult nahkhiirt.

Rikas on seevastu ookeani loomariik, eriti korallsaarte läheduses: siin läbipaistvas sinises vees võib selgesti näha polüüpide kummalisi ehitisi, nende vahel ujub tuhandeid mitmesuguseid hiilgavaid kalu; põhjas roomavad meritähed, merikilpkonnad, vähid, ussid, lamavad pärlikarbid. Vee kohal lendleb merelindude karju.

Okeaania peamised kultuurtaimed on *kookospalm* ja *leivapuu*.

Ookeaania suurematel saartel kasvatatakse suhkruroogu, eriti Havai saarestikul; samuti kasvatatakse ka puuvilla ja banaane.

Uus-Meremaa karjamaadel karjatuvad miljonid lambad ja veised. *Karjandus* ongi siin elanike peamine tööala, vill, või ja juust — peamised väljaveoained.

Okeaania saarestikud asetsevad mereteedel Aasiast ja Austraaliast Ameerikasse. Paljud neist saarestikest on tähtsad vahejaamad mereliiklusel. Seal täiendavad laevad oma söe- ja naftatagavarasid, seal on ka raadiojaamu, mis peavad ühendust sõitvate laevadega.

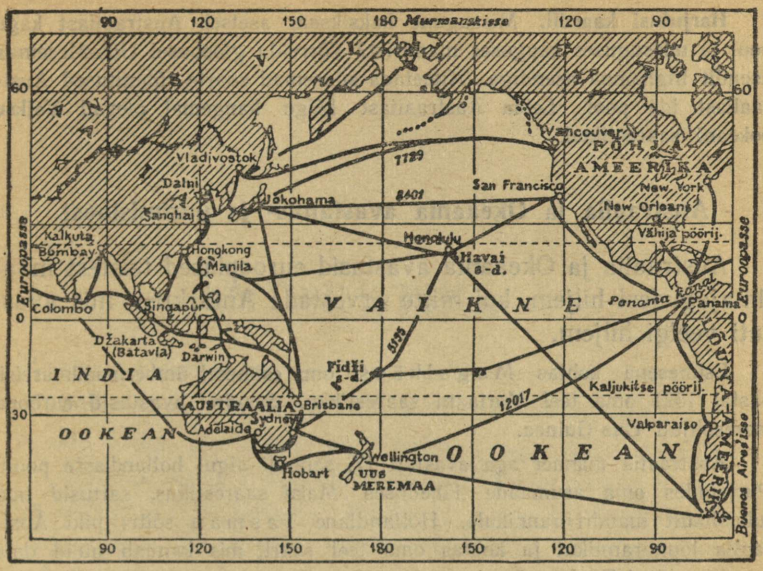


**Joon. 58. Vaikne ookean ja sealsed tähtsamad laevaliinid.**

Okeaanias kuuluvad Briti impeeriumisse dominioonina **Uus-Meremaa,** hulk väikesi saari ja pool **Uus-Guinea** saarest. Uus-Meremaa peamine sadam Wellington asub põhjapoolsel saarel Cook'i väina ääres. Sellest sadamast veetakse välja villa, külmutatud liha, võid — see kõik läheb Melbourne'i ja Perth'i sadama kaudu Inglismaale.

Teiste riikide asumaadest on tähtsamad **Havai** saared, mis kuuluvad USA-le ja on Aasia rannikult Põhja-Ameerika rannikuvetesse sõitvaile laevadele peatussadamaiks. Ühel neist saartest on tähtis sadamalinn Honolulu ja sõjaline baas Pearl Harbour.

Mõned Okeaania saared kuuluvad Prantsusmaale. Neist on kõige tähtsam **Uus-Kaledoonia** nikli-leiukohtadega.

Rida saarestikke, näit. **Marshalli, Karoliini** ja **Mariaani** saarestik, olid Jaapani valduses. Neid valitseb USA.

**Harjutusi kaardil.** Missugune kaksiksaar asetseb Austraaliast kagu pool ja missuguses kauguses mandrist? Võrrelda gloobusel Uus-Meremaa asendit Inglismaa asendiga. Nimetada suuremad saarte rühmitused Austraaliast ida pool. Leida Austraaliast kõige kaugemal olevad Vaikse ookeani saarestikud.

## Austraalia ja Okeaania avastamis- ja uurimisloost.

Austraalia ja Okeaania avastasid eurooplased teistest maailmajagudest hiljem, kui mitte arvestada Antarktist, mis avastati veelgi hiljem.

Esimesena kohtas Magalhães oma esimesel ümbermaailmareisil aastal 1521 oma teel Mariaani saarestikku. Seejärel avastasid euroopa meresõitjad Uus-Guinea.

Austraalia manner aga avastati 17. sajandi algul hollandlaste poolt. Purjetades oma asumaade läheduses Malai saarestikus, sattusid nad juhuslikult mandri rannikule. Hollandlane Tasman sõitis piki Austraalia lõunarannikut ja kohtas oma teel saart, mis kannab nüüd oma avastaja järgi Tasmaania nime. Arvates selle saare olevat mandri lõunatipu, purjetas Tasman edasi itta ja avastas Uus-Meremaa ja paljud teised saared Vaikses ookeanis.

Need avastused jäid aga mujal Euroopas veel kauaks ajaks tundmatuks. Inglise meremees Cook (kuk) avastas Austraalia teist korda 18. sajandi lõpus. Purjetades Vaikses ookeanis, avastas ta Austraalia mandri idaranniku. Hiljem ta sooritas veel kaks retke Vaiksesse ookeani ja avastas Uus-Kaledoonia, Havai ja paljud teised saared. Havai saarel surmasid ta pärismaalased. Pärast Cook'i avastusi hakkas Inglise valitsus Austraaliasse saatma sundasumisele mitmesuguseid karistusaluseid. Varsti pärast seda hakkasid inglased ka ise vabatahtlikult sinna asuma ja uurisid kogu mandri rannikud läbi. Ainult sisemaa kõrbelised alad jäid veel kauaks ajaks täiesti tundmatuks. Alles 19. sajandil uuriti sisemaad, kusjuures seal hukkusid paljud reisijad nälja tõttu.

Uus-Guinead oli Austraalia saartest kõige raskem uurida. Selle saare tundmaõppimisel on suuri teeneid silmapaistval vene reisijal Mikluhho-Maklail, kes elas kauemat aega paapuate seas, uurides nende elu-olu ja keelt.

Vene meresõitjate poolt on Vaikses ookeanis avastatud mitmed saared.

# ANTARKTIKA.

Maakera alasid poolustelt kuni polaarjoonteni nimetatakse põhjapoolkeral Arktikaks ja lõunapoolkeral Antarktikaks.

Nende kahe ala vahel on olulisi geograafilisi erinevusi. Keset Arktikat asub Põhja-Jäämeri. Arktika maismaa koosneb Põhja-Jäämerd ümbritsevaist Euroopa, Aasia ja Ameerika polaarrajoonidest ja nende juurde kuuluvaist saartest. Sellepärast ei loeta ka Arktikat eriliseks maailmajaoks. Vastupidiselt sellele hõlmab Antarktika tervet mandrit — Antarktist. See manner on suurem Euroopast. Tema pindala on 14 milj. km². Antarktise manner on asustamata.

Antarktist uhuvad kolm ookeani — Atlandi, Vaikne ja India ookean. Vaikne ookean tungib mandrisse ja moodustab kaks merd — Rossi ja Bellingshauseni mere.

Antarktika vetes on palju saari.

Mandri esinemist Antarktikas eeldasid juba muistsed kreeklased, kuid kellelgi ei läinud korda seda arvamust kontrollida. 18. sajandi lõpus siirdus inglise meresõitja Cook Uus-Meremaalt otsima Antarktika mandrit. Aastase purjetamise järel tuli ta otsusele, et sellist mandrit ei ole. Cook'i eksliku teate mõjul katkesid Antarktise otsimised. Kuid 1819.—1821. a. siirdus Antarktikasse kaks vene laeva, mille komandörid, vene mereväe ohvitserid Faddei Bellingshausen ja Mihhail Lazarev olid saanud mereministeeriumilt ülesande

selle uurimiseks. See vene uurijate reis andis hämmastavaid tulemusi. Kahe ja poole aastaga purjetasid Bellingshausen ja Lazarev ümber Antarktise, kõigist uurijaist esimestena lähenesid nad kolmel korral tema rannikuile ning avastasid rea Antarktika saari, neemi ja lahtesid. Nad kirjeldasid neid täpselt ja kandsid kaardile, avades sellega tee edasistele uurimistele. Näiteks avastas vene ekspeditsioon otse Antarktise lähedal, 85° ja 75° läänepikkuse vahel Peeter I saare ja Aleksander I maa. Põhja pool vene uurijad külastasid ja kandsid kaardile rea saari, andes osale nimetused Vene armee võitude auks isamaasõjas 1812.—1813. a. (Borodino, Malõi Jaroslavetsi, Smolenski, Berezina ja Polotski saar), teistele — vene meresõitjate auks (admiral Mordvinovi, viitseadmiral Šiškovi, Mihhailovi saar). Mõned saared, mis Bellingshauseni ekspeditsioon avastas 60° ja 65° lõunalaiuse vahel, nimetati ekspeditsioonist osavõtjate nimedega (Demidovi, Annenkovi, Leskovi ja Zavadovski saar). Üht Vaikse ookeani antarktilist merd nimetatakse Bellingshauseni mereks.

Vene uurijate avastused kummutasid Cooki ja rea teiste välismaiste meresõitjate ja teadlaste väite, nagu ei esineks üldse Antarktikas mandrit. Tugenedes Bellingshauseni ja Lazarevi avastustele tegelesid mõnedki välismaised uurijad hiljem Antarktika uurimisega. Neist tuntuimad on inglane Ross, kes (19. saj. esimesel poolel) uuris Antarktise Vaikse ookeani rannikut, norralane Amundsen, kes 1911. a. avastas lõunapooluse, inglane Scott, kes 1912. a. hukkus koos oma kaaslastega naasmisel lõunapooluselt. Alates 1929. a. tegeles Antarktise uurimisega ameeriklane Byrd. Siiski on kuni tänaseni Antarktist veel vähe uuritud.

Antarktis on suuremas osas kiltmaa, millel esineb mäeahelikke ja alanguid. Ühes ahelikus esineb kuni 4000 m kõrgusi tippe. Kiltmaa on kaetud paksu lume ja jää kihiga. Paiguti esineb rannikul kuni 70 m kõrgusi järske jääseinu. Suurim

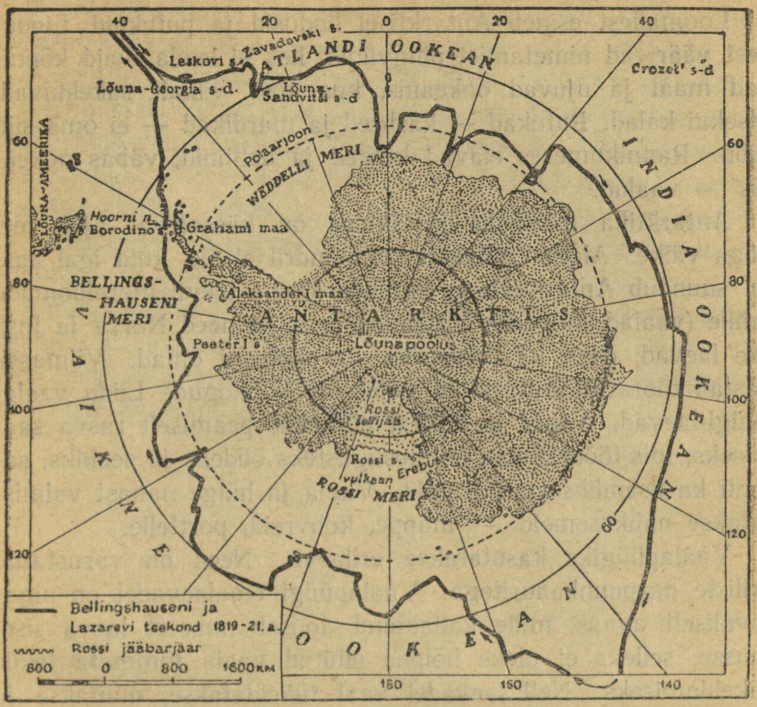


Joon. 59. Antarktika.

neist on **Rossi jääbarjäär.** Kogu selle barjääri ulatuses on peaaegu võimatu pääseda laevalt mandrile.

Antarktise kliima on karm. Suvi on väga lühike, kusjuures keskmine temperatuur suvekuudel (detsember—jaanuar) on alla nulli. Sageli puhuvad tugevad tuuled, mis vahetevahel muutuvad kohutavaiks lumetormideks. Taimestikku kohtab ainult Antarktise põhjaosas, kõige kaugemates kohtades poolusest. Taimestik on äärmiselt vaene; esineb ainult samblaid, samblikke ja kääbuspõõsaid.

Loomadest esineb Antarktisel lindusid ja putukaid. Lindudest väärivad nimetamist pingviinid, kes ei lenda, vaid kõnnivad maal ja ujuvad ookeanis, kus nad vilkalt sukelduvad, otsekui kalad. Putukad — kärbsed ja mardikad — ei oma siin tiibu. Rannikumeres elavad hülged ja delfiinid, vabas ookeanis — vaalad.

Antarktika majanduslik tähtsus on käesoleval ajal veel väga väike. Alatist rahvastikku mandril ei ole, kuid igal aastal suundub Antarktikasse flotillide kaupa laevu mereloomade jahile (vaalad, hülged). Valdavas osas on need Norra ja Inglise laevad, osalt ka Ameerika ja Jaapani omad. Viimaseil aastail töötavad Antarktika vetes ka Nõukogude Liidu vaalapüügi-laevad. Vaala ja hüljest püütakse peamiselt rasva saamiseks, mis töödeldakse mitmesugusteks õlideks ja seebiks, samuti ka lisandiks margariinile. Vaala ja hülge nahast valmistatakse nahkesemeid — mappe, kohvreid, portfelle.

Vaalapüügiks kasutatakse erilaevu. Need on varustatud eriliste harpuunkahuritega. Vaalapüügi emalaevadel on ninas tavaliselt avaus, mille kallakpind tõuseb merest laeva sisemusse, selleks et oleks hõlpus püütud vaala tõmmata tekile tükeldamiseks. Neil laevadel vaal tükeldatakse, nülitakse ja erilistes seadmetes sulatatakse rasv. Seesugused laevad meenutavad ujuvaid vabrikuid. Hülgepüüki teostatakse väikeste laevadega.

Varemini toimus vaalapüük Arktika vetes, kuid juba aastat nelikümmend tagasi tühjenesid sealsed veed vaaladest pideva röövpüügi tõttu ning seepärast kandus vaalapüük üle Antarktikasse.

Antarktisel on avastatud hinnalisi maavarasid — sütt, kulda, hõbedat, inglistina, rauda. Kõik see tõmbab kapitalistlike riikide tähelepanu Antarktikale.

Üle Antarktise kulgevad ka lühimad lennuliinid Aafrika, Austraalia ja Lõuna-Ameerika lõunaosade vahel.

Ilmastikuvaatluse sisseseadmine Antarktikas võib tuua tunduvat paranemist ilmade ennustamisse teistes maades.

Seoses huvi suurenemisega Antarktika vastu on rida kapitalistlikke maid kuulutanud üksikud saared ja Antarktise osad oma valdusteks; näiteks Inglismaa, Austraalia, Uus-Meremaa, Prantsusmaa, Norra, Argentiina, Tšiili ja USA püüavad anastada Antarktikat. 1948. a. tegid nad ettepaneku rahvusvahelise valitsemise organiseerimiseks Antarktika üle, lootes selles etendada suurt osa.

Antarktika üle kontrolli teostamise küsimuses ei või Nõukogude Liit kõrvale jääda. Temale kuulub täielik õigus osa võtta selle valitsemisest, sest vene uurijatel on suuri teeneid Antarktise avastamises ja uurimises.

Lisa 1.

## Tähtsamate jõgede pikkus ja nende jõgikondade pindala.

| Maailmajaod | Pikkus km | Jõgikond tuh. km² |
|---|---|---|
| **1. Euroopa.** | | |
| Volga | 3688 | 1380 |
| Doonau | 2850 | 816 |
| Dnepr | 2285 | 503 |
| Don | 1967 | 422 |
| Sev. Dvinaa ühes Suhoonaga | 1293 | 411 |
| Rein | 1326 | 225 |
| Elbe (Laba) | 1154 | 148 |
| Visla | 1124 | 199 |
| Loire | 1000 | 121 |
| Oder (Odra) | 903 | 119 |
| Seine | 770 | 78 |
| Rhône | 757 | 99 |
| Po | 652 | 75 |
| **2. Aasia.** | | |
| Ob ühes Irtõšiga | 5206 | 2946 |
| Jenissei | 3807 | 2707 |
| Leena | 4264 | 2418 |
| Jangtsekiang | 5200 | 1175 |
| Amuur ühes Arguniga | 4478 | 1937 |
| Huangho | 4100 | 980 |
| Indus | 3180 | 960 |
| Brahmaputra | 2900 | 670 |
| Eufrat | 2700 | 673 |
| Sõr-Darja ühes Narõniga | 2860 | 219 |
| Amu-Darja | 2540 | 227 |
| Ganges | 2700 | 1060 |
| **3. Aafrika.** | | |
| Niilus | 6500 | 2800 |
| Kongo | 4600 | 3690 |
| Niiger | 4160 | 2092 |
| Sambesi | 2660 | 1330 |
| Oranje | 1860 | 1020 |
| Senegal | 1430 | 441 |

| Maailmajaod | Pikkus km | Jõgikond tuh. km² | Maailmajaod | Pikkus km | Jõgikond tuh. km² |
|---|---|---|---|---|---|
| **4. Põhja-Ameerika.** | | | **5. Lõuna-Ameerika.** | | |
| Mississipi (ühes Missouriga) | 7330 | 3275 | Amazonas | 5500 | 7050 |
| Mackenzie | 4046 | 1766 | La Plata ühes Paranaga | 4700 | 3104 |
| St. Lawrence | 3058 | 802 | Orinoco | 2400 | 944 |
| Yukon | 3700 | 855 | | | |
| Colorado | 2900 | 590 | **6. Austraalia.** | | |
| Rio Grande del Norte | 2800 | 570 | Murray ühes Darlingiga | 3490 | 910 |
| Columbia | 2250 | 772 | | | |

Lisa 2.

## Riikide pindala, rahvastik ja tähtsamad linnad.[1]

| Riigid | Pindala tuh. km² | Rahvastik milj. | Tähtsamad linnad |
|---|---|---|---|
| **EUROOPA RIIGID.** | | | |
| **a) Rahvademokraatia maad.** | | | |
| Poola | 312 | 24,0 | **Varssavi**, Lodz, Krakow, Wroclaw |
| Jugoslaavia | 255 | 16 | **Belgrad**, Zagreb, Ljubljana, Subotica |
| Rumeenia | 238 | 16 | **Bukarest**, Jassy, Galati, Cluj |
| Tšehhoslovakkia | 128 | 12 | **Praha**, Brno, Bratislava, Moravska Ostrava, Plzen |
| Ungari | 93 | 9,0 | **Budapest**, Szeged, Debrecen |
| Bulgaaria | 111 | 7 | **Sofia**, Plovdiv, Stalin (end. Varna) |
| Albaania | 28 | 1 | **Tirana**, Vlora (Valona) |

[1] Andmed rahvastiku kohta on võetud Ühinenud Rahvaste organisatsiooni väljaandest «Bulletin mensuel de la statistique», 1948. a.

| Riigid | Pindala tuh. km² | Rahvastik milj. | Tähtsamad linnad |
|---|---|---|---|
| **b) Kapitalistlikud riigid** | | | |
| Saksamaa | 354 | 66 | **Berliin,** Hamburg, Köln, München, Leipzig, Essen, Dresden, Frankfurt Maini ääres. |
| Inglismaa (Suur-Britannia ja Põhja-Iiri Ühendatud Kuningriik | 244 | 50,0 | **London,** Glasgow, Birmingham, Liverpool, Manchester, Sheffield, Leeds, Edinburgh, Belfast. |
| Itaalia | 302 | 46,0 | **Rooma,** Milano, Napoli, Genova, Torino, Palermo, Veneetsia, Messina |
| Prantsusmaa | 551 | 41,0 | **Pariis,** Marseille, Lyon, Bordeaux, Nice (Nizza), St. Etienne, Lille. |
| Hispaania | 503 | 27,7 | **Madrid,** Barcelona, Valencia, Sevilla, Bilbao. |
| Holland | 34 | 9,8 | **Haag,** Amsterdam, Rotterdam |
| Belgia | 30 | 8,4 | **Brüssel,** Antverpen, Charleroi |
| Portugal | 92 | 8,4 | **Lissabon,** Porto |
| Kreeka | 130 | 7,8 | **Ateena,** Saloniki. |
| Austria | 84 | 6,9 | **Viin,** Graz, Linz |
| Rootsi | 449 | 6,8 | **Stokholm,** Göteborg, Malmö |
| Šveits | 41 | 4,5 | **Bern,** Zürich, Genf |
| Taani | 43 | 4 | **Kopenhaagen,** |
| Soome | 337 | 3,9 | **Helsingi,** Tampere, |
| Norra | 323 | 3,2 | **Oslo,** Bergen |
| Iirimaa (Eire) | 69 | 3 | **Dublin.** |
| **AASIA RIIGID.** | | | |
| Hiina Rahvavabariik | 9491 | 475 | **Peking,** Nanking, Šanghai, Kanton, Tjandzin, Mukden, Hankou, Tsingtao, Harbiin. |
| Mongoolia Rahvavabariik | 1500 | 1 | **Ulan-Bator** |

| Riigid | Pindala tuh. km² | Rahvastik milj. | Tähtsamad linnad |
|---|---|---|---|
| Korea rahvademokraatlik vabariik | 221 | 30,0 | **Phönjan**, Söul |
| India | 3476 | 332 | **Delhi**, Kalkuta, Bombay, Madras, Džamšedpur. |
| Jaapan | 370 | 80 | **Tokio**, Osaka, Nagoja, Kioto, Kobe |
| Indoneesia | 1904 | 76 | **Džakarta** (Batavia) |
| Pakistan | 603 | 73 | **Karatši** |
| Indo-Hiina | 740 | 24 | **Saigon** |
| Türgi | 768 | 19,0 | **Ankara**, Istanbul, Ismir |
| Iraan | 1645 | 17 | **Teheran**, Täbris |
| Afganistan | 650 | 7 | **Kabul** |
| Saudi-Araabia | 1585 | 6 | **Er-Riad**, Meka |
| Iraak | 302 | 4 | **Bagdad**, Mossul, Basra |
| **AMEERIKA RIIGID.** | | | |
| Ameerika Ühendriigid | 7839 | 146,0 | New York, Chicago, Detroit, Philadelphia, Los Angeles, **Washington**, Boston, San Francisco. |
| Brasiilia | 8511 | 47,5 | **Rio de Janeiro**, Sao Paulo |
| Mehhiko | 1969 | 23,9 | **Mexico** |
| Argentiina | 2293 | 16 | **Buenos Aires** |
| Kanada | 9542 | 12,9 | Montreal, Toronto, Ottawa, **Quebec** |
| Kolumbia | 1139 | 10,5 | **Bogotá** |
| Peruu | 1249 | 7,2 | **Lima** |
| Tšiili | 742 | 5,6 | **Santiago** |
| Kuuba | 114 | 5,1 | **Habana** (loe: havanna) |
| Venetsueela | 914 | 4,4 | **Caracas** |
| Boliivia | 1090 | 3,8 | **La Paz** |
| Ekuador | 455 | 3,4 | **Quito** |
| **AAFRIKA RIIGID.** | | | |
| Nigeeria | 877 | 20 | Lagos |
| Egiptus | 1000 | 17 | **Kairo**, Aleksandria |

| Riigid | Pindala tuh. km² | Rahvastik milj. | Tähtsamad linnad |
|---|---|---|---|
| Lõuna-Aafrika Unioon | 1222 | 11,8 | Johannesburg, Kaplinn (Capetown), **Pretoria** |
| Abessiinia (Etioopia) | 900 | 11 | **Addis Abeba** |
| Alžeeria | 2205 | 8 | **Alžiir** |
| Inglise-Egiptuse Sudaan | 2511 | 6,4 | Chartum |
| | **AUSTRAALIA JA UUS-MEREMAA.** | | |
| Austraalia Liit | 7704 | 7,7 | Sydney, Melbourne, Adelaide, **Canberra** |
| Uus-Meremaa | 268 | 1,8 | **Wellington** |

# SISUKORD


Lk.

**Euroopa**

Füüsilis-geograafiline ülevaade . . . . . 3
Rahvastik . . . . . 33
Euroopa poliitiline kaart . . . . . 35

Rahvademokraatia maad

Poola . . . . . 38
Tšehhoslovakkia . . . . . 45
Ungari . . . . . 50
Rumeenia . . . . . 54
Bulgaaria . . . . . 58
Albaania . . . . . 63

Kapitalistlikud riigid

Inglismaa (Suur Britannia) . . . . . 65
Prantsusmaa . . . . . 78
Saksamaa . . . . . 88
Itaalia . . . . . 96
Jugoslaavia . . . . . 104

**Aasia**

Füüsilis-geograafiline ülevaade . . . . . 109
Rahvastik . . . . . 130
Aasia poliitiline kaart . . . . . 131
Hiina Rahvavabariik . . . . . 133
Mongoolia Rahvavabariik . . . . . 144
Korea . . . . . 146
Jaapan . . . . . 148
India ja Pakistan . . . . . 158
Türgi . . . . . 169

**Aafrika**

Füüsilis-geograafiline ülevaade . . . . . 175
Aafrika rahvastik ja poliitiline kaart . . . . . 186

**Ameerika**
Füüsilis-geograafiline ülevaade . . . . . 194
Rahvastik . . . . . 211
Ameerika poliitiline kaart . . . . . 213
Ameerika Ühendriigid . . . . . 214
**Austraalia ja Okeaania**
Austraalia füüsilis-geograafiline ülevaade . . . . . 235
Austraalia rahvastik ja majandus . . . . . 242
Okeaania . . . . . 245
**Antarktika** . . . . . 249
Lisad . . . . . 254

Vastutav toimetaja R. Rägastik.

Tehniline toimetaja A. Sepp.

Ladumisele antud 25. IV 1950. Trükkimisele antud 13. VI 1950. Trükiarv 16 000. Paber 56×79, 1/16. Trükipoognaid 16,25. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 13. Arvutuspoognaid 13,21. MB-04922. Trükikoda „Ühiselu", Tallinn, Pikk tän. 42. Köitnud „Iluköide", Tallinn, Toompuiestee 18. Trükikoja tellimise nr. 1352.

**Rbl. 4.30.**

На эстонском языке.
Г. И. Иванов и А. С. Добров. География частей света.

## VIGADE ÕIENDUS.

| | Trükitud | Peab olema |
|---|---|---|
| lk. 85 alt 9 rida | suhkrupeedi | suhkrupeedi- |
| „ 214 ül. 11 „ | Pchja-Ameerika | Põhja-Ameerika |
| „ 233 „ 11 „ | sekretärideks) | sekretärideks), |

Rbl. 4,30

A-18620

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00448767 6

Rbl. 4,30

A-18620

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00448767 6

MAAILMAJAGUDE JA TÄHTSAMATE VÄLISRIIKIDE GEOGRAAFIA VI KLASSILE

A-18620

G. Ivanov • A. Dobcov

# MAAILMAJAGUDE JA TÄHTSAMATE VÄLISRIIKIDE GEOGRAAFIA

ÕPIK VI KLASSILE

* Eesti Riiklik Kirjastus *